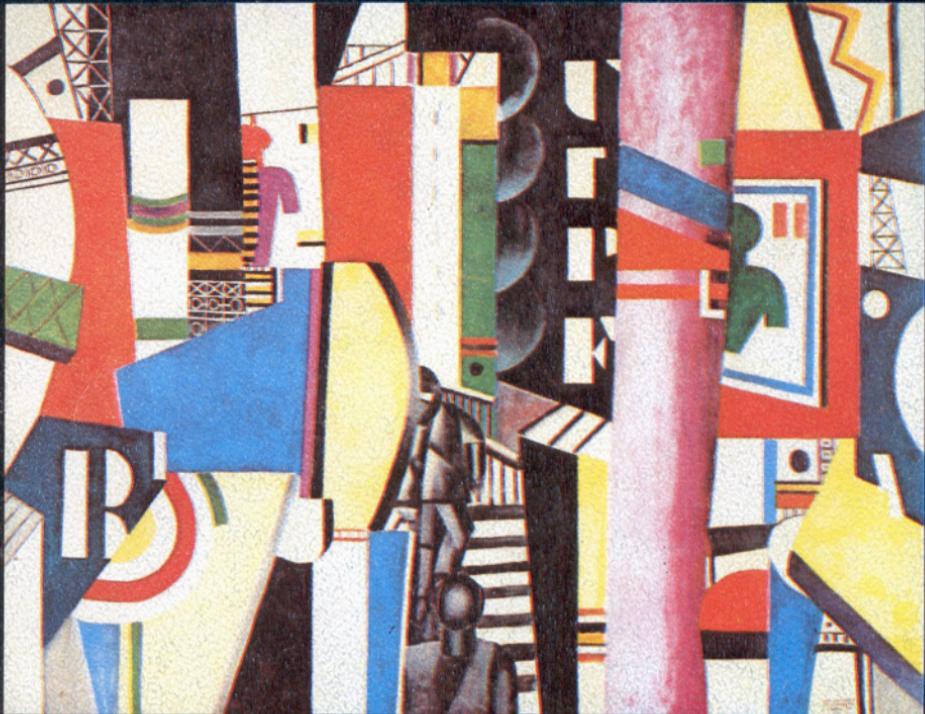

ΑΛΝΤΟΥΣ ΧΑΞΛΕΫ

ΕΠΙΣΤΡΟΦΗ
ΣΤΟ ΘΑΥΜΑΣΤΟ
ΝΕΟ ΚΟΣΜΟ

ΕΛΕΥΘΕΡΟΣ ΤΥΠΟΣ

• ΕΚΔΟΣΗ •
• ΔΕΥΤΕΡΗ •

ΑΛΝΤΟΥΣ ΧΑΞΛΕΪ

**ΕΠΙΣΤΡΟΦΗ ΣΤΟ
Θαυμαστό Νέο Κόσμο**

Μετάφραση: Παντελής Παπαχρήστου

**ΕΛΕΥΘΕΡΟΣ
ΤΥΠΟΣ**

Πρόλογος

Η εύφυΐα αὐτή καθαιτή μπορεῖ νά γίνει τό στήριγμα τῆς ἀναλήθειας. Όσοδήποτε κομψή ḥ ἀξιοσημείωτη κι ἄν είναι ḥ συντομία, ἀπό τή φύση τῶν πραγμάτων, δέν μπορεῖ ποτέ νά ἔξ-ετάσει συστηματικά ὅλους τούς παράγοντες μιᾶς πολύπλοκης κατάστασης. Σ' ἑνα τέτοιο θέμα μονάχα παραλείποντας κι ἀπλοποιώντας μπορεῖ κανείς νά 'ναι σύντομος. Η παράλειψη και ḥ ἀπλοποίηση μᾶς βοηθοῦν νά καταλάθουμε, ἀλλά σέ πολ-λές περιπτώσεις λανθασμένα. Γιατί αὐτό πού καταλαθαίνουμε μπορεῖ νά περιορίζεται μόνο στίς κομψά διατυπωμένες ἰδέες τοῦ συντομευτῆ, χωρίς νά καλύπτει τή μεγάλη πολύπλοκη πρα-γματικότητα, ἀπ' ὅπου αὐτές οι ἰδέες ἔχουν παρθεῖ αὐθαίρετα.

'Ἄλλ' ḥ ζωή είναι σύντομη και ḥ γνώση ἀτελεύτητη. Κανέ-νας δέν ἔχει καιρό γιά ὅλα τά πράγματα. Στήν πραγματικότητα, λοιπόν, ἔχουμε νά διαλέξουμε μεταξύ μιᾶς ἀπαράδεκτα σύντο-μης ἀνάλυσης και τοῦ τίποτα. Η συντόμευση είναι ἀναγκαῖο κακό και τό καθήκον τοῦ συντομευτῆ είναι νά κάνει ὅσο μπορεῖ καλύτερα τή δουλειά του, πού ἀν και ἀσχημη ούσιαστικά, πάν-τως είναι καλύτερη ἀπ' τό τίποτα. Πρέπει νά μάθει νά ἀπλοποιεῖ ἀλλ' ὅχι μέχρι τό σημείο τῆς παραποίησης. Πρέπει νά μάθει νά συγκεντρώνει τήν προσοχή του στά ούσιώδη μιᾶς κατάστασης, χωρίς ὅμως νά παραβλέπει πάρα πολλά ἀπ' τά ἐπιμέρους κα-θοριστικά στοιχεῖα τῆς πραγματικότητας. Μ' αὐτό τόν τρόπο θά μπορεῖ νά πεῖ, ὅχι βέβαια ὅλη τήν ἀλήθεια (γιατί ḥ ἀπόλυτη ἀλήθεια σχετικά μέ κάθε σπουδαῖο θέμα είναι ἀσυμβίβαστη μέ τή συντομία), ἀλλά πολύ περισσότερα ἀπό τίς ἐπικίνδυνες μι-σοαλήθειες, πού πάντοτε χαρακτηρίζουν τή σύγχρονη ἀβασά-νιστη σκέψη.

ΤΙΤΛΟΣ: Έπιστροφή στό Θαυμαστό Νέο Κόσμο

ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ: Παντελής Παπαχρήστου

ΦΩΤΟΣΤΟΙΧΕΙΟΘΕΣΙΑ: ΦΩΤΟΓΡΑΜΜΑ ΕΠΕ

Κεραμεικοῦ 23, τηλ. 52-45-846

ΕΚΔΟΣΕΙΣ: «ΕΛΕΥΘΕΡΟΣ ΤΥΠΟΣ» Βαλτετσίου 53 τηλ. 3802040

Τό θέμα τής ἐλευθερίας και τῶν ἔχθρῶν της εἶναι τρομακτικό σ' ἔκταση καὶ ὅτι ἔχω γράψει, εἶναι θέβαια πολύ σύντομο γιά νά τό ἐξετάσει ἀπ' δλες τίς σκοπιές. 'Αλλά τουλάχιστον ἔχω θίξει πολλές ἀπόψεις τοῦ προβλήματος. Κάθε μιά ἀπ' αὐτές ἵσως εἶναι ὑπεραπλουστευμένη. 'Αλλ' αὐτές οἱ διαδοχικές ὑπεραπλουστεύσεις συνθέτουν μιά εἰκόνα, πού ἐλπίζω δίνει μιά ιδέα γιά τήν ἀπεραντοσύνη καὶ τό σύνθετο χαρακτήρα τοῦ θέματος.

Ἄπο τήν εἰκόνα ἔχουν παραλειφθεῖ (όχι ἐπειδή δέν εἶναι σπουδαῖοι, ἀλλ' ἀπλῶς γιά εὔκολία κι ἐπειδή ἔχω μιλήσει γ' αὐτούς σέ προηγούμενες περιπτώσεις), οἱ μηχανικοί καὶ στρατιωτικοί ἔχθροι τῆς ἐλευθερίας – τά βαρειά ὅπλα καὶ «σιδηρικά», πού τόσο πολύ ἔχουν δυναμώσει τά χέρια τῶν ἡγετῶν ἐναντίον τῶν ὑπηκόων τους καὶ οἱ ὀλοένα πιό δαπανηρές προετοιμασίες γιά ὀλοένα πιό παράλογους καὶ καταστροφικούς πολέμους. Τά κεφάλαια πού ἀκολουθοῦν θάπρεπε νά διαβαστοῦν μέ φόντο διάφορες σκέψεις γιά τήν Οὐγγρική Ἐπανάσταση καὶ τήν καταστολή της, τίς θόμβες ύδρογόνου, τίς δαπάνες πού κάθε κράτος ὄνομάζει «ἐθνική ἄμυνα» καὶ τίς ἀτέλειωτες σειρές ἀπό νέους ντυμένους στρατιωτικά, ἀσπρους, μαύρους, καστανούς, κίτρινους, πού βαδίζουν πειθαρχικά πρός τόν κοινό τάφο.

1. 'Υπερπληθυσμός

Τό 1931, ὅταν ψήγμα τό Θαυμαστό Νέο Κόσμο, εἶχα τήν πεποίθηση ὅτι εἶχαμε ἀκόμη πολύ καιρό μπροστά μας. Ἡ ἐντελῶς ὁργανωμένη κοινωνία, τό ἐπιστημονικό ταξικό σύστημα, ἡ κατάργηση τῆς ἐλεύθερης θούλησης μέ τή μεθοδική συμμόρφωση τοῦ ἀτόμου, ἡ δουλεία πού γίνεται ἀπόδεκτή μέ τακτικές δόσεις εύτυχίας, παρεχόμενης μέ χημικά μέσα, οἱ ὀρθόδοξες Ιδέες πού διατυπωνίζονται μέ θραδυνές παραδόσεις ὑπνοδιδασκαλίας – αὐτά τά πράγματα σίγουρα θά ρχόντουσαν, ἀλλά ὥχι στήν ἐποχή μου οὕτε ἀκόμα στήν ἐποχή τῶν ἐγγονιῶν μου. Δέ θυμᾶμαι τήν ἀκριβή χρονολογία τῶν γεγονότων, πού ἀναφέρονται στό «Θαυμαστό Νέο Κόσμο», ἀλλά θά πρέπει νά ἡταν κάπου ἐκεῖ στόν ἔκτο ἦ έθδομο αἰώνα μ.Φ. (Σ.τ.Μ.μετά τόν Φόρντ). Ἐμεῖς πού ζούσαμε στό δεύτερο τέταρτο τοῦ εἰκοστοῦ αἰώνα μ.Χ., εἴμαστε οἱ κάτοικοι ἐνός ὅμολογουμένως φρικτοῦ πλανήτη. 'Αλλά ὁ ἐφιάλτης ἐκείνων τῶν χρόνων τῆς καταπίεσης ἡταν ριζικά διαφορετικός ἀπ' τόν ἐφιάλτη τοῦ μέλλοντος, πού περιγραφόταν στό «Θαυμαστό Νέο Κόσμο». 'Ο δικός μας ἡταν ὁ ἐφιάλτης τῆς ἀταξίας. 'Ο δικός τους, στόν ἔθδομο αἰώνα μ.Φ., ὁ ἐφιάλτης τῆς ὑπερβολικῆς ὀργάνωσης. Στή διαδικασία τῆς μετάβασης ἀπ' τό ἔνα ἄκρο στό ἄλλο, θά μεσολαβοῦσε ἔνα μεγάλο διάλειμμα, ἔτσι φανταζόμουνα, κατά τή διάρκεια τοῦ ὅποιου τό πιο τυχερό ἔνα τρίτο τῆς ἀνθρωπότητας θά ἐπωφελεῖτο καὶ ἀπ' τούς δυό κόσμους – τόν ἀπειθαρχο κόσμο τοῦ φιλελευθερισμοῦ καὶ τόν ὑπερβολικά πειθαρχημένο Θαυμαστό Νέο Κόσμο, ὅπου ἡ συστηματοποίηση τῆς κοινωνικῆς δομῆς δέν ἄφηνε πειθώρια γιά ἐλευθερία καὶ προσωπική πρωτοβουλία.

Εἴκοσι ἐπτά χρόνια ἀργότερα, στό τρίτο τέταρτο τοῦ εἰκοστοῦ αἰώνα μ.Χ. καὶ πολύ πρίν ἀπ' τό τέλος τοῦ πρώτου αἰώνα μ.Φ. αἰσθάνομαι πολύ λιγότερο αἰσιόδοξος, ἀπ' ὅτι ἤμουν ὅταν ψήγμα τό «Θαυμαστό Νέο Κόσμο». Οἱ προφητείες τοῦ 1931

έπαληθεύονται πολύ πιό γρήγορα άπ' ότι νόμιζα. Τό εύλογη μένο διάλειμμα μεταξύ της άταξίας και τού έφιάλτη της ύπερβολικής δργάνωσης ούτε έχει άρχισει ούτε δείχνει ότι πρόκειται ν' άρχισει. Είναι άληθεια ότι στή Δύση τά ατομα έχουν άκομη άρκετά μεγάλη έλευθερία. 'Αλλ' άκομη και στίς χώρες όπου ύπάρχει παράδοση δημοκρατικής διακυβέρνησης, αύτή ή έλευθερία καθώς και ή έπιθυμία γιά έλευθερία, φαίνεται ότι λιγοστεύουν. Στόν ύπόλοιπο κόσμο ή άτομική έλευθερία ή έχει ήδη χαθεί ή είναι όλσφάνερο ότι χάνεται. 'Ο έφιάλτης της όλοκληρωτικής δργάνωσης, πού είχα τοποθετήσει στόν έθδομο αιώνα μ.Φ., έχει ήδη άναδυθεί, μέσ' άπ' τό άκινδυνο και μακρινό μέλλον και μᾶς παραμονεύει τώρα άπό στιγμή σέ στιγμή.

Τό «1984» τού "Οργουελ ήταν μιά μεγεθυμένη προβολή άπ' τό μέλλον, ένός παρόντος πού περιείχε τό Σταλινισμό κι ένός πρόσφατου παρελθόντος πού είχε δεῖ τήν άνθιση τού Ναζισμού. 'Ο «Θαυμαστός Νέος Κόσμος» γράφτηκε πρίν άπ' τήν άνοδο τού Χίτλερ στήν έξουσία κι ζταν ό τύραννος τής Ρωσίας δέν είχε άκομη άποχαλινωθεί. Τό 1931 ή συστηματική τρομοκρατία δέν ήταν άκομη ή φοβερή πραγματικότητα τού 1948 και ή μελλοντική δικτατορία τού κόσμου πού φαντάστηκα, ήταν πολύ λιγότερο κτηνώδης άπ' αύτή πού τόσο λαμπρά περιέγραψε ό "Οργουελ. Στό πλαίσιο τού 1948 τό «1984» ζμοιάζε πολύ πειστικό. 'Άλλα έπιτελους και οί τύραννοι είναι θνητοί και οί περιστάσεις άλλάζουν. Οί πρόσφατες έξελιξεις στή Ρωσία και ή σύγχρονη πρόοδος τής έπιστημης και τής τεχνολογίας έχουν άφαιρέσει άπ' τό βιθλίο τού "Οργουελ ένα μέρος τής φρικτής του άληθοφάνειας. Φυσικά ζνας πυρηνικός πόλεμος θά κάνει τίς διάφορες προβλέψεις γιά τό μέλλον νά φαίνονται άνοδητες. 'Άλλα ύποθέτοντας πρός τό παρόν, ότι οι Μεγάλες Δυνάμεις μποροῦν κάπως νά συγκρατηθοῦν και νά μή μᾶς καταστρέψουν, μποροῦμε νά πούμε πώς σήμερα φαίνεται πιό πιθανός ό κίνδυνος ένός Θαυμαστού Νέου Κόσμου παρά ένός 1984.

'Απ' όσα έχουμε μάθει πρόσφατα, σχετικά μέ τή συμπεριφορά τών ζώων γενικά και τού άνθρωπου ειδικά, έχει γίνει φανερό ότι ο έλεγχος μᾶς άνεπιθύμητης συμπεριφοράς μέ μέσο τήν τιμωρία, είναι μακροπρόθεσμα λιγότερο άποτελεσματικός άπό έκεινον πού έπιτυγχάνουμε ένισχύοντας τήν έπιθυμητή συμπεριφορά μέ άνταμοιθές. έτσι λοιπόν και μιά κυθέρνηση πολύ λιγότερα έπιτυγχάνει μέ τήν τρομοκρατία, άπ' ότι μέ τόν ήπιο χειρισμό τού περιβάλλοντος, τών σκέψεων και τών αισθημάτων τού άτόμου. 'Η τιμωρία προσωρινά μόνο σταματά τήν άνεπιθύμητη συμπεριφορά και δέν έλαττώνει άποτελεσματικά

τήν τάση τού τιμωρημένου νά τήν έπαναλάθει. 'Επι πλέον, τά ψυχοσωματικά έπακόλουθα τής τιμωρίας μπορεί νά 'ναι τόσο άνεπιθύμητα, δσο και ή συμπεριφορά γιά τήν όποια τό άτομο έχει τιμωρηθεί. 'Η ψυχοθεραπεία άσχολείται κυρίως μέ τήν έξουδετέρωση τών άντικοινωνικών συνεπειών πού είχαν γιά τό άτομο οί τιμωρίες στό παρελθόν του.

'Η κοινωνία πού περιγράφεται στό 1984 είναι μιά κοινωνία πού θασίζεται σχεδόν άποκλειστικά στήν τιμωρία και τό φόβο τής τιμωρίας. Στό δικό μου φανταστικό κόσμο, ή τιμωρία είναι σπάνια και γενικά ήπια. 'Ο σχεδόν τέλειος έλεγχος πού άσκειται άπ' τό κράτος, έπιτυγχάνεται μέ τή συστηματική ένίσχυση τής έπιθυμητής συμπεριφοράς, μέ διάφορους τρόπους ήπιου περίπου χειρισμού, σωματικού και ψυχολογικού και μέ τή γενετική τυποποίηση. Τά ζμερια πού άναπτυσσονται μέσα σέ φιάλες και ή κεντρικός προγραμματισμός τής άναπαραγωγής, δέν είναι ζωσ κάτι τό άκατόρθωτο· άλλ' είναι άρκετά σίγουρο, ότι γιά πολύ καιρό άκομη θά παραμείνουμε ζωτόκο έλδος, πού άναπαράγεται συμπτωματικά. Γιά πρακτικούς λόγους ή γενετική τυποποίηση μπορεί πρός τό παρόν νά άποκλειστεί. 'Ο έλεγχος θά συνεχίσει νά άσκειται στίς κοινωνίες μετά τή γέννηση, μέ τήν τιμωρία, όπως στό παρελθόν και σέ διαρκώς μεγαλύτερο βαθμό μέ τίς πιό άποτελεσματικές μεθόδους τής άνταμοιθής και τού έπιστημονικού χειρισμού τών άτόμων.

Στή Ρωσία ή άπαρχαιωμένη, σέ στύλ 1984, δικτατορία τού Στάλιν έχει άρχισει νά ύποχωρεί μπροστά σέ μιά πιό μοντέρνα μορφή τυραννίας. Στά άνωτερα στρώματα τής Σοβιετικής ίεραρχικής κοινωνίας, ή ένίσχυση τής έπιθυμητής συμπεριφοράς έχει άρχισει νά άντικαθιστά τίς παλιότερες μορφές έλέγχου μέσω τής έπιβολής τής τιμωρίας γιά τήν άνεπιθύμητη συμπεριφορά. Τεχνικοί και έπιστημονες, δάσκαλοι και ή πάλληλοι, άμοιθονται τόσο γενναιόδωρα γιά τήν καλή τους άπόδοση και φορολογούνται τόσο ήπια, ώστε έχουν διαρκώς τήν έπιθυμία νά έργαζονται όλο και καλύτερα και ν' άνταμοιθονται όλο και περισσότερο. Σέ όρισμένους τομείς τούς έπιτρέπεται νά προβληματίζονται και νά κάνουν, λίγο πολύ, ότι θέλουν. 'Η τιμωρία τούς περιμένει μόνον όταν ύπερβαίνουν τά προκαθορισμένα δρια και μπαίνουν στό χώρο τής ιδεολογίας και τής πολιτικής. Μόνο χάρη σ' αύτή τή σχετική έλευθερία, πού τούς έπιτρέπεται, στόν έπαγγελματικό τομέα, οί Ρώσοι καθηγητές, έπιστημονες και τεχνικοί έχουν έπιτελέσει τόσο σημαντικά έπιτεύγματα. Αύτοί πού ζούν κοντά στή βάση τής Σοβιετικής πυραμίδας δέν άπολαμβάνουν κανένα άπ' τά προνόμια πού χορηγούνται στήν τυχερή ή ίδιαίτερα προικισμένη μειονότητα. Οι μισθοί τους εί-

vai πενιχροί καί οἱ φόροι πού πληρώνουν ἔμμεσα, μέ τήν ἀκρί-
βεια τῶν καταναλωτικῶν ἀγαθῶν, δυσανάλογα μεγάλοι. Τά δρια
πού μέσα τους μποροῦν νά ἐνεργοῦν καί νά κινοῦνται ὅπως
τούς εὔχαριστεῖ, εἰναι ἔξαιρετικά περιορισμένα καί οἱ ἡγέτες
τους τούς ἔξουσιάζουν περισσότερο μέ τήν τιμωρία καί τήν
ἀπειλή τῆς τιμωρίας παρά μέ τὸν ἥπιο χειρισμό καί τίς ἀντα-
μοιθές. Τό Σοβιετικό σύστημα συνδυάζει στοιχεῖα τοῦ 1984 μέ
στοιχεῖα πού προφητεύουν τήν κατάσταση μέ τίς ἀνώτερες
κάστες τοῦ Θαυμαστοῦ Νέου Κόσμου.

Στό μεταξύ, ὅπως δείχνουν τά πράγματα, ἀπρόσωπες δυ-
νάμεις πού δέν μποροῦμε σχεδόν καθόλου νά τίς ἐλέγξουμε,
μᾶς σπρώχουν δλους πρός τήν κατεύθυνση τοῦ ἐφιαλτικοῦ
Θαυμαστοῦ Νέου Κόσμου. Αύτή ή ἀπρόσωπη ὥθηση ἐπιταχύ-
νεται ἐνσυνείδητα ἀπό διάφορους ἐκπροσώπους ἐμπορικῶν καί
πολιτικῶν ὄργανωσεων, πού ἔχουν ἀναπτύξει μιά σειρά ἀπό
νέες μεθόδους γιά νά χειρίζονται πρός τό συμφέρον κάποιας
μειονότητας, τίς σκέψεις καί τά αἰσθήματα τῶν μαζῶν. Οι μέ-
θοδοι χειρισμοῦ θά συζητηθοῦν σέ ἐπόμενα κεφάλαια. Πρός τό
παρόν ἄς περιοριστοῦμε σ' αὐτές τίς ἀπρόσωπες δυνάμεις,
πού κάνουν τώρα τόν κόσμο τόσο ἀνασφαλές μέρος γιά τή
δημοκρατία, τόσο ἀφιλόξενο γιά τήν ἀτομική ἐλευθερία. Τί εί-
ναι αὐτές οἱ δυνάμεις; Καί γιατί ὁ ἐφιάλτης πού είχα προβλέ-
ψει γιά τόν ἔθδομο αἰώνα μ.Φ. ἡλθε κοντά μας τόσο γρήγορα;
Ἡ ἀπάντηση σ' αὐτά τά ἐρωτήματα πρέπει ν' ἀρχίσει ἀπό ἐκεῖ
ὅπου ή ζωή, ἀκόμη καί στίς πιο ἔξελιγμένες κοινωνίες, ἔχει τίς
ρίζες της: ἀπό τό ἐπίπεδο τῆς βιολογίας.

"Οταν γεννήθηκε ὁ Χριστός, ὁ πληθυσμός τοῦ πλανήτη μας
ήταν περίπου 250 ἑκατομμύρια – λιγότερο δηλαδή ἀπό τό μισό
πληθυσμό τῆς σημερινῆς Κίνας. Δέκα ἔη αἰῶνες ἀργότερα,
ὅταν οἱ πρώτοι ἀποικοὶ ἔφθασαν στό Πλύμουθ, ὁ ἀνθρώπινος
πληθυσμός τῆς γῆς μόλις είχε ξεπεράσει τά 500 ἑκατομμύρια.
Τήν ἐποχή τῆς Διακήρυξης τῆς Ἀνεξαρτησίας, ὁ ἀνθρώπινος
πληθυσμός είχε ξεπεράσει τά 700 ἑκατομμύρια. Τό 1931, ὅταν
ἔγραφα τό «Θαυμαστό Νέο Κόσμο», ήταν σχεδόν 2 δισεκατομ-
μύρια. Σήμερα, μόλις 27 χρόνια ἀργότερα, εἴμαστε δύο δισεκα-
τομμύρια ὀκτακόσια ἑκατομμύρια. Κι αὔριο – πόσοι ὄραγε; Ἡ
πενικιλίνη, τό Ντί Ντί Τί καί τό καθαρό νερό είναι πιά φτηνές
ἀνέσεις καί οἱ ἐπιδράσεις τους στή δημόσια ὑγεία τεράστιες,
ἐνώ τό κόστος τους σχετικά πολύ χαμηλό. Ἀκόμη καί τό πιό
φτωχό κράτος είναι σέ θέση νά παρέχει στούς πολίτες του
ἀποτελεσματικά μέτρα γιά τόν περιορισμό τῆς θνησιμότητας.
Ἄλλα ὁ ἔλεγχος τῶν γεννήσεων είναι πολύ διαφορετικό ζήτη-
μα. Ὁ περιορισμός τῆς θνησιμότητας μπορεῖ νά ἐπιτυχάνεται

ἀπό λίγους ἐμπειρογνώμονες, πού ἐργάζονται χρηματοδοτού-
μενοι ἀπό μιά καλοπροσαίρετη κυβέρνηση. Ὁ περιορισμός τῶν
γεννήσεων ὅμως ἔχαρτάται ἀπό τή συνεργασία ἐνός ὀλόκλη-
ρου πληθυσμοῦ. Πρέπει νά ἔχασκείται ἀπό ἀμέτρητα ἄτομα
ἀπό τά ὅποια ἀπαιτεῖται περισσότερη ἔχυπνάδα καί δύναμη θέ-
λησης ἀπ' αὐτή πού ἔχουν τά ἑκατομμύρια τῶν γόνιμων ἀνα-
φάθητων τῆς οἰκουμένης καί (ὅπου χρησιμοποιούνται χημικές
καί μηχανικές μέθοδοι γιά τήν ἀποφυγή τῆς σύλληψης) δαπάνη
περισσότερων χρημάτων ἀπ' αὐτά πού μποροῦν νά διαθέσουν
τά περισσότερα ἀπ' αὐτά τά ἑκατομμύρια. Ἐπί πλέον δέν
ὑπάρχουν πουθενά θρησκευτικές παραδόσεις κατά τοῦ περι-
ορισμοῦ τῆς θνησιμότητας, ἐνώ οἱ θρησκευτικές καί κοινωνικές
παραδόσεις πού εύνοοῦν τήν ἀπεριόριστη ἀναπαραγωγή είναι
πολύ διαδεδομένες. Γιά δλους αὐτούς τούς λόγους, ὁ περιορι-
σμός τῆς θνησιμότητας ἐπιτυγχάνεται πολύ εύκολα ἐνώ ὁ
περιορισμός τῶν γεννήσεων μέ μεγάλη δυσκολία. Τό ἀποτέλε-
σμα είναι ὅτι τό ποσοστό τῶν θανάτων ἔχει περιοριστεῖ τά τε-
λευταία χρόνια σέ πολύ μεγάλο βαθμό, ἐνώ τό ποσοστό τῶν
γεννήσεων ἦ ἔχει παραμείνει στό παλιό ύψηλό ἐπίπεδο ἷ ἔχει
μειωθεῖ λίγο καί μέ πολύ ἀργό ρυθμό. Ἡ συνέπεια τοῦ φαινο-
μένου αὐτοῦ είναι ὅτι ὁ πληθυσμός αὐξάνεται τώρα πιό γρή-
γορα ἀπό κάθε ἄλλη φορά στήν ιστορία τοῦ κόσμου.

'Εκτός αὐτοῦ ἷ ἐτήσια αὐξηση τοῦ πληθυσμοῦ αὐξάνεται
κι αὐτή συνεχώς. 'Υπάρχει μιά δμαλή αὐξηση, πού γίνεται σύμ-
φωνα μέ τούς νόμους τοῦ ἐπιτοκίου καί μιά ἀπότομη, πού ση-
μειώνεται κάθε φορά πού ἐφαρμόζονται οἱ ἀρχές τῆς δημόσιας
ύγείας σέ μιά κοινωνία τεχνολογικά καθυστερημένη. Πρός τό
παρόν, ἷ ἐτήσια αὐξηση τοῦ παγκόσμιου πληθυσμοῦ είναι
περίπου 43 ἑκατομμύρια. Αύτό σημαίνει ὅτι κάθε τέσσερα χρό-
νια προστίθεται στήν ἀνθρωπότητα τό ἀντίστοιχο τοῦ σημερι-
νοῦ πληθυσμοῦ τῶν Η.Π.Α. καί κάθε δικτύωμιση χρόνια τό ἀντί-
στοιχο τοῦ πληθυσμοῦ τῶν Ινδιών. Μέ τό ρυθμό αὐξησης πού
ἐπικρατοῦσε ἀπό τή γέννηση τοῦ Χριστοῦ ὡς τό θάνατο τῆς
βασιλίσσας Ἐλισάβετ Α', ὁ πληθυσμός τῆς γῆς χρειάστηκε
δέκα ἔη αἰῶνες γιά νά διπλασιασθεῖ. Μέ τό σημερινό ρυθμό
θά διπλασιασθεῖ σέ λιγότερο ἀπό μισό αἰώνα· κι αὐτός ὁ κατα-
πληκτικά γοργός διπλασιασμός θά συμβαίνει σ' ἔναν πλανήτη,
πού οἱ πιο εύφορες καί παραγωγικές περιοχές του είναι ηδη
πικνοκατοικημένες, πού τά ἐδάφη του ἀποχερσώνονται ἀπό
τίς ἀπεγνωσμένες προσπάθειες κακῶν γεωργῶν γιά αὐξηση τῆς
παραγωγῆς καί πού ὁ δρυκτός του πλούτος κατασπαταλεῖται
μέ τρόπο τόσο ἐπιπόλαιο καί ἀσυλλόγιστο, ὥστε νά θυμίζει με-
θυσμένο ναυτικό πού ξοδεύει σέ μιά νύκτα δλες του τίς οίκο-

νομίες.

Στό Θαυμαστό Νέο Κόσμο τής φαντασίας μου τό πρόβλημα τοῦ πληθυσμοῦ σέ σχέση μέ τίς διαθέσιμες παραγωγικές πηγές είχε λυθεῖ ἀποτελεσματικά: Είχε καθορισθεῖ ποιό θά ἔπρεπε νά είναι τό ἀνώτατο ὄριο γιά τό γήινο πληθυσμό κι αύτό τό ὄριο (κάτι λιγότερο ἀπό 2 δισεκατομμύρια, ἃν θυμᾶμαι σωστά) παρέμενε σταθερό ἀπό γενιά σέ γενιά. Στό δικό μας, τόν πραγματικό κόσμο, τό πρόβλημα τοῦ πληθυσμοῦ δχι μόνο δέν ἔχει λυθεῖ ἀκόμα, ἀλλά ἀντίθετα γίνεται ὅλο και πιό σοβαρό και φοβερό μέ κάθε χρόνο πού περνάει. "Ολα τά πολιτικά, οἰκονομικά, πολιτιστικά και ψυχολογικά δράματα τής ἐποχῆς μας διαδραματίζονται μέ σταθερό πλαισίο ἀναφορᾶς αύτό τό δυσοίωνο βιολογικό σκηνικό. Καθώς ὁ εἰκοστός αιώνας θά πλησιάζει στό τέλος του, καθώς τά νέα δισεκατομμύρια θά προστίθενται στά ἡδη ὑπάρχοντα (θά εἴμαστε πάνω ἀπό πεντέμιση δισεκατομμύρια ὅταν τά ἐγγόνια μας θά είναι πενήντα ἔτῶν), αύτό τό βιολογικό σκηνικό θά προχωρεῖ ὅλο και πιό ἐπίμονα, ὅλο και πιό ἀπειλητικά πρός τό κέντρο τής ιστορικῆς σκηνῆς. 'Η ραγδαία αὔξηση τοῦ πληθυσμοῦ σέ σχέση μέ τίς διαθέσιμες παραγωγικές πηγές, τήν κοινωνική σταθερότητα και τήν εὐημερία τῶν ἀτόμων, αύτό είναι τώρα τό κύριο πρόβλημα τής ἀνθρωπότητας και θά παραμείνει ἀσφαλῶς τέτοιο και τόν ἐπόμενο αιώνα, ἵσως και μερικούς αιώνες ἀκόμα. Μιά νέα ἐποχή ὑποτίθεται ὅτι ἄρχισε στίς 4 Οκτωβρίου 1957. 'Αλλά ἂν ἔχει κανείς ύπ' ὅψη τά παραπάνω, ὁ ἐνθουσιασμός πού προκάλεσε τό ἐπίτευγμα τοῦ Σπούτνικ μοιάζει νά είναι ἄτοπος κι ἵσως ἀκόμα κι ἀνόητος. Γιά τίς μάζες ἡ ἐποχή πού ἔρχεται δέν θά είναι ἡ ἐποχή τοῦ Διαστήματος. Θά είναι ἡ ἐποχή τοῦ 'Υπερπληθυσμοῦ. Μιά ἔγκατάσταση στή Σελήνη μπορεῖ νά ἔχει κάποια στρατιωτική σημασία γιά τό κράτος πού θά τήν κάνει. 'Αλλά δέ θά βοηθήσει καθόλου νά γίνει ἡ ζωή πιό ὑποφερτή γιά τά ὑποσιτισμένα και γρήγορα ἀναπαραγόμενα δισεκατομμύρια τής γῆς, στά ἐπόμενα πενήντα χρόνια πού ἀπαιτοῦνται γιά νά διπλασιασθεῖ ὁ τωρινός πληθυσμός. 'Ακόμη κι ἂν, κάποτε στό μέλλον, ή μετανάστευση στόν 'Αρη γινόταν κατορθωτή, ἀκόμη κι ἂν πολυάριθμοι ἄνδρες και γυναίκες θά ἤταν ἀρκετά ἀπελπισμένοι ἀπό τήν ἐδῶ ζωή, ὥστε νά διαλέξουν μιά νέα ζωή, κάτω ἀπό συνθήκες πού μποροῦν νά παραβληθοῦν μ' αύτές πού ἐπικρατοῦν σ' ἑνα βουνό δυό φορές πιό ψηλό ἀπό τό 'Εθερεστ, ποιά διαφορά θά ὑπῆρχε; Στό διάστημα τῶν τελευταίων τεσσάρων αιώνων ἔνας ἀρκετά μεγάλος ἀριθμός ἀνθρώπων μετανάστευσε ἀπό τόν παλιό στό Νέο Κόσμο. 'Άλλ' ούτε ή μετανάστευση, ούτε οι ἀποστολές ἀγαθῶν και πρώτων

ύλων ἀπό τό Νέο Κόσμο, στάθηκαν ίκανές νά λύσουν τά πρόβληματα τοῦ παλιού κόσμου. "Ετοι και ἡ ἀποστολή ἐνός μέρους ἀπό τό ἀνθρώπινο πλεόνασμα στόν 'Αρη (μέ ἔξοδα κατά κεφαλή, γιά μεταφορά κι ἔγκατάσταση, ἀρκετῶν ἐκατομμυρίων δολλαρίων) δέν θά ἔλυνε τό πρόβλημα τοῦ ὑπερπληθυσμοῦ στόν πλανήτη μας. Μά ἂν δέ λυθεῖ αύτό τό πρόβλημα θά μείνουν ἄλυτα κι ὅλα τά ἄλλα προβλήματά μας. 'Ακόμη χειρότερα μάλιστα θά δημιουργηθοῦν συνθήκες στίς ὅποιες ἡ ἀτομική ἐλευθερία και ἡ κοινωνική ἀξιοπρέπεια πού χαρακτηρίζουν τό δημοκρατικό τρόπο ζωῆς, θά είναι πλέον ἀδύνατες, σχεδόν ἀδιανόητες. "Ολες οι δικτατορίες δέν δημιουργοῦνται μέ τόν ἴδιο τρόπο. 'Υπάρχουν πολλοί δρόμοι, πού ὁδηγοῦν στό Θαυμαστό Νέο Κόσμο. "Ισως ὅμως ὁ συντομότερος και ὁ πιό ἀσφαλής είναι αύτός πού βαδίζουμε σήμερα, ὁ δρόμος πού περνά μέσα ἀπό τεράστιους ἀριθμούς κι ἐπιταχυνόμενες αὐξήσεις. "Ας ἔξετάσουμε μέ συντομία τίς αίτιες γι' αύτή τή στενή συσχέτιση ὑπερπληθυσμοῦ και ἀπολυταρχικῶν συστημάτων διακυβέρνησης.

"Οσο πιό πολύ οι μεγάλοι κι αύξανόμενοι ἀριθμοί ἀντλοῦν ἔξαντλητικά ἀπό τίς ὑπάρχουσες πηγές ἀγαθῶν, τόσο ἡ οἰκονομική κατάσταση τής κοινωνίας, πού ωφίσταται αύτή τή δοκιμασία, γίνεται και πιό ἐπισφαλής. Αύτό ισχύει περισσότερο γιά τίς ὑπανάπτυκτες ἐκείνες περιοχές, σπουδαίες στην οικονομία της θνητιμότητας μέ μέσα ὅπως τό Ντί Ντί Τί, ἡ πενικιλίνη και τό καθαρό νερό, δέ συνοδεύεται ἀπό ἀνάλογη μείωση τοῦ ποσοστοῦ τῶν γεννήσεων. Σέ περιοχές τής Ασίας και στό μεγαλύτερο μέρος τής Κεντρικής και Νότιας Αμερικῆς, οι πληθυσμοί αύξανονται τόσο γρήγορα, ώστε θά διπλασιασθοῦν σέ λιγότερο ἀπό εἰκοσι χρόνια. "Αν η παραγωγή τροφίμων και βιομηχανικῶν ειδῶν, τά σπίτια, τά σχολεῖα και τό διδακτικό προσωπικό μποροῦσαν ν' αύξησούν πιό γρήγορα ἀπ' ὅτι ὁ πληθυσμός, θά ἤταν δυνατό νά θελτιωθοῦν οι ἀθλιες συνθήκες διαβίωσης σ' αύτές τίς ὑπανάπτυκτες και πυκνοκατοικημένες χώρες. 'Αλλά δυστυχώς αύτές οι χώρες δέν ἔχουν ἔλλειψη μόνο γεωργικῶν μηχανημάτων και βιομηχανικῶν μονάδων, πού νά κατασκευάζουν αύτά τά μηχανήματα, ἀλλά ἐπίσης και κεφαλαίων πού ἀπαιτοῦνται γιά τήν κατασκευή τέτοιων ἐργοστάσιων. Τό κεφάλαιο είναι αύτό πού ἀπομένει, ἀφοῦ ίκανοποιηθοῦν οι πρωταρχικές ἀνάγκες τοῦ πληθυσμοῦ. 'Αλλά οι πρωταρχικές ἀνάγκες τῶν περισσοτέρων ἀνθρώπων στίς ὑπανάπτυκτες χώρες ποτέ δέν ίκανοποιοῦνται τελείως. Στό τέλος κάθε χρόνου δέν ἔχει μείνει σχεδόν τίποτε ἀπό χρήματα κι ἔτοι δέν υπάρχει διαθέσιμο κεφάλαιο γιά τήν δημιουργία βιο-

μηχανικών καί γεωργικών μονάδων μέσω τῶν ὅποίων θά ἡταν δυνατό νά ἱκανοποιηθοῦν οἱ ἀνάγκες τοῦ πληθυσμοῦ. Ἐπὶ πλέον σὲ δλες αὐτές τίς ύπανάπτυκτες χῶρες ὑπάρχει σοθαρή ἔλλειψη εἰδικευμένου προσωπικοῦ, πού χωρίς αὐτό δέν εἶναι δυνατό νά λειτουργήσει μιά σύγχρονη βιομηχανική καί γεωργική μονάδα. Οι ύπαρχουσες προϋποθέσεις γιά ἐκπαίδευση εἶναι ἀνεπαρκεῖς. Τό ἵδιο συμβαίνει καί μέ τά οἰκονομικά κι ἐπιμορφωτικά μέσα, πού θά θελτίωναν τίς ύπαρχουσες προϋποθέσεις μέ τὴν ταχύτητα πού ἀπαιτεῖ ἡ κατάσταση. Στό μεταξύ ὁ πληθυσμός μερικῶν ἀπό τίς ύπανάπτυκτες χῶρες αὐξάνεται μέ ρυθμό 3% κάθε χρόνο.

Ἡ τραγική κατάσταση αὐτῶν τῶν χωρῶν ἔξετάζεται σ' ἔνα σπουδαῖο θιβλίο, πού κυκλοφόρησε τό 1957, «Τά Ἐπόμενα Ἑκατό Χρόνια» τῶν καθηγητῶν Χάρρισον Μπράουν, Τζέημς Μπόννερ καί Τζών Γουήαρ τοῦ Ἰνστιτούτου Τεχνολογίας τῆς Καλιφόρνιας. Πῶς ἀντιμετωπίζει ἡ ἀνθρωπότητα τό πρόβλημα τῶν γρήγορα αὐξανομένων ἀριθμῶν; "Οχι μέ μεγάλη ἐπιτυχίᾳ. «Τά στοιχεῖα δείχνουν ἀρκετά πειστικά, ὅτι στίς περισσότερες ύπανάπτυκτες χῶρες ἡ κατάσταση τοῦ μέσου ἀτόμου ἔχει χειροτερέψει αἰσθητά στά τελευταῖα πενήντα χρόνια. Οι ἀνθρωποι τρέφονται συνεχῶς λιγότερο. Ὕπάρχουν λιγότερα διαθέσιμα ἀγαθά κατά ἄτομο· καί σχεδόν κάθε προσπάθεια γιά νά θελτιθεῖ ἡ κατάσταση ἔχει ἀποτύχει ἀπό τὴν ἀμείλικτη πίεση τῆς συνεχίζομενης αὔξησης τοῦ πληθυσμοῦ».

Κάθε φορά πού ἡ οἰκονομική κατάσταση ἐνός κράτους φτάνει σέ κρίσιμο σημείο, ἡ κυβέρνηση ἀναγκάζεται ν' ἀναλάβει πρόσθετες εὐθύνες, γιά τό γενικό καλό. Πρέπει νά καταστρώσει περίτεχνα προγράμματα γιά ν' ἀντιμετωπίσει τήν κρίσιμη κατάσταση. Πρέπει νά ἐπιβάλει ἀκόμη μεγαλύτερους περιορισμούς στή δραστηριότητα τῶν πολιτῶν· κι ἀν τέλος, ὅπως εἶναι πολύ πιθανό, οἱ οἰκονομικές συνθήκες, πού διαρκῶς χειροτερεύουν, δημιουργήσουν πολιτική ἀναταραχή ἡ ἀνοικτή ἔξεγερση, ἡ κυβέρνηση πρέπει νά ἐπέμβει γιά νά διατηρήσει τή δημόσια τάξη καί τή δική της ἔξουσία. "Ἔτσι συγκεντρώνεται ὅλο καί πιό πολλή δύναμη στά χέρια τῆς ἔκτελεστικῆς ἔξουσίας καί τῶν γραφειοκρατικῶν τῆς ὁργάνων. Ἀλλά ἡ φύση τῆς ἔξουσίας εἶναι τέτοια ὥστε νά κάνει ἀκόμη κι ἐκείνους πού δέν τήν ἐπιζήτησαν, ἀλλά ἀναγκάστηκαν νά τήν ἀναλάθουν, ν' ἀρχίζουν νά τήν ἀγαποῦν ὅλο καί περισσότερο. Προσευχόμαστε καί πολύ σωστά, «Μή εἰσενέγκης ἡμᾶς εἰς πειρασμόν». Γιατί οι ἀνθρωποι, ὅταν δελεάζονται πάρα πολύ ἡ γιά μεγάλο χρονικό διάστημα, γενικά ύποχωροῦν στόν πειρασμό. Τό δημοκρατικό σύνταγμα εἶναι μιά ἐπινόηση πού ἐμποδίζει τούς ἡγέτες μιᾶς

χώρας νά ἐνδώσουν σ' αύτούς τούς` ιδιαίτερα ἐπικίνδυνους πειρασμούς, πού ἐμφανίζονται ὅταν πάρα πολλή δύναμη συγκεντρώνεται σέ πολύ λίγα χέρια. Ἐνα τέτοιο σύνταγμα λειτουργεῖ ἀρκετά καλά σέ χώρες (π.χ. Ἀγγλία ἡ Ἡνωμένες Πολιτείες) ὅπου ὑπάρχει παράδοση σεβασμοῦ τῶν συνταγματικῶν θεσμῶν. Ἀλλά ἐκεī ὅπου ἡ δημοκρατική παράδοση δέν εἶναι ἀρκετά ισχυρή, ἀκόμη καί τό καλύτερο σύνταγμα δέ θά ἐμποδίσει τούς φιλόδοξους πολιτικούς νά ύποκυψουν μετά χαρᾶς στούς πειρασμούς τῆς ἔξουσίας· καί σέ κάθε χώρα ὅπου οι ἀριθμοί ἔχουν ἀρχίσει νά πιέζουν ισχυρά τίς ύπαρχουσες παραγωγικές πηγές, ἡ ἐμφάνιση αὐτῶν τῶν πειρασμῶν δέ μπορεῖ ν' ἀποφευχθεῖ. Ὁ ύπερπληθυσμός δόηγει στήν οἰκονομική ἀνασφάλεια καί τήν κοινωνική ἀναταραχή κι αὐτές μέ τή σειρά τους σέ μεγαλύτερο ἔλεγχο ἐκ μέρους τῶν κυβερνήσεων καί σέ αὔξηση τῆς ἔξουσίας τους. Κι ὅταν σέ μιά χώρα δέν ὑπάρχει συνταγματική παράδοση, ἡ αὔξημένη αὐτή ἔξουσία θά ἀσκηθεῖ πιθανόν μέ δικτατορικό τρόπο. Ἄκομα κι ἀν ὁ κομμουνισμός δέν είχε ἐπινοηθεῖ, εἶναι πολύ πιθανό ὅτι σ' αὐτό τό στάδιο θά ἐπινοούνταν. Ἀλλά ὁ κομμουνισμός ἔχει ἐπινοηθεῖ. Μ' αὐτό σάν δεδομένο, ἡ πιθανότητα νά δόηγήσει δέ ύπερπληθυσμός ἀπό τήν ἀναταραχή στή δικτατορία γίνεται πραγματική θεβαιότητα. Μποροῦμε νά πούμε μέ σιγουριά ὅτι, μέσα σέ εἴκοσι χρόνια ἀπό τώρα, δλες οἱ πυκνοκατοικημένες καί ύπανάπτυκτες χῶρες τοῦ κόσμου θά ύπαγονται σέ κάποια μορφή ἀπολυταρχικῆς ἔξουσίας – πού θά ἀσκεῖται πιθανότατα ἀπό τό κομμουνιστικό κόμμα.

Πῶς θά ἐπηρεάσει αὐτή ἡ ἔξελιξη τίς πυκνοκατοικημένες, ἀλλ' ἀνεπτυγμένες βιομηχανικά καί δημοκρατικές ἀκόμη χῶρες τῆς Εύρωπης; "Αν οἱ νεοσύστατες δικτατορίες ἡταν ἔχθρικά διατεθειμένες ἀπέναντί τους κι ἀν οἱ εἰσαγωγές πρώτων ύλων ἀπό τίς ύπανάπτυκτες χῶρες διακόπτονταν σκόπιμα, τά κράτη τῆς Δύσης θά βρισκόντουσαν σέ πραγματικά δύσκολη θέση. Τό βιομηχανικό τους σύστημα θά κατέρρεε κι ἡ ύπεραναπτυγμένη τεχνολογία, πού μέχρι τώρα τούς ἔχει ἐπιτρέψει νά ἔχουν πληθυσμό πολύ περισσότερο ἀπ' αὐτόν πού θά μποροῦσαν νά συντηρήσουν μέ τίς τοπικές παραγωγικές πηγές τους, δέ θά μποροῦσε πιά νά τίς προστατεύσει ἀπό τίς συνέπειες τοῦ ύπερπληθυσμοῦ. "Αν θά συνέθαινε κάτι τέτοιο οἱ τεράστιες ἔξουσίες, πού ἀναγκαστικά, λόγω τῶν δυσμενῶν συνθηκῶν, θ' ἀποκτοῦσαν οἱ διάφορες κυβερνήσεις, θά μποροῦσαν νά χρησιμοποιηθοῦν στό πνεῦμα τῆς ὀλοκληρωτικῆς δικτατορίας.

Οι Ἡνωμένες Πολιτείες δέν ἀντιμετωπίζουν πρός τό παρόν πρόβλημα ύπερπληθυσμοῦ. "Αν ὅμως δέ πληθυσμός τους ἔξακο-

λουθήσει ν' αύξανεται μέ τό σημερινό ρυθμό (ύψηλότερος άπό τό ρυθμό αὔξησης στίς Ινδίες, ἄν και εύτυχως ἀρκετά χαμηλότερος άπό τό σημερινό ρυθμό στό Μεξικό και τή Γουατεμάλα), τό πρόβλημα τῶν ἀριθμῶν σέ σχέση μέ τίς ύπαρχουσες παραγωγικές πηγές θά γίνει ἰσως ἀρκετά ἀνησυχητικό στίς ἀρχές τοῦ εικοστοῦ πρώτου αἰώνα. Πρός τό παρόν, ὁ ὑπερπληθυσμός δέν ἀπειλεῖ ἄμεσα τήν ἀτομική ἐλευθερία τοῦ Ἀμερικανοῦ. Παραμένει ὅμως σάν ἔμμεση ἀπειλή. "Ἄν ὁ ὑπερπληθυσμός ὀδηγοῦσε τίς ύπανάπτυκτες χώρες στόν ὀλοκληρωτισμό κι ἄν αὐτές οἱ νέες δικτατορίες συμμαχοῦσαν μέ τή Ρωσία, τότε ἡ στρατιωτική θέση τῶν Η.Π.Α. θά γινόταν λιγότερο ἀσφαλής καὶ οἱ προπαρασκευές γιά ἄμυνα κι ἀντίοινα θά ἔπρεπε νά ἐνταθοῦν. 'Ἄλλ' ἡ ἐλευθερία, ὅπως ξέρουμε δῆλοι, δέν μπορεῖ ν' ἀκμάσει σέ μιά χώρα πού βρίσκεται διαρκῶς στά πρόθυρα τοῦ πολέμου ἡ ἀκόμη κοντά σ' αὐτά. Ἡ διαρκής κρίση δικαιώνει τόν διαρκή ἐλεγχο, σέ πρόσωπα καὶ πράγματα, ἀπό τίς ύπηρεσίες τής κεντρικῆς ἔξουσίας· καὶ διαρκής κρίση είναι αὐτό πού πρέπει νά περιμένουμε σ' ἔνα κόσμο, ὅπου ὁ ὑπερπληθυσμός δημιουργεῖ μιά κατάσταση πραγμάτων, στήν όποια ἡ δικτατορία μέ τόν προστατευτικό μανδύα τοῦ Κομμουνισμοῦ γίνεται σχεδόν ἀναπόφευκτη.

2. Ποσότητα, ποιότητα, ἡθική

Στό Θαυμαστό Νέο Κόσμο τῆς φαντασίας μου ἡ θελτιώση καὶ ὁ ἐκφυλισμός τοῦ εἰδούς ἀσκοῦνταν συστηματικά. Σέ μιά σειρά ἀπό φιάλες, θιολογικά ἀνώτερα ώάρια γονιμοποιημένα ἀπό θιολογικά ἀνώτερα σπερματοζωάρια ἐλάμβαναν τίς καλύτερες δυνατές φροντίδες καὶ κατέληγαν σέ βρέφη κατηγορίας Β ἡ Α ἡ ἀκόμη καὶ ΑΑ. Σέ μία ἄλλη πολύ πιό πολυάριθμη σειρά ἀπό φιάλες, θιολογικά κατώτερα ώάρια, γονιμοποιημένα ἀπό θιολογικά κατώτερα σπερματοζωάρια, ύποβαλλονταν στή μέθοδο Bokanovsky (παραγωγή 96 πανομοιότυπων διδύμων, ἀπό ἔνα μόνο γονιμοποιημένο ώάριο) καὶ στήν ἐπίδραση τοῦ ἀλκοόλ κι ἄλλων πρωτεϊνικῶν δηλητηρίων. Τελικά τά δημιουργούμενα ὄντα ἦταν σχεδόν ύπανθρωποι. Ἁταν ὅμως ίκανά γιά θαρειές δουλειές κι ἀπόλυτα πειθαρχικά, χωρίς νά προκαλοῦν ποτέ ἀνησυχία στούς ἀνωτέρους τους, ἐφ' ὅσον τά ύπόβαλαν πρώτα στήν κατάλληλη ἐκπαίδευση καὶ ἐν συνεχείᾳ τά ἄφηναν νά ζοῦν κάπιως πιό ἄνετα, μέ ἐλεύθερες καὶ συχνές ἐπαφές

μεταξύ τῶν δύο φύλων, μέ τήν προσοχή τους συνεχῶς διασπασμένη ἀπό δωρεάν διασκεδάσεις καὶ μέ τήν καλή τους συμπεριφορά νά ἐνισχύεται μέ καθημερινές δόσεις ἀπό σόμα¹.

Ἐμεῖς, ἐνῶ ζοῦμε ἡδη στό δεύτερο ἡμισυ τοῦ εἰκοστοῦ αιώνα, δέν ἔχουμε ἐφαρμόσει κανένα σύστημα σχετικά μέ τήν ἀναπαραγωγή μας. Μέ τόν τυχαίο δμως κι ἀκανόνιστο ρυθμό τῶν γεννήσεων, δχι μόνο προκαλοῦμε τόν ὑπερπληθυσμό στόν πλανήτη μας, ἀλλά καὶ τή βιολογική χειροτέρευση τοῦ εἰδους. Στούς παλιούς κακούς καιρούς, τά παιδιά πού είχαν σοθαρές ἡ ἀκόμη καὶ ἐλαφρές κληρονομικές ἀναπτηρίες ἡ ἀρρώστιες, σπάνια ἐπιζοῦσαν. Σήμερα, χάρη στήν ὑγιεινή, τή μοντέρνα φαρμακολογία καὶ τήν κοινωνική συνείδηση, τά περισσότερα ἀπό τά παιδιά πού γεννιοῦνται μέ συγγενεῖς ἀνωμαλίες, φθάνουν στήν περίοδο τής ὥριμότητας καὶ πολλαπλασιάζουν τό είδος τους. Μέ τίς συνθήκες πού ἐπικρατοῦν σήμερα, κάθε πρόσδος στήν ιατρική θά τείνει νά ἔξουδετερώνεται ἀπό μιά ἀντίστοιχη αὔξηση τοῦ ποσοστοῦ ἐπιβιώσεως ἀτόμων πού παρουσιάζουν συγγενεῖς ἀνωμαλίες. Παρ' ὅλα τά καινούργια θαυματουργά φάρμακα καὶ τίς καλύτερες θεραπείες (καὶ μάλιστα ἐξ αἰτίας τους, κατά μία δρισμένη ἔννοια) ἡ σωματική ύγεια τοῦ πληθυσμοῦ τής γῆς δέ θά καλυτερέψει κι ἰσως ἀκόμη καὶ νά χειροτέρεψει. Ἡ ἐλάττωση ὅμως τοῦ μέσου ὅρου ύγειας θά συνοδεύεται καὶ ἀπό ἐλάττωση τοῦ μέσου ὅρου εύφυΐας. Πραγματικά, ἀπό ἐγκυρες πηγές μαθαίνουμε, ὅτι ἡ ἐλάττωση αὐτή ἔχει ἡδη παρατηρηθεῖ καὶ συνεχίζεται. «Κάτω ἀπό συνθήκες ἡπιες καὶ ἀπρογραμμάτιστες γράφει ὁ Δρ. Σέλντον «τό καλύτερό μας δυναμικό τείνει νά πολλαπλασιάζεται πολύ λιγότερο ἀπό τό δυναμικό πού είναι ἀπό κάθε ἀποψή κατώτερό του... Είναι τής μόδας σέ μερικούς ἀκαδημαϊκούς κύκλους νά διαβεβαιώνουν τούς φοιτητές, ὅτι ὁ συναγερμός σχετικά μέ τή διαφοροποίηση τοῦ ρυθμοῦ τῶν γεννήσεων είναι ἀθάσιμος, ὅτι αὐτά τά προβλήματα είναι ἀπλῶς οἰκονομικά ἡ ἀπλῶς ἐκπαιδευτικά ἡ ἀπλῶς θρησκευτικά ἡ ἀπλῶς μορφωτικά ἡ κάτι παρόμοιο. Αὐτή ἡ αἰσιοδοξία είναι τόσο παιδιάστικη πού θυμίζει Πολυάννα. Ἡ ἀναπαραγωγική ἀσυδοσία ἔχει θεμελιώδη σημασία καὶ θιολογικές ἐπιπτώσεις». Προσθέτει ἀκόμα, ὅτι «κανένας δέν ξέρει ἀκριθῶς πόσο ἔχει μειωθεῖ ὁ μέσος βαθμός εύφυΐας σ' αὐτή τή χώρα (Η.Π.Α.) ἀπό τό 1916, ὅταν ὁ Τέρμαν προσπάθησε νά καθορίσει σάν μέσο βαθμό εύφυΐας τό 100».

Σέ μιά ύπανάπτυκτη καὶ πυκνοκατοικημένη χώρα, ὅπου τά τέσσερα πέμπτα τοῦ πληθυσμοῦ καταναλώνουν λιγότερο ἀπό 2000 θερμίδες τήν ήμέρα κατ' ἄτομο καὶ μονάχα τό ἔνα πέμπτο τρέφεται ἐπαρκώς, είναι δυνατόν νά ἐμφανισθοῦν ξαφνικά

δημοκρατικοί θεσμοί; "Η, αν έπιθληθοῦν ἐκ τῶν ἔξω ἡ καὶ ἐκ τῶν ἄνω, θά μπορέσουν ἄραγε νά ἐπιζήσουν;

Τώρα ὅτις ἔξετάσουμε τήν περίπτωση μᾶς πλούσιας, θιομηχανοποιημένης καὶ δημοκρατικής κοινωνίας, ὅπου χάρη στήν τυχαία, ἀλλ' ἀποτελεσματική ἐπενέργεια τοῦ ἐκφυλισμοῦ τοῦ εἴδους, ἡ εύφυτα καὶ ἡ σωματική ρώμη βρίσκονται σὲ παρακμή. Γιά πόσο καιρό μπορεῖ μιά τέτοια κοινωνία νά διατηρήσει τίς παραδόσεις τῆς σχετικά μέ τήν ἀτομική ἐλευθερία καὶ τή δημοκρατική διακυβέρνηση; Μετά ἀπό πενήντα ἡ ἑκατό χρόνια, τά παιδιά μας θά ξέρουν τήν ἀπάντηση σ' αὐτή τήν ἐρώτηση.

Στό μεταξύ ἐμείς ἀντιμετωπίζουμε ἔνα πολύ ἀνησυχητικό ἥθικό πρόβλημα. Ξέρουμε ὅτι ὁ σκοπός δέν ἀγιάζει τά μέσα. Ἀλλά τί μποροῦμε νά πούμε γιά ἐκεῖνες τίς περιπτώσεις, τίς τόσο συχνές στήν ἐποχή μας, ὅπου ἡ χρησιμοποίηση καλῶν μέσων καταλήγει σ' ἄσχημα ἀποτελέσματα;

Παραδείγματος χάριν, πηγαίνουμε σ' ἔνα τροπικό νησί καὶ μέ τή βοήθεια τοῦ Ντί Ντί Τί ἔξολοθρεύουμε τήν ἐλονοσία κι ἔτσι σέ δυό ἡ τρία χρόνια σώζουμε ἑκατοντάδες χιλιάδες ζωές. Αύτό είναι ὀλοφάνερα κάτι καλό. Ἀλλά οἱ ἑκατοντάδες χιλιάδων ἀνθρώπων, πού σώθηκαν καὶ τά ἑκατομμύρια παιδιῶν πού θά γεννηθοῦν, δέ θά μποροῦν οὔτε νά ντυθοῦν, οὔτε νά στεγασθοῦν, οὔτε νά μορφωθοῦν καὶ οὔτε καὶ νά τραφοῦν ἐπαρκώς μέ τίς ὑπάρχουσες παραγωγικές πηγές τοῦ νησιοῦ. Ὁ γρήγορος θάνατος ἀπό τήν ἐλονοσία καταργήθηκε, ἀλλά μέ τόν ὑποσιτισμό καὶ τή μεγάλη αὔξηση τοῦ πληθυσμοῦ, ἡ ζωή γίνεται ἐλεεινή. Ὁ ἀργός θάνατος ἀπό πενία ἀπειλεῖ ὅλο καὶ περισσότερους ἀνθρώπους.

"Ἐπειτα τί θά γίνει μέ τούς βιολογικά ἀνεπαρκεῖς δργανισμούς, πού ἡ ἐπιστήμη καὶ οἱ κοινωνικές ὑπτρεσίες μας διατηροῦν στή ζωή, ὅπότε καὶ πολλαπλασιάζουν τό είδος τους; Τό νά βοηθᾶς τόν ἄτυχο είναι κάτι δλοφάνερα καλό. Ἀλλά καὶ ἡ συνεχής μεταβίβαση στούς ἀπογόνους κληρονομικῶν ἐλαττωμάτων καθώς καὶ ἡ προσδευτική γενετική παρακμή είναι κάτι ἔξ ἵσου δλοφάνερα κακό. Βρισκόμαστε σ' ἔνα, φοβερό ἥθικό δύλημμα καὶ γιά νά βροῦμε τή μέση ὅδο, θά χρειαστοῦμε ὅλη μας τήν ἔξπνάδα καὶ τήν καλή θέληση.

3. 'Υπεροργάνωση

'Ο συντομότερος καὶ ἀσφαλέστερος δρόμος γιά τόν ἐφιαλ-

τικό Θαυμαστό Νέο Κόσμο, είναι, ὅπως ἔχω τονίσει, αὐτός πού περνᾶ μέσα ἀπό τόν ὑπερπληθυσμό καὶ τήν ἐπιταχυνόμενη αὔξηση τοῦ ἀνθρώπινου πλήθους – δύο δισεκατομμύρια ὀκτακόσια ἑκατομμύρια είμαστε σήμερα, πέντε δισεκατομμύρια πεντακόσια ἑκατομμύρια θάμαστε στό τέλος τοῦ αἰώνα, ὅπότε τό μεγαλύτερο μέρος τῆς ἀνθρωπότητας θάχει νά ἐκλέξει μεταξύ τῆς ἀναρχίας καὶ τοῦ ὀλοκληρωτικοῦ συστήματος. Ἡ αὔξανόμενη ὅμως πίεση, λόγω τῶν αὐξανομένων ἀριθμῶν, πάνω στίς ὑπάρχουσες παραγωγικές πηγές, δέν είναι ἡ μόνη δύναμη πού μᾶς σπρώχνει πρός τήν κατεύθυνση τοῦ ὀλοκληρωτισμοῦ. Αὐτός ὁ ἀδυσώπητος βιολογικός ἐχθρός τῆς ἐλευθερίας, ἔχει συμμαχήσει μέ ἀφάνταστα ισχυρές δυνάμεις, πού ὀφείλονται σ' αὐτή καθαυτή τήν τεχνολογική πρόοδο γιά τήν ὅποια είμαστε τόσο ὑπερήφανοι· καὶ δικαιολογημένα ὑπερήφανοι, θά μποροῦσε νά πει κανείς, γιατί ἡ πρόοδος αὐτή είναι ὁ καρπός μεγαλοφυοῦς, ἐπίμονης καὶ σκληρής ἐργασίας, λογικῆς, φαντασίας καὶ αὐταπάρνησης – με λίγα λόγια, ὁ καρπός ἥθικῶν καὶ διανοητικῶν ἀρετῶν πού μόνο θαυμασμό μποροῦν νά προκαλέσουν. "Ολα ὅμως τά πράγματα σ' αὐτό τόν κόσμο έχουν ἔνα τίμημα. "Ἐτσι κι αὐτή ἡ καταπληκτική καὶ θαυμάσια πρόοδος ἔχει ἀρχίσει νά πληρώνεται. Πολλοί ίστορικοί, πολλοί κοινωνιολόγοι καὶ ψυχολόγοι ἔχουν γράψει, ἐκτεταμένα καὶ μέ θαθιά ἀνησυχία, σχετικά μέ τό τίμημα πού ὁ ἀνθρωπος τῆς Δύσης ἔχει πληρώσει καὶ θά ἐξακολουθήσει νά πληρώνει γι' αὐτή τήν τεχνολογική πρόοδο. Τονίζουν, π.χ., ὅτι ἀνθηση τῆς δημοκρατίας δέν είναι δυνατόν νά ἀναμένεται σέ κοινωνίες, πού σημειώνεται προοδευτικός συγκεντρωτισμός τῆς πολιτικῆς καὶ οἰκονομικῆς ίσχύος. Ἡ τεχνολογική πρόοδος ὅμως δδήγησε καὶ συνεχίζει νά δδηγεῖ σέ τέτοιον ἀκριβώς συγκεντρωτισμό τῆς ίσχύος. Μέ τήν τελειοποίησή της, ἡ μηχανή τῆς μαζικής παραγωγῆς γίνεται πιό πολύπλοκη καὶ πιό ἀκριβή καὶ συνεπώς λιγότερο προσιτή στό μικροεπιχειρηματία. Ἐπί πλέον ἡ μαζική παραγωγή δέν μπορεῖ νά λειτουργήσει χωρίς τή μαζική διάθεση προϊόντων. Ἡ μαζική διάθεση προϊόντων ὅμως δημιουργεῖ προβλήματα, πού μόνο οἱ μεγάλοι παραγωγοί μποροῦν νά λύσουν ίκανοποιητικά. Μέσα σ' ἔνα κόσμο μαζικής παραγωγῆς καὶ μαζικής διάθεσης προϊόντων, ὁ μικροεπιχειρηματίας, μέ τό ἀνεπαρκές ἀπόθεμα κεφαλαίου κίνησης, βρίσκεται σέ σοθαρά μειονεκτική θέση. Στό συναγωνισμό του μέ τό μεγαλοεπιχειρηματία χάνει τά λεφτά του καὶ τελικό χάνεται καὶ ὁ ἴδιος σάν ἀνεξάρτητος παραγωγός. Ὁ μεγαλοεπιχειρηματίας τόν ἔχει καταβροχθίσει. Καθώς οἱ μικροεπιχειρηματίες ἔξαφανίζονται, ὅλο καὶ μεγαλύτερη οἰκονομική δύναμη μαζεύεται στά

χέρια όλο και λιγότερων άνθρωπων. Σ' ένα δικτατορικό πολίτευμα, οι μεγάλες έπιχειρήσεις, πού όφειλουν τήν υπαρξή τους στήν τεχνολογική πρόοδο και τό αναπόφευκτο ναυάγιο τών μικρών έπιχειρήσεων, έλεγχονται από τό κράτος, δηλαδή από τή μικρή δύμαδα τών άρχηγών τοῦ κόμματος κι απ' αύτούς πού έκτελούν τίς διαταγές τους, στρατιώτες, άστυφύλακες και δημοσίους ύπαλλήλους. Σέ μία καπιταλιστική δημοκρατία, όπως τών Η.Π.Α., οι μεγάλες έπιχειρήσεις έλεγχονται απ' αύτό πού ο καθηγητής Ράιτ Μίλλς έχει δύναμης ισχυρή Μειονότητα. Αυτή ή μειονότητα τής δύναμης έλεγχει άμεσα άρκετά έκατομμύρια άνθρωπους από τό έργατικό δυναμικό τής χώρας, μέ τό νά τά προσλαμβάνει στά έργοστάσια, στά γραφεία και στά μαγαζά της: έμμεσα έλεγχει άκομη περισσότερα έκατομμύρια, δανείζοντάς τους χρήματα γιά νά άγοράζουν τά προϊόντα της: τέλος, έχοντας στήν ίδιοκτησία της τά μέσα μαζικής έπικοινωνίας, έπηρεάζει τίς σκέψεις τά αισθήματα και τίς ένέργειες τοῦ καθενός. Παραλλάζοντας τά λόγια τοῦ Ούνιστον Τσώρτσιλ μπορούμε νά πούμε πώς ποτέ τόσο πολλοί δέν έξουσιάστηκαν από τόσο λίγους σέ τόσο μεγάλο βαθμό. Βρισκόμαστε πραγματικά μακριά από τό ίδεωδες τοῦ Τζέφφερσον γιά μιά γνήσια έλευθερη κοινωνία, αποτελούμενη από μιά ιεραρχία αύτοδιοικούμενων μονάδων – «τίς στοιχειώδεις δημοκρατίες τών πόλεων, τών κομητειῶν, τών πολιτειῶν και τέλος τή Δημοκρατική Όμοσπονδία, πού σχηματίζουν μία διαβάθμιση έξουσῶν».

Βλέπουμε λοιπόν, θτι ή μοντέρνα τεχνολογία έχει δηγήσει στή συγκέντρωση τής οίκονομικής και πολιτικής ισχύος και στήν άνάπτυξη μιᾶς κοινωνίας πού έλεγχεται (μ' αδίστακτο τρόπο στά άλοκληρωτικά κράτη, μ' εύγενικό κι αδιόρατο στίς δημοκρατίες), από τίς Μεγάλες Έπιχειρήσεις και τήν Κυθέρωντη. Άλλα οι κοινωνίες αποτελούνται από άτομα κι είναι καλές μόνο στό βαθμό πού θοηθοῦν τά άτομα νά άξιοποιήσουν τίς δυνατότητές τους και νά ζήσουν μιά εύτυχισμένη και δημιουργική ζωή. Πώς έχουν έπηρεασθεί τά άτομα από τίς τεχνολογικές προόδους τών τελευταίων έτών: Νά ή απάντηση σ' αύτή τήν έρωτηση, δοσμένη από τόν φιλόσοφο-ψυχίατρο Δρ. Erich Fromm: «Η σύγχρονη Δυτική κοινωνία, σ' άντιθεση μέ τήν ψυχική διανοητική και πολιτική πρόοδο της, συνεισφέρει όλο και λιγότερο στήν έξασφάλιση τής ψυχικής ύγειας και τείνει νά ύπονομεύσει τό αίσθημα άσφαλείας, τήν εύτυχία, τή λογική και τήν Ικανότητα τοῦ άτόμου γιά άγαπη. Τείνει νά μεταβάλλει τό άτομο σέ αύτόματο, πού πληρώνει τήν άνθρωπινη άποτυχία του μέ αύξανόμενες διανοητικές παθήσεις και μέ απελπισία κρυμμένη κάτω από μία παράφορη τάση γιά έργασία και ύποτι-

θέμενη διασκέδαση».

Οι «αύξανόμενες διανοητικές παθήσεις» μας έκδηλωνονται συχνά μέ νευρωτικά συμπτώματα. Τά συμπτώματα αύτά είναι έκδηλα κι έξαιρετικά λυπηρά. Άλλα «άς προσέχουμε», λέγει ό Δρ. Fromm, «κι ας μή θεωρούμε τήν πρόληψη τών συμπτωμάτων σάν ψυχική ύγιεινή. Συμπτώματα σάν κι αύτά δέν είναι έχθροί μας, άλλα φίλοι μας. «Όπου ύπάρχουν συμπτώματα, ύπάρχει σύγκρουση, και ή σύγκρουση δείχνει πάντα θτι οι δυνάμεις τής ζωῆς, πού μάχονται γιά άλοκληρωση κι εύτυχία, πολεμούν άκόμα». Οι πραγματικά απελπιστικές περιπτώσεις διανοητικών διαταραχών βρίσκονται στούς άνθρωπους πού φαίνονται πιό φυσιολογικοί απ' όλους. «Πολλοί απ' αύτούς είναι φυσιολογικοί γιατί έχουν τόσο καλά προσαρμοσθεί στό ρυθμό τής ζωῆς μας, γιατί ή άνθρωπινη φωνή τους έχει σιωπήσει τόσο νωρίς στή ζωή τους, ώστε ούτε κάν άγωνίζονται ή ύποφέρουν ή άναπτύσσουν συμπτώματα, όπως συμβαίνει μέ τό νευρωτικό άνθρωπο». Δέν είναι φυσιολογικοί μέ τήν «άπόλυτη» έννοια τοῦ όρου. Είναι φυσιολογικοί μόνο σέ σχέση μέ μιά βαθιά άνώμαλη κοινωνία. «Η τέλεια προσαρμογή τους σ' αύτή τήν άνώμαλη κοινωνία είναι τό μέτρο τής πνευματικής τους άρρωστιας. Τά έκατομμύρια τών αφύσικα όμαλων άνθρωπων, πού ζοῦν χωρίς διαμαρτυρία σέ μιά κοινωνία, στήν όποια, άν ήταν άλοκληρωμένα άνθρωπινα όντα, έφειλαν νά μήν προσαρμόζονται, διατηρούν άκομη τήν «ψευδαίσθηση τής άτομικότητας», άλλα στήν πραγματικότητα έχουν ήδη άλλοτρωθεί σέ πολύ μεγάλο βαθμό. Ο κομφορμισμός τους έξελισσεται σ' ένα είδος όμοιομορφίας. Άλλα «ή όμοιομορφία και ή έλευθερία είναι άσυμβιβαστες. Η όμοιομορφία και η πνευματική ύγεια είναι έπισης άσυμβιβαστες... Ό άνθρωπος δέν είναι φτιαγμένος γιά νά γίνεται αύτόματο, κι άν ύποχρεωθῇ νά γίνει, τότε ή βάση τής ψυχικής ύγειας του καταστρέφεται».

Στήν πορεία τής έξελιξης, ή φύση έχει φροντίσει ώστε κάθε άτομο νά 'ναι άλλιώτικο απ' ό δλα τά άλλα. Αναπαράγουμε τό είδος μας φέρνοντας σ' έπαφή τά γονίδια τοῦ πατέρα μέ τής μητέρας. Αύτοί οι κληρονομικοί φορεῖς μπορούν νά συνδυαστούν μέ απειρους σχεδόν τρόπους. Σωματικά και πνευματικά, ό καθένας από μιᾶς είναι μοναδικός. Κάθε πολιτισμός πού προσπαθεί είτε μέ στόχο τή μεγαλύτερη άποδοτικότητα έκ μέρους τών άτόμων είτε έν όνόματι κάποιου πολιτικού ή θρησκευτικού δόγματος, νά έπιβάλλει τήν όμοιομορφία στά άνθρωπινα πλάσματα, προσβάλλει τή βιολογική φύση τοῦ άνθρωπου.

«Η έπιστημη μπορεί νά θρισθεί σάν ή ύπαγωγή τής πολλα-

πλότητας στήν ένότητα. Προσπαθεῖ νά έξηγήσει τά άναριθμητα, διαφορετικά φυσικά φαινόμενα παραβλέποντας τή μοναδικότητα τών ιδιαιτέρων γεγονότων, συγκεντρώνοντας ό,τι κοινό έχουν μεταξύ τους και τελικά έξαγοντας κάποιο είδος «νόμου», σύμφωνα μέ τόν όποιο τά φαινόμενα κατανοούνται κι άντιψετωπίζονται άποτελεσματικά. Παραδείγματος χάριν, τό μήλο πέφτει άπό τή μηλιά καί τό φεγγάρι διασχίζει τόν ούρανό. Οι άνθρωποι είχαν προσέξει τά φαινόμενα αύτά άπό άμνημονεύτων χρόνων. «Οπως καί ή Γερτρούδη Στάιν, είχαν πεισθεῖ ότι ένα μήλο είναι ένα μήλο, ένω τό φεγγάρι, είναι τό φεγγάρι. 'Απέμενε ν' άντιληφθεί ό 'Ισαάκ Νεύτων τί τό κοινό είχαν μεταξύ τους αύτά τά δύο τόσο άνόμοια φαινόμενα καί νά διατυπώσει τή θεωρία τής βαρύτητας, σύμφωνα μέ τήν όποια όρισμένες άπόψεις τής συμπεριφοράς τών μήλων, τών ούρανίων σωμάτων καί κάθε άλλου σώματος στό σύμπαν, μπορούσαν νά έξηγηθούν καί νά ύπολογισθούν μέ τή βοήθεια ένός μόνο συστήματος ίδεων. Μέ τό ίδιο πνεύμα, ό καλλιτέχνης παίρνει τίς άναριθμητες ποικιλίες καί μοναδικότητες τού έξιτερικού κόσμου καί τής φαντασίας του καί τούς δίνει νόημα, μέσα σ' ένα τακτικό σύστημα πλαστικών, λογοτεχνικών ή μουσικών μορφών. Ή έπιθυμία νά έπιβάλλεται τάξη στή σύγχυση, νά έπιτυγχάνεται άρμονία άπό τή διαφωνία καί ένότητα άπό τήν πολλαπλότητα είναι ένα είδος διανοητικού ένστίκου, μιά πρωταρχική καί θεμελιώδης παρόμηση τού πνεύματος. Στή σφαίρα τής έπιστημης, τής τέχνης καί τής φιλοσοφίας, τά άποτελέσματα τής «έπιθυμίας γιά τάξη» είναι κυρίως άγαθοεργά. Βέβαια, ή «έπιθυμία γιά τάξη» έχει δημιουργήσει πολλές πρώωρες θεωρίες θασισμένες σέ άνεπαρκή κριτήρια, πολλά παράλογα συστήματα μεταφυσικής καί θεολογίας, πολλά σχολαστικά λάθη στίς άντιληψεις μας γιά τήν άλλητεια, στά σύμβολα καί στίς άφαιρέσεις γιά τά δεδομένα τής άμεσης έμπειρίας. 'Αλλ' αύτά τά λάθη, όσο λυπτρά κι ἄν είναι, δέν προκαλοῦν μεγάλο κακό, τουλάχιστον άμεσα – «άν καί καμιά φορά συμβαίνει ένα κακό φιλοσοφικό σύστημα νά βλάπτει έμμεσα, στήν περίπτωση πού χρησιμοποιεῖται γιά νά δικαιώσει παράλογες κι άπανθρωπες πράξεις. Έκει πού ή «έπιθυμία γιά τάξη» γίνεται πραγματικά έπικινδυνη, είναι μέσα στήν κοινωνική σφαίρα, μέσα στούς κόλπους τής πολιτικής καί τής οίκονομίας.

Έδω πλέον ή θεωρητική ύπαγωγή τής άνυπότακτης πολλαπλότητας στήν κατανοητή ένότητα μετατρέπεται στήν πρακτική ύπαγωγή τής άνθρωπινης ποικιλίας σέ άπανθρωπη όμοιομορφία, τής έλευθερίας σέ δουλεία. Στήν πολιτική, τό άντιστοιχο μιᾶς πλήρως άνεπτυγμένης έπιστημονικής θεωρίας ή

ένός φιλοσοφικοῦ συστήματος, είναι μιά όλοκληρωτική δικτατορία. Στήν οίκονομία, τό άντιστοιχο μιᾶς ώραίας καλλιτεχνικῆς σύνθεσης είναι ή όμαλή λειτουργία ένός έργοστασίου, όπου οι έργατες είναι τέλεια προσαρμοσμένοι στίς μηχανές. Η «έπιθυμία γιά τάξη» μπορεῖ νά μεταβάλλει σέ τυράννους άνθρωπους πού φιλοδοξούν άπλα καί μόνο νά ξεκαθαρίσουν μιά μπερδεμένη κατάσταση. Η όμορφιά τής εύταξιας χρησιμοποιεῖται σάν δικαίωση τού δεσποτισμοῦ.

Η όργανωση είναι άπαραίτητη, γιατί ή έλευθερία έμφανίζεται κι έχει νόημα μόνο μέσα σέ μιά αύτοελεγχόμενη κοινότητα έλευθερα συνεργαζομένων άτόμων. 'Άλλα, ή όργανωση ἄν καί άπαραίτητη, μπορεῖ νά άποθεί καί μοιραία. Η ύπερβολική όργανωση μεταβάλλει ἄνδρες καί γυναίκες σέ αύτόματα, πνίγει τό δημιουργικό πνεύμα καί καταργεῖ κι αύτήν άκόμα τήν πιθανότητα τής έλευθερίας. «Οπως συνήθως, ή μόνη άσφαλής πορεία είναι στό μέσον, άνάμεσα στά δυό άκρα, τής άχαλίνωτης έλευθερίας καί τού άπόλυτου έλέγχου.

Στή διάρκεια τών τελευταίων έκατό έτῶν οι άλλεπάλληλες πρόοδοι τής τεχνολογίας, συνοδεύονται άπό άνάλογες προόδους στήν όργανωση. Τά πολύπλοκα μηχανήματα πρέπει νά συνταιριάζουν μέ τούς πολύπλοκους κοινωνικούς μηχανισμούς, πού έχουν σχεδιασθεῖ νά λειτουργούν τόσο όμαλά κι άποτελεσματικά, όπως τά νέα ζήργανα παραγωγής. Γιά νά προσαρμοσθούν σ' αύτές τίς όργανώσεις, τά άτομα άναγκαστηκαν ν' άπαρνηθούν τήν άτομικότητά τους, τήν έμφυτη ποικιλία τους καί νά ύποταχθούν σ' ένα καθορισμένο πρότυπο, κοντολογίς άναγκαστηκαν νά κάνουν ό,τι μπορούν γιά νά γίνουν αύτόματα.

Τά άπάνθρωπα άποτελέσματα τής ύπεροργάνωσης ένισχυονται άπό τά άπάνθρωπα άποτελέσματα τού ύπερπληθυσμοῦ. Καθώς ή θιομηχανία έπεκτείνεται, προσελκύει όλο καί μεγαλύτερο ποσοστό τού αύξανόμενου άνθρωπινου πληθυσμοῦ στίς μεγάλες πόλεις. 'Άλλα ή ζωή στίς μεγάλες πόλεις δέν εύνοει τήν πνευματική ύγεια (όπως μᾶς διαθεβαιώνουν, τά περισσότερα κρούσματα σχίζοφρένειας έκδηλώνονται μέσα στίς πυκνοκατοικημένες φτωχογειτονίες τών θιομηχανικών περιοχών): ούτε εύνοει τήν ύπερθυνη έκείνη έλευθερία μέσα σέ μικρές αύτοδιοικούμενες όμάδες, πού είναι ή πρώτη προϋπόθεση γιά μιά γνήσια δημοκρατία. Η ζωή στήν πόλη είναι άνώνυμη κι άπρόσωπη. Οι άνθρωποι δέ σχετίζονται ό ένας μέ τόν άλλον σάν όλοκληρωμένες προσωπικότητες, παρά σάν τά ένσωματώματα τών οίκονομικών λειτουργιών ή τίς ώρες πού δέ δουλεύουν, σάν άνευθυνοι άναζητητές διασκεδάσεων. 'Υποκεί-

μενα σ' αύτό τό είδος ζωής, τά ἄτομα ἀρχίζουν νά αισθάνονται μοναχικά κι ἀσήμαντα. Ή υπαρξή τους παύει νά ἔχει σκοπό ἡ νόημα.

Από θιολογική ἄποψη δ ἄνθρωποις είναι ἔνα μέτρια συν-αγελαστικό ζώο, ὅχι ἐντελῶς κοινωνικό – ἔνα πλάσμα περισσότερο σάν τό λύκο, ἃς ποῦμε, ἡ τόν ἐλέφαντα, παρά σάν τή μέλισσα ἡ τό μερμήγκι. Στίς ἀρχικές τους μορφές οι ἀνθρώπινες κοινωνίες δέν είχαν καμιά δύοιότητα μέ τήν κυψέλη ἡ τή μυρμηγκοφωλιά. Ήταν καθαρά ἀγέλες. Ό πολιτισμός είναι μεταξύ ἄλλων ἡ πορεία μέ τήν ὁποία οι πρωτόγονες ἀγέλες μετασχηματίζονται σέ κάτι ἀντίστοιχο, ἀκατέργαστο ὅμως και μηχανικό, τῶν κοινωνικά ὀργανωμένων κοινοτήτων τῶν ἐντόμων. Στή σημερινή ἐποχή οι πιέσεις τοῦ ὑπερπληθυσμοῦ και οι τεχνολογικές ἀλλαγές ἐπιταχύνουν αὐτήν τήν πορεία. Ή κοινωνία τῶν τερμιτῶν ἔχει φθάσει νά φαίνεται πραγματοποιήσιμη και μάλιστα γιά μερικούς, ἀποτελεῖ ἔνα ἐπιθυμητό ἰδεῶδες. Δέ χρειάζεται νά πούμε ὅτι τό ἰδεῶδες αὐτό ποτέ δέ θά πραγματοποιηθεῖ. «Ἐνα μεγάλο χάσμα χωρίζει τό κοινωνικό ἔντομο ἀπό τό ὅχι πολύ συναγελαστικό και μέ μεγάλο ἐγκέφαλο θηλαστικό· κι ἂν ἀκόμη τό θηλαστικό ἔκανε δ, τι μποροῦσε γιά νά μιμηθεῖ τό ἔντομο, τό χάσμα θά ἐξακολουθοῦσε νά ὑπάρχει. «Οσο σκληρά κι ἂν προσπαθοῦν οι ἀνθρωποι δέν μποροῦν νά δημιουργήσουν ἔνα κοινωνικό ὀργανισμό· τό μόνο πού μποροῦν είναι νά δημιουργήσουν μιά ὀργάνωση. Στήν πορεία τής προσπάθειας γιά τή δημιουργία ἐνός ὀργανισμοῦ, θά δημιουργήσουν ἀπλώς ἔναν ὀλοκληρωτικό δεσποτισμό.

Ο Θαυμαστός Νέος Κόσμος παρουσιάζει τή φανταστική και κάπως χυδαία εἰκόνα μιᾶς κοινωνίας, στήν ὁποία ἡ προσπάθεια τῆς ἀναδημιουργίας τῶν ἀνθρώπων κατά τό πρότυπο τῶν τερμιτῶν ἔχει φθάσει σχεδόν στά ὥρια τοῦ δυνατοῦ. Τό ὅτι θα διζουμε πρός τήν κατεύθυνση τοῦ Θαυμαστοῦ Νέου Κόσμου είναι φανερό. Άλλα δέν είναι λιγότερο φανερό ὅτι μποροῦμε, ἔάν τό θέλουμε, νά ἀρνηθοῦμε νά συνεργασθοῦμε μέ τίς τυφλές δυνάμεις πού μᾶς σπρώχνουν πρός τήν κατεύθυνση αὐτή. Πρός τό παρόν ὅμως ἡ ἐπιθυμία τῆς ἀντίστασης δέ φαίνεται νά είναι πολύ μεγάλη ἡ πολύ διαδεδομένη. «Οπως ἔχει δείξει ὁ κ. Ούλλιαμ Ούάιτ στό ἀξιοσημείωτο θιβλίο του «ὁ ἀνθρωπος τής ὀργάνωσης», μιά νέα κοινωνική ἡθική ἔχει ἀντικαταστήσει τό παραδοσιακό μας ἡθικό σύστημα – τό σύστημα ὅπου τό ἄτομο ἀποτελεῖ πρωταρχική ἀξία. Οι λέξεις – κλειδιά σ' αὐτήν τήν κοινωνική ἡθική είναι: «ἐναρμόνιση», «προσαρμογή», «κοινωνικά προσανατολισμένη συμπεριφορά», «συμμετοχή», «ἀπόκτηση κοινωνικῶν ίκανοτήτων», «όμαδική ἐργασία»,

«όμαδική ζωή», «όμαδική νομιμοφροσύνη», «όμαδικός δυναμισμός», «όμαδική σκέψη», «όμαδική δημιουργικότητα». Τά βασικά τῆς ἀξιώματα είναι ὅτι τό κοινωνικό σύνολο ἔχει μεγαλύτερη ἀξία και σημασία ἀπό τά ἐπί μέρους στοιχεία του, ὅτι οι ἔμφυτες θιολογικές διαφορές θά πρέπει νά θυσιάζονται πρός χάρη τῆς ὅμοιόμορφης ἐκπαίδευσης, ὅτι τά δικαιώματα τοῦ συνόλου ἔχουν προτεραιότητα ἀπ' αὐτά πού δέκατος ὅγδοος αιώνας ὀνόμασε Δικαιώματα τοῦ Ἀνθρώπου. Σύμφωνα μέ τήν Κοινωνική Ἡθική, δ Χριστός ἔσφαλε πέρα γιά πέρα θεβαίωνοντας ὅτι τό Σάθθατο ἔγινε γιά τόν ἀνθρωπο. Ἀντίθετα, δ ἀνθρωπος ἔγινε γιά τό Σάθθατο, και πρέπει νά θυσιάζει τήν κληρονομική ἰδιοσυγκρασία του και νά προσποιεῖται ὅτι είναι δ τυποποιημένος εύπροσθήγορος χαρακτήρας, πού οι δραγανωτές τῆς ὄμαδικής δραστηριότητας θεωροῦν σάν ιδεώδη γιά τούς σκοπούς τους. Ό ιδεώδης αὐτός ἀνθρωπος είναι ἐκείνος πού δείχνει «δυναμική προσαρμογή» (πολύ νόστιμη φράση!) και ἔντονη πίστη στήν όμαδα, καθώς και σιδερένια θέληση νά ἀλυσοδεσει τόν ἑαυτό του, ν' ἀνήκει κάπου. Καί δ ιδεώδης ἄντρας πρέπει νά ἔχει μιά ιδεώδη γυναίκα, πού ν' ἀγαπά τήν όμαδική ζωή, νά προσαρμόζεται μέ μεγάλη εύκολιά και δχι μόνο νά παραδέχεται τό γεγονός ὅτι δη πρωταρχική πίστη τοῦ ἄντρα της είναι στό Σύνολο, ἀλλά νά είναι και ἐνεργά πιστή ἀπό μόνη της. «Ἄυτός μόνο γιά τό Θεό», δημος είπε δ Μίλτων γιά τόν Ἀδάμ και τήν Εὕα, «αὐτή γιά τό Θεό πού ναι μέσα του». Άπο μιά ἀπόψη ή γυναίκα τοῦ ιδανικοῦ ἄντρα τής ὀργάνωσης θρίσκεται σέ πολύ χειρότερη μοῖρα ἀπό τήν πρώτη μας Μήτερα. Σ' αὐτή και στόν Ἀδάμ είχε δοθεῖ ἀπό τόν Κύριο δ ἄδεια νά μήν ἔχουν διόλου ἐνδοιασμούς στό θέμα τῶν «νεανικῶν διαχύσεων».

Οὔτε δ Αδάμ ἀποστρεφόταν, μοῦ φαίνεται,
τήν δμορφη γυναίκα του, μά οὔτε κι δ Εὕα ἀρνιόταν
τίς μυστηριακές ιεροτελεστίες τής συζυγικής ἀγάπης.

Σήμερα, σύμφωνα μέ τή γνώμη ἐνός συγγραφέα στό περιοδικό «Ἐμπορική ἐπιθεώρηση τοῦ Harvard» (Harvard Business Review), δ σύζυγος πού προσπαθεῖ ν' ἀνταποκριθεῖ στό ιδεώδες πού καθορίζει δ Κοινωνική Ἡθική, «δέν πρέπει νά ἔχει πολλές ἀπαιτήσεις ἀπό τόν ἄντρα της. Λόγω τής πραγματικής ἀφοσίωσής του στή δουλειά του, ἀκόμη κι δ σεξουαλική του δραστηριότητα πρέπει νά ἔρχεται σέ δεύτερη μοῖρα». Ό καλόγερος ὀρκίζεται νά τηρήσει ύπακοή, λιτότητα κι ἀγνότητα. Ό ἀνθρωπος τής ὀργάνωσης μπορεῖ ίσως νά γίνει πλούσιος, ἀλλά ύπόσχεται ύπακοή («δέχεται τήν ἔξουσία χωρίς δυσαρέσκεια,

σέβεται τούς άνωτερούς του» – ό *Μουσολίνι* έχει πάντα δίκιο) και πρέπει νά 'ναι πρόθυμος, γιά τό καλό τοῦ όργανισμοῦ πού τόν έχει προσλάβει, νά ἀπαρνεῖται ἀκόμη καί τό συζυγικό ἔρωτα.

Αξίζει νά σημειωθεῖ ὅτι στό «1984», τά μέλη τοῦ Κόμματος ἀναγκάζονται νά προσαρμόζονται σέ μιά σεξουαλική θήική πιό αύστηρή κι ἀπό τήν πουριτανική. Ἀπό τήν ἄλλη μεριά, στόν «Θαυμαστό Νέο Κόσμο», ἐπιτρέπεται σ' δόλους νά παραδίνονται στίς σεξουαλικές τους ὄρμες χωρίς ἐμπόδια ἢ ἐνδοιασμούς. Ἡ κοινωνία πού περιγράφεται στό μῆθο τοῦ «Οργουελ θρίσκεται διαρκῶς σέ κατάσταση πολέμου κι ὁ σκοπός τῶν κυβερνητῶν τῆς είναι πρώτα ἀπ' ὅλα, φυσικά, νά ἀσκοῦν τήν ἐξουσία γιατί αὐτό τούς ἀρέσει καί τούς εὐχαριστεῖ καί δεύτερον νά κρατοῦν τούς ὑπηκόους τους στό στάδιο τῆς συνεχοῦς ἔντασης, πού ἀπαιτεῖ μιά κατάσταση διαρκοῦς πολέμου ἀπ' αὐτούς πού τόν διεξάγουν. Κάνοντας σταυροφορία ἐναντίον τῶν σεξουαλικῶν ὄρμῶν, τά ἀφεντικά ἐπιτυγχάνουν νά διατηροῦν τήν ἀπαιτούμενη ἔνταση στούς ὄπαδούς τους καί συγχρόνως νά ἱκανοποιοῦν τήν ἐπιθυμία τους γιά ἰσχύ μέ τόν πιό ἱκανοποιητικό τρόπο. Στήν κοινωνία πού περιγράφεται στό «Θαυμαστό Νέο Κόσμο», ὁ πόλεμος έχει ἔξαλειφθεῖ καί ἡ πρώτη φροντίδα τῶν κυβερνητῶν είναι νά κρατήσουν μέ κάθε τρόπο ἥσυχους τούς ὑπηκόους τους. Αὐτό τό ἐπιτυγχάνουν μέ διάφορες μεθόδους, μεταξύ τῶν ὅποιων καί ἡ νομιμοποίηση ἐνός βαθμοῦ σεξουαλικῆς ἐλευθερίας, πού γίνεται κατορθωτή, μέ τήν κατάργηση τῆς οἰκογένειας καί πού ἀποτελεῖ σχεδόν ἀτράνταχτη ἐγγύηση γιά τό ὅτι οἱ κάτοικοι τοῦ Θαυμαστοῦ Νέου Κόσμου δέν πρόκειται νά παρασυρθοῦν ἀπό καμιά μορφή καταστρεπτικῆς (ἢ δημιουργικῆς) αἰσθησιακῆς ἔντασης. Στό «1984» ἡ διατήρηση τῆς ἰσχύος ἐπιτυγχάνεται μέ τήν πρόκληση τοῦ πόνου· στό «Θαυμαστό Νέο Κόσμο» μέ τήν παροχή μιᾶς ἡδονῆς σχεδόν τό ἵδιο ἔξευτελιστικῆς.

Ἡ Κοινωνική Ἡθική πού ἐπικρατεῖ τώρα είναι καθαρά μιά ἐκ τῶν ὑστέρων δικαίωση τῶν λιγότερο ἐπιθυμητῶν συνεπειῶν τῆς ὑπεροργάνωσης. Ἀντιπροσωπεύει μιά ὅλο ζῆλο προσπάθεια γιά τήν ἔξιδανίκευση τῆς ἀναγκαιότητας, γιά τήν ἔξαγωγή μιᾶς θετικῆς ἀξίας ἀπό ἓνα δυσάρεστο δεδομένο. Ἀλλά αὐτό τό σύστημα Ἡθικῆς είναι πολύ ἔξωπραγματικό καί ἐπομένως πολύ ἐπικίνδυνο. Τό κοινωνικό σύνολο, πού ἡ ἀξία του ὑποτίθεται ὅτι είναι μεγαλύτερη ἀπό τήν ἀξία τῶν συστατικῶν του μερῶν, δέν είναι όργανισμός μέ τήν ἔννοια πού θά μπορούσε νά θεωρηθεῖ σάν όργανισμός μιά κυψέλη ἢ ἔνας οἰκισμός τερμιτῶν. Είναι ἀπλά καί μόνο μιά ὄργανωση, μιά κοινω-

νική μηχανή. Δέν μπόρει νά ὑπάρξει ἀξία παρά σέ σχέση μέ τή ζωή καί τή συνείδηση. Μιά ὄργανωση ὅμως οὔτε συνείδηση έχει οὔτε είναι ζωντανή. Ἡ ἀξία της είναι ὀφελιμιστική: ἀπορρέει ἀπό τή χρησιμότητά της. Δέν είναι καλή αὐτή καθαυτή: είναι καλή μόνο κατά τό μέτρο πού προάγει τό καλό τῶν ἀτόμων, πού ἀποτελοῦν τά μέρη τοῦ συνόλου. Τό νά δώσουμε προτεραιότητα στίς όργανώσεις κι ὅχι στά ἄτομα, είναι σάν νά ὑποτάσσουμε τούς σκοπούς στά μέσα. Τό τί συμβαίνει, ὅταν οἱ σκοποί ὑποτάσσονται στά μέσα, ἀποδείχθηκε καθαρά ἀπό τό Χίτλερ καί τό Στάλιν. Κάτω ἀπό τήν εἰδεχθῆ ἐξουσία τους οἱ προσωπικοί σκοποί ὑποτάχτηκαν στά όργανωτικά μέσα, μ' ἔνα μίγμα θίας, προπαγάνδας καί συστηματικοῦ χειρισμοῦ τοῦ πνεύματος. Στίς πιό ἱκανές δικτατορίες τοῦ μέλλοντος θά ὑπάρχει πιθανόν πολύ λιγότερη θία ἀπ' αὐτή πού ὑπῆρχε κάτω ἀπό τό Χίτλερ καί τό Στάλιν. Οι ὑπήκοοι τοῦ μελλοντικοῦ δικτάτορα θά διοικοῦνται ἀνώδυνα κι ὅμοιόμορφα ἀπό ἔνα σῶμα καλά ἐκπαιδευμένων κοινωνικῶν μηχανικῶν. «Ἡ πρόκληση τῆς κοινωνικῆς μηχανικῆς στήν ἐποχή μας», γράφει ἔνας ἐνθουσιώδης συνήγορος αὐτῆς τῆς νέας ἐπιστήμης «μοιάζει μέ τήν πρόκληση τῆς τεχνικῆς μηχανικῆς πρίν ἀπό πενήντα χρόνια. "Ἄν τό πρώτο ἡμίσου τοῦ εἰκοστοῦ αἰώνα ἦταν ἡ ἐποχή τῶν τεχνιτῶν μηχανικῶν, τό δεύτερο μπορεῖ θαυμάσια νά γίνη ἡ ἐποχή τῶν κοινωνικῶν μηχανικῶν» – καί ὁ εἰκοστός πρώτος αἰώνας, ὑποθέτω, θά είναι ἡ ἐποχή τῶν Παγκοσμίων Ἐπιθεωρήτων, τοῦ ἐπιστημονικοῦ ταξικοῦ συστήματος καί τοῦ Θαυμαστοῦ Νέου Κόσμου. Στήν ἐρώτηση: *quis custodiet custodes?* – ποιός θά βάλει φρουρό στούς φρουρούς μας, ποιός θά ἐλέγχει τούς μηχανικούς; – ἡ ἀπάντηση είναι ὅτι δέ χρειάζονται καμιά ἐπίβλεψη. Φαίνεται πώς μεταξύ ὄρισμένων διδاكتόρων τῆς κοινωνιολογίας, ἐπικρατεῖ ἡ συγκινητική πίστη ὅτι οἱ διδاكتόρες τῆς κοινωνιολογίας ποτέ δέν μποροῦν νά διαφθαροῦν ἀπό τήν ἐξουσία. "Οπως καί μέ τόν Σέρ Γκάλαχαντ, ἡ δύναμη τους ισοδύναμει μέ τή δύναμη δέκα ἀνθρώπων, γιατί ἡ καρδιά τους είναι ἀγνή – καί ἡ καρδιά τους είναι ἀγνή γιατί είναι ἐπιστήμονες καί γιατί παρακολούθησαν μαθήματα κοινωνικῶν σπουδῶν ἐπί ἔξη χιλιάδες ώρες.

Ἄλλοιμονο, ἡ ἀνώτερη μόρφωση δέν είναι ἀπαραίτητα καί ἐγγύηση ύψηλῆς ἀρετῆς ἢ ὥριμης πολιτικῆς σκέψης. Σ' αὐτές τίς παρανοήσεις στόν Ἡθικό καί ψυχολογικό τομέα, πρέπει νά προστεθοῦν καί οἱ παρανοήσεις στόν καθαρά ἐπιστημονικό τομέα. Μποροῦμε νά δεχθοῦμε τίς θεωρίες στίς ὅποιες οἱ κοινωνικοί μηχανικοί βασίζουν τήν ἔξασκησή τους καί μέ τά ἐπιχερήματα τῶν ὅποιων δικαιολογοῦν τόν παρεμβατισμό τους στή

ζωή τῶν ἀνθρώπων; Παραδείγματος χάριν, ὁ καθηγητής "Ἐλτον Μάγιο μᾶς λέγει κατηγορηματικά ὅτι «ἡ ἐπιθυμία τοῦ ἀνθρώπου νά είναι διαρκῶς συνδεδεμένος στή δουλειά μέ τούς συντρόφους του είναι ἔνα ισχυρό, ἀν δχι τό ισχυρότερο ἀνθρώπινο χαρακτηριστικό». Αὐτό, θθλεγα, είναι ἔκδηλα λανθασμένο. Μερικοί ἀνθρωποί ἔχουν τό εἶδος τῆς ἐπιθυμίας πού περιγράφει ὁ Μάγιο, ἄλλοι ὅμως δχι. Είναι ζήτημα ίδιοσυγκρασίας καί κληρονομικής κράσης. Κάθε κοινωνική ὄργάνωση πού θά βασιζόταν στήν ύπόθεση ὅτι δ «ἀνθρωπος» (όποιοισδήποτε ἀνθρώποις) ἐπιθυμεῖ νά είναι διαρκῶς συνδεδεμένος μέ τούς συντρόφους του, θά ήταν γιά πολλά ἄτομα, ἀνδρες καί γυναίκες, τό κρεβάτι τοῦ Προκρούστη: Μόνο ἀν τούς ἀκρωτηριάζανες ἥ τούς παρατεντώνανε θά μπορούσαν νά προσαρμοσθοῦν σ' αύτό.

"Ἐπειτα πάλι, πόσο ρομαντικά ἀπατηλές είναι οι λυρικές περιγραφές τοῦ Μεσαίωνα μέ τίς δποίες πολλοί σύγχρονοι θεωρητικοί τῶν κοινωνικῶν σχέσεων στολίζουν τίς ἐργασίες τους! «Τό νά ἀνήκει σέ μιά συντεχνία, σ' ἔνα φέουδο ἥ σ' ἔνα χωριό, προστάτευε τόν ἀνθρωπο τοῦ Μεσαίωνα γιά ὅλη του τή ζωή καί τοῦ ἔδινε εἰρήνη καί γαλήνη». Προστασία ἀπό τί; μπορούμε νά ρωτήσουμε. "Οχι βέβαια ἀπό τήν ἀσπλαχνή τρομοκρατία τῶν ἀρχόντων του. Συγχρόνως δέ μ' αύτή τήν «εἰρήνη καί γαλήνη» ύπηρχε, σ' ὅλο τό Μεσαίωνα, ἔνα φοβερό κλίμα χρόνιας ἀπογοήτευσης, μεγάλης δυστυχίας καί παράφορης δυσαρέσκειας γιά τό αύστηρό ιεραρχικό σύστημα, πού ἀπαγόρευε ἐντελῶς τήν κατακόρυφη ἀνοδο στήν κοινωνική κλίμακα καί τό μόνο πού ἐπέτρεπε, γι' αύτούς πού ήταν προσκολλημένοι στή γῆ, ήταν μιά περιορισμένη δυνατότητα ὀριζόντιας κίνησης. Οι ἀπρόσωπες δυνάμεις τοῦ ύπερπληθυσμοῦ καί τῆς ύπεροργάνωσης καί οι κοινωνικοί μηχανικοί πού προσπαθοῦν νά κατευθύνουν αύτές τίς δυνάμεις, μᾶς σπρώχνουν πρός τήν κατεύθυνση ἐνός νέου μεσαιωνικοῦ συστήματος. Ἡ ἀναβίωση τοῦ μεσαιωνικοῦ συστήματος θά γίνει κάπως πιό ἀνεκτή ἀπό τό πρωτότυπο (Μεσαίωνα), μέ μερικές ἀβρότητες τύπου Θαυμαστοῦ Νέου Κόσμου, δπως ἥ ύποχρεωτική συμμόρφωση τῶν ἀνθρώπων ἀπό τή νηπιακή τους ἡλικία, ἥ ύπνοπαιδεία καί ἥ τεχνητή εὐφορία. Ἀλλά γιά τήν πλειονότητα τῶν ἀνθρώπων, ἀνδρῶν καί γυναικῶν, δέ θά πάψει νά είναι ἔνα εἶδος δουλείας.

4. Η προπαγάνδα στίς δημοκρατικές κοινωνίες

«Ἡ Εύρωπαική ἀντίληψη», ἔγραψε ὁ Τζέφφερσον, «ήταν,

ὅτι οι ἀνθρωποί, ὅταν ζοῦν σέ πολυάριθμες ὄμάδες δέν μποροῦν νά συγκρατηθοῦν μέσα στά δρια τής τάχης καί τής δικαιοσύνης, παρά μόνο ἀπό δυνάμεις φυσικές καί ηθικές ἀσκούμενες ἀπό ἔξουσίες ἀνεξάρτητες τής θέλησής τους... Ἐμεῖς (οι ίδρυτές τής νέας Ἀμερικανικής δημοκρατίας) πιστεύουμε, ὅτι ὁ ἀνθρωπος είναι λογικό ὄν, προικισμένο ἀπό τή φύση μέ δικαιώματα καί μέ ἔμφυτο τό αἰσθημα τής δικαιοσύνης: πιστεύουμε ἐπίσης, ὅτι θά μποροῦσε νά συγκρατηθεῖ ἀπό τό κακό καί νά προστατευθεῖ στά πλαίσια τοῦ καλοῦ, ἀπό μετριοπαθεῖς ἔξουσίες ἐμπιστευμένες σέ πρόσωπα τής δικῆς του ἐκλογῆς, πού ἀσκοῦν τά καθήκοντά τους σ' ἔξαρτηση μέ τή δική του θέληση». Σέ μᾶς πού ξέρουμε τίς θεωρίες τοῦ Φρόντη, αύτή ἥ γλώσσα φαίνεται πολύ ἀλλόκοτη καί ἀφελής. Τά ἀνθρώπινα ὅντα είναι πολύ λιγότερο λογικά κι ἔμφυτα δικαια, ἀπ' ὅ,τι ύπερθεταν οι δπτιμιστές τοῦ δεκάτου ὅγδου αιώνα. Ἀπό τήν ἄλλη μεριά οι ἀνθρωποί δέν είναι οὕτε τόσο ήθικά τυφλοί οὕτε τόσο ἀπελπιστικά παράλογοι, δσο προσπαθοῦν νά μᾶς πείσουν οι πεσσιμιστές τοῦ είκοστοῦ αιώνα. Παρ' ὅλο πού ξέρουμε παραδεχτεῖ τίς φρούδικές ἔννοιες «Ἐκεῖνο» καί «Ἀσυνείδητο», παρ' ὅλες τίς ἐνδημικές νευρώσεις καί τήν ἐπικράτηση τοῦ χαμηλοῦ βαθμοῦ εύφυΐας, οι περισσότεροι ἄντρες καί γυναίκες είναι κατά πάσα πιθανότητα ἀρκετά ἀξιοπρεπεῖς καί γνωστικοί, ώστε νά μπορεῖ κανείς νά τούς ἐμπιστευτεῖ νά κανονίζουν μόνοι τή ζωή τους.

Οι δημοκρατικοί θεσμοί ἔχουν ἐπινοηθεῖ γιά νά συμφιλιώνεται τό κοινωνικό σύστημα μέ τήν ἀτομική ἐλευθερία καί πρωτοβουλία καί γιά νά ύποτάσσεται ἥ ἄμεση ισχύ τῶν ἡγετῶν μᾶς χώρας στήν ἔμμεση ισχύ τοῦ λαοῦ. Τό γεγονός ὅτι οι δημοκρατικοί θεσμοί στή Δυτική Εύρωπη καί στήν Ἀμερική ἔχουν λειτουργήσει δχι πολύ ἀσχημα, ἀν πάρουμε ύπ' ὅψη μας τίς περιστάσεις, είναι ἀρκετή ἀπόδειξη γιά τό ὅτι οι δπτιμιστές τοῦ δέκατου ὅγδου αιώνα δέν είχαν ἐντελῶς ἀδικο. "Αν δοθεῖ στούς ἀνθρώπους μιά ἀληθινή εύκαιρια, ἔχουν τήν ίκανότητα νά αύτοκυβερνηθοῦν, καί μάλιστα καλύτερα, ἀν κι ἵσως μέ λιγότερο ἀποτελεσματικούς μηχανισμούς, ἀπ' ὅ,τι θά τούς κυβερνοῦνσαν «έξουσίες ἀνεξάρτητες ἀπό τή θέλησή τους». "Αν τούς δοθεῖ μιά ἀληθινή εύκαιρια, ἐπαναλαμβάνω γιατί ἥ ἀληθινή εύκαιρια είναι ἀπαραίτηη προϋπόθεση. Κανένας λαός, πού περνάει ξαφνικά ἀπό τό στάδιο τής δουλείας καί τής τυραννίας, στό ἐντελῶς ἄγνωστό του στάδιο τής πολιτικῆς ἀνεξαρτησίας, δέν μπορεῖ νά είπωθε, ὅτι ἔχει μιά ἀληθινή εύκαιρια νά κάνει τούς δημοκρατικούς θεσμούς νά λειτουργήσουν. Οὕτε ένας λαός πού θρίσκεται σέ ἀθέβαιη οίκονομική κατά-

σταση, ἔχει στ' ἀλήθεια τὴν εὐκαιρία νά αύτοδιοικηθεῖ δημοκρατικά. Ό φιλελευθερισμός ἀκμάζει σέ μιά ἀτμόσφαιρα εύημερίας καί παρακμάζει ὅταν οἱ προϊοῦσεις οἰκονομικές δυσκολίες ἀναγκάζουν τὴν κυβέρνηση νά ἐπεμβαίνει ὅλο καί πιό συχνά καί δραστικά στίς ύποθέσεις τῶν ὑπηκόων της. Ό υπερπληθυσμός καί ἡ υπεροργάνωση εἶναι δυό καταστάσεις πού, ὥπως ἔχω ἥδη τονίσει, στεροῦν ἀπό μιά κοινωνία τὴν ἀληθινή εὐκαιρία γιά τὴν ἀποτελεσματική λειτουργία τῶν δημοκρατικῶν θεσμῶν. Βλέπουμε λοιπόν ὅτι ἀπαιτοῦνται ὄρισμένες ἴστορικές, οἰκονομικές, δημογραφικές καί τεχνολογικές προϋποθέσεις, γιά νά μποροῦν τά λογικά ὅντα τοῦ Τζέφφερσον, τά προικισμένα ἀπό τή φύση μέ ἀναφαίρετα δικαιώματα καί μέ ἔμφυτο τό αἴσθημα τῆς δικαιοσύνης, νά χρησιμοποιοῦν τή λογική τους, ν' ἀπαιτοῦν τά δικαιώματά τους καί νά ἐνεργοῦν δίκαια μέσα σέ μιά δημοκρατικά δργανωμένη κοινωνία. Ἐμεῖς οἱ Δυτικοί εἶχαμε τὴν ἔξαιρετικά καλή τύχη νά μᾶς δοθεῖ ἡ ἀληθινή εὐκαιρία νά κάνουμε τό μεγάλο πείραμα τῆς αὐτοκυβέρνησης. Δυστυχῶς τώρα φαίνεται ὅτι ἐπειδή οἱ περιστάσεις ἀλλαξαν, αὐτή ἡ ἔξαιρετικά πολύτιμη εὐκαιρία μᾶς φεύγει σιγά-σιγά ἀπό τά χέρια. Κι αὐτό βέβαια εἶναι μερική μόνο ἀνάλυση τοῦ προβλήματος. Οι τυφλές ἀπρόσωπες δυνάμεις δέν εἶναι οἱ μόνοι ἔχθροί τῆς ἀτομικῆς ἐλευθερίας καί τῶν δημοκρατικῶν θεσμῶν. Ὑπάρχουν κι ἄλλες δυνάμεις πολύ πιό συγκεκριμένες, δυνάμεις πού μποροῦν νά χρησιμοποιηθοῦν ἐσκεμμένα ἀπό ἄτομα πού ἐπιζητοῦν τὴν ἰσχύ καί πού σκοπός τους εἶναι ἡ ἐπιθολή μερικοῦ ἡ ὀλοκληρωτικοῦ ἐλέγχου στούς συνανθρώπους τους. Πρίν ἀπό πενήντα χρόνια, ὅταν ἤμουν μικρό παιδί, φαινόταν σίγουρο, ὅτι οἱ ἄσχημοι παιλοί καιροί εἶχαν περάσει, ὅτι τά βασανιστήρια, οἱ σφαγές, ἡ δουλεία καί ἡ δίωξη τῶν αἰρετικῶν ἀνήκαν πιά στό παρελθόν. Γιά ἀνθρώπους πού φοροῦσαν ψηλά καπέλα, ταξίδευαν μέ τραίνα καί ἔκαναν μπάνιο κάθε πρωΐ, τέτοιες φοβερές πράξεις ἦταν ἀπλούστατα ἀδιανόητες. Στό κάτω-κάτω ζούσαμε στόν εἰκοστό αιώνα. Λίγα χρόνια ἀργότερα οἱ ἀνθρώποι αύτοί πού ἔπαιρναν καθημερινά τό μπάνιο τους καί πήγαιναν μέ ψηλά καπέλλα στήν ἐκκλησία, διέπρατταν θηριωδίες σέ κλιμακα πού οὔτε νά φαντασθοῦν δέν μποροῦσαν οἱ ἄγριοι τῆς Ἀφρικῆς καί τῆς Ἀσίας. Κρίνοντας ἀπό τή σύγχρονη ἴστορια, θά ἥταν ἀνόητο νά ύποθέσουμε ὅτι κάτι τέτοιο δέν μπορεῖ νά συμβεῖ καί πάλι. Καί μπορεῖ καί, χωρίς ἀμφιβολία, πρόκειται νά συμβεῖ. Ἀλλά γιά τό ἀμεσο μέλλον ὑπάρχει κάποιος λόγος νά πιστεύουμε ὅτι οἱ μέθοδοι τιμωρίας τοῦ «1984» θά παραχωρήσουν τή θέση τους στίς ἐνισχύσεις τῆς ἐπιθυμητῆς συμπεριφορᾶς καί τούς χειρισμούς τοῦ τύπου

Θαυμαστοῦ Νέου Κόσμου.

Ὑπάρχουν δύο εἰδη προπαγάνδας: ή ὁρθολογιστική προπαγάνδα πού γίνεται γιά χάρη μιᾶς ἐνέργειας σύμφωνης μέ τό ἀληθινό συμφέρον αὐτῶν πού τήν κάνουν κι αὐτῶν στούς ὅποιους ἀπευθύνεται· καί ἡ παράλογη προπαγάνδα πού δέν ἔχει πρετεῖ τό ἀληθινό συμφέρον κανενός, ἀλλά ὑπαγορεύεται ἀπό τό πάθος κι ἀπευθύνεται σ' αὐτό. Ἀναφορικά μέ τίς μεμονωμένες πράξεις τῶν ἀτόμων ὑπάρχουν καί κίνητρα πιό ψηφλά ἀπό τό προσωπικό συμφέρον, ἀλλά ὅταν πρόκειται γιά συλλογική ἐνέργεια στούς τομεῖς τῆς πολιτικῆς καί τῆς οἰκονομίας, τό ἀληθινό προσωπικό συμφέρον εἶναι ἵσως τό πιό ἀποτελεσματικό κίνητρο ἀπ' ὅλα. «Ἄν οἱ πολιτικοί καί οἱ ψηφοφόροι τους ἐνεργοῦσαν πάντοτε γιά νά ὑποστηρίξουν τό μακροπρόθεσμο συμφέρον τό δικό τους ἡ τῆς χώρας τους, τότε αὐτός ὁ κόσμος θά ἥταν ἔνας ἐπίγειος παράδεισος. Ἀλλά ὅπως ἔχουν τά πράγματα, συχνά ἐνεργοῦν ἀντίθετα πρός τά συμφέροντά τους, ἀπλῶς γιά νά ίκανον ποιήσουν τά πιό εύτελη πάθη τους, μέ ἀποτέλεσμα ὁ κόσμος νά είναι ἔνας τόπος γεμάτος ἀθλιότητα. Ή προπαγάνδα πού εύνοει τήν ἐνέργεια τή σύμφωνη μέ τά προσωπικά συμφέροντα, ἀπευθύνεται στή λογική καί χρησιμοποιεῖ σάν μέσο ἐπιχειρήματα λογικά, βασισμένα στά καλύτερα ὑπάρχοντα δεδομένα, πού τά ἐκθέτει ἀνοιχτά καί τίμια. Ή προπαγάνδα ή ὑπαγορευμένη ἀπό παρορμήσεις πού δέν ἔχει πρετετοῦν καλῶς ἐννοούμενα συμφέροντα, παρουσιάζει λανθασμένα, διαστρεβλωμένα ἡ ἐλλιπή δεδομένα, ἀποφεύγει τά λογικά ἐπιχειρήματα καί προσπαθεῖ νά ἐπηρεάσει τά θύματά της μέ τήν ἐπίμονη ἐπανάληψη διαφόρων συνθημάτων, μέ τή λυσσαλέα δημόσια ἀποκήρυξη ξένων ἡ ἐγχώριων ἀποδιοπομπαίων τράγων καί μέ τήν πανούργα σύνδεση τῶν πιό ταπεινῶν παθῶν μέ τά πιό ψηφλά ιδεώδη· ἔτσι οἱ θηριωδίες μποροῦν νά γίνονται στό σύνομα τοῦ Θεοῦ καί τό πιό κυνικό εἶδος «ρεαλιστικής πολιτικῆς» θεωρεῖται ζήτημα θρησκευτικῶν ἀρχῶν καί πατριωτικοῦ καθήκοντος.

Σύμφωνα μέ τά λόγια τοῦ Τζών Ντιού²⁶, «ἡ ἀνανέωση τῆς πίστης μας στή φύση τοῦ ἀνθρώπου, στίς δυνατότητές του γενικά καί στή δύναμή του ίδιαίτερα ν' ἀνταποκρίνεται στή λογική καί τήν ἀλήθεια, εἶναι ἀσφαλέστερο ὄχυρωμα κατά τοῦ ὀλοκληρωτισμοῦ, ἀπ' ὅτι ἡ ἐπίδειξη ύλικῆς ἐπιτυχίας ἡ ἡ εύσεβης λατρεία εἰδικῶν νομικῶν καί πολιτικῶν μορφῶν». «Ἡ δύναμη γιά ἀνταπόκριση στή λογική καί στήν ἀλήθεια ὑπάρχει σ' ὅλους μας. Ἀλλά δυστυχῶς ὑπάρχει καί ἡ τάση γι' ἀνταπόκριση στό παραλογισμό καί τήν ψευτιά, ίδιαίτερα μάλιστα σέ κείνες τίς περιπτώσεις ὅπου ἡ ψευτιά προκαλεῖ κάποια ἀπο-

λαυστική συγκίνηση ή όπου η έπικληση τοῦ παραλογισμοῦ ἀγγίζει κάποιες χορδές στά πρωτόγονα καὶ σκοτεινά βάθη τῆς ὑπαρξῆς μας καὶ τίς κάνει νά δονοῦνται. Σέ όρισμένα πεδία δραστηριότητας, οἱ ἄνθρωποι ἔχουν μάθει ν' ἀνταποκρίνονται μέ συνέπεια στή λογική καὶ στήν ἀλήθεια. Οἱ συγγραφεῖς ἐπιστημονικῶν ἄρθρων δέν ἀπευθύνονται στά πάθη τῶν συναδέλφων τους ἐπιστημόνων ή τεχνικῶν. Ἐκθέτουν, ὅσο καλύτερα τούς ἐπιτρέπουν οἱ γνώσεις τους, τήν ἀλήθεια σχετικά μέ κάποια ἰδιαίτερη ἀποψή τῆς πραγματικότητας; χρησιμοποιοῦν τή λογική γιά νά ἔξηγήσουν τά γεγονότα πού ἔχουν παρατηρήσει καὶ ὑποστηρίζουν τή γνώμη τους μέ ἐπιχειρήματα πού ἀπευθύνονται στή λογική τῶν ἄλλων. "Ολα αὐτά εἶναι ἀρκετά εὔκολα στή σφαίρα τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν καὶ τής τεχνολογίας. Εἶναι ὅμως πολύ δυσκολότερο νά ἐφαρμοσθοῦν στούς τομεῖς τῆς πολιτικῆς, τής θρησκείας καὶ τής ήθικῆς. Ἐδώ οἱ σχετικές πληροφορίες συχνά μᾶς διαφεύγουν. "Οσο γιά τή σημασία τῶν γεγονότων, ἔξαρτάται φυσικά ἀπό τό ἰδιαίτερο ἰδεολογικό σύστημα σύμφωνα μέ τό δόποι διαλέγει κανείς νά τά ἔξηγήσει. Αύτές ὅμως δέν εἶναι οἱ μόνες δυσκολίες πού ἀντιμετωπίζει ὁ λογικός ἐρευνητής τῆς ἀλήθειας. Στή δημόσια καὶ στήν ἰδιωτική ζωή συμβαίνει συχνά νά μήν ὑπάρχει χρόνος γιά τή συλλογή τῶν σχετικῶν πληροφοριῶν ή τό ζύγιασμα τής σημασίας τους. Ἀναγκαζόμαστε νά ἐνεργοῦμε βασιζόμενοι σέ ἀνεπαρκεῖς ἀποδείξεις καὶ μέ κίνητρα πού δέν τά ἐλέγχουμε λογικά. Ἀλλά ὅσο καὶ νά τό θέλουμε, δέν μποροῦμε πάντοτε νά εἴμαστε ἀπόλυτα ἀληθινοί ή διαρκῶς λογικοί. Τό μόνο πού μποροῦμε εἶναι νά εἴμαστε τόσο ειλικρινεῖς καὶ τόσο λογικοί, ὅσο μᾶς ἐπιτρέπουν οἱ περιστάσεις καὶ νά ἀντιδροῦμε ὅσο μποροῦμε καλύτερα στήν περιορισμένη ἀλήθεια καὶ τούς ἀτελεῖς συλλογισμούς πού μᾶς προτείνουν οἱ συνάνθρωποί μας.

"Ἄν ένα "Εθνος, πού βρίσκεται στήν ἄγνοια, προσδοκεῖ ἐλευθερία" είπε ὁ Τζέφφερσον «προσδοκεῖ κάτι πού δέν ὑπῆρξε καὶ δέ θά ὑπάρξει ποτέ... Ὁ λαός δέ μπορεῖ νά 'ναι ἀσφαλής χωρίς ἐνημέρωση. "Οπου ὁ τύπος εἶναι ἐλεύθερος καὶ ὁ κάθε ἄνθρωπος ἔχει τή δυνατότητα νά διαθάζει, ὅλα εἶναι ἐντάξει». Περίπου τήν ἴδια ἐποχή στήν ἄλλη ἄκρη τοῦ Ἀτλαντικοῦ, ἔνας ἄλλος ἐνθερμος ὑποστηρικτής τῆς λογικῆς σκεψτόταν κατά τόν ἵδιο σχεδόν τρόπο. Νά λοιπόν τί ἔγραψε ὁ Τζών Στιούαρτ Μίλλ² γιά τόν πατέρα του, τόν ὀφελιμιστή φιλόσοφο Τζέημς Μίλλ: «Τόσο ἀπόλυτη ἡταν ή ἐμπιστοσύνη του γιά τήν ἐπίδραση τῆς λογικῆς στή σκέψη τῶν ἀνθρώπων, ὅταν θέβαια δέν ἐμποδίζεται νά φτάσει ώς αύτούς, ὥστε πίστευε πώς ὅλα θά μποροῦσαν νά πάνε καλά, ἃν ὅλοι οἱ ἄνθρωποι

μποροῦσαν νά διαθάζουν, ἃν εἶχαν τή δυνατότητα νά ἐνημερώνονται εἴτε προφορικά εἴτε γραπτά γιά τίς κάθε εἰδους ἀπόψεις γιά κάθε θέμα, κι ἃν μποροῦσαν νά ὑποδεικνύουν μέ τή ψῆφο τους ἓνα νομοθετικό σώμα γιά νά ἐφαρμόσει τίς ἀπόψεις πού θά είχαν υιοθετήσει». "Ολα εἶναι ἐν τάξει, ὅλα θά μποροῦσαν νά πάνε καλά! Γιά ἄλλη μιά φορά παρατηροῦμε τόν ὀπιτιμισμό τοῦ δέκατου ὄγδουο αἰώνα. Ὁ Τζέφφερσον, εἶναι ἀλήθεια, ἡταν τόσο αἰσιόδοξος-ὅσο καὶ ρεαλιστής. "Ηξερε, ἀπό πικρή πεῖρα, ὅτι μπορεῖ νά γίνεται αἰσχρή κατάχρηση τῆς ἐλευθερίας τοῦ τύπου. «Τίποτε πιά», διεκήρυξε, «δέ μποροῦμε νά πιστεύουμε ἀπ' ὅσα γράφουν οἱ ἐφημερίδες». Παρ' ὅλα αὐτά ἐπέμενε (καὶ δέν μποροῦμε παρά μόνο νά συμφωνήσουμε μαζί του), πώς «μέσα στά πλαίσια τῆς ἀλήθειας, ὁ τύπος εἶναι ἔνας εύγενικός θεσμός πού βοηθάει ἔξισου τήν ἐπιστήμη καὶ τήν πολιτική ἐλευθερία». Ἡ μαζική ἐπικοινωνία, κοντολογίς, δέν εἶναι οὕτε καλή οὕτε κακή: Εἶναι ἀπλῶς μιά δύναμη καὶ μπορεῖ σάν ὅλες τίς δυνάμεις νά χρησιμοποιεῖται καλά ή κακά. Στήν πρώτη περίπτωση, ὁ τύπος, τό ραδιόφωνο κι ὁ κινηματογράφος εἶναι ἀπαραίτητα γιά τήν ἐπιβίωση τής δημοκρατίας. Στή δεύτερη περίπτωση συγκαταλέγονται ἀνάμεσα στά πιό ισχυρά ὅπλα ἐνός δικτάτορα. Στόν τομέα τής μαζικῆς ἐπικοινωνίας, ὅπως καὶ σέ ὅλους σχεδόν τούς τομεῖς τῶν ἐπιχειρήσεων, ή τεχνολογική πρόδοσης ἔχει βλάψει τόν μικροεπιχειρηματία κι ἔχει βοηθήσει τόν Μεγαλοεπιχειρηματία. Μέχρι πρίν ἀπό πενήντα χρόνια κάθε δημοκρατική χώρα μποροῦσε νά καυχιέται γιά πολυάριθμα μικρά περιοδικά καὶ τοπικές ἐφημερίδες. Χιλιάδες ἐκδότες σ' ὅλες τίς ἐπαρχίες ἔξεφραζαν χιλιάδες ἀνεξάρτητες γνώμες. Μέ τόν ἔνα ἥ μέ τόν ἄλλο τρόπο, ὁ καθένας σχεδόν μποροῦσε νά τυπώσει ὁ, τιδήποτε σχεδόν ἥθελε. Σήμερα ό τύπος εἶναι ἀκόμα ἐλεύθερος σύμφωνα μέ τό νόμο· ἀλλά οἱ περισσότερες μικρές ἐφημερίδες ἔχουν ἐξαφανισθεῖ. Τό κόστος τοῦ χαρτοπολτοῦ, τῶν μοντέρνων μηχανημάτων ἐκτύπωσης καὶ τής ἐνημέρωσης ἀπό τά πρακτορεία Τύπου εἶναι πολύ ύψηλό γιά τό μικροεπιχειρηματία. Στήν ἀπόλυτη πολιτική Ἀνατολή, ὑπάρχει πολιτική λογοκρισία καὶ τά μέσα τής μαζικῆς ἐπικοινωνίας ἐλέγχονται ἀπό τά μέλη τής Ισχυρῆς Μειονότητας. Ἡ λογοκρισία πού προέρχεται ἀπό τήν αὔξηση τοῦ κόστους καὶ τή συγκέντρωση τοῦ ἐλέγχου τῶν μέσων ἐπικοινωνίας στά χέρια τῶν ὀλίγων, εἶναι λιγότερο ἀπαράδεκτη ἀπό τήν κρατική ἰδιοκτησία καὶ τήν κυβερνητική προπαγάνδα· ἀλλά θέβαια δέν εἶναι κάτι πού ἔνας δημοκράτης τύπου Τζέφφερσον

θά μπορούσε ποτέ νά έγκρινει.

Σχετικά μέ τήν προπαγάνδα, οι παλιότεροι έχθροί του ἀναφαθητισμοῦ και ὑποστηρικτές τῆς ἐλευθεροτυπίας είχαν διαβλέψει μόνο δυό πιθανότητες: ἡ προπαγάνδα μπορεῖ νά λέει τήν ἀλήθεια ἡ μπορεῖ νά λέει ψέματα. Δέν προέβλεψαν αὐτό πού συνέθη, και κυρίως στίς Δυτικές καπιταλιστικές δημοκρατίες μας – τήν ἀνάπτυξη μιᾶς τεράστιας βιομηχανίας μαζικῶν ἐπικοινωνιῶν, πού ἐνδιαφέρεται κυρίως ὅχι γιά τήν ἀλήθεια ἡ τό ψέμα, ἀλλά γιά τό ἔξωπραγματικό, τό λίγο ἡ πολύ ἄσχετο. Κοντολογίς δέν ἔλαθαν ὑπ' ὄψη τή σχεδόν ἀκόρεστη δίψα του ἀνθρώπου γιά ἀναψυχή.

Στό παρελθόν οι περισσότεροι ἄνθρωποι δέν θρήκαν στή ζωή τους τήν εύκαιρια νά ίκανοποιήσουν ἐντελῶς αὐτή τή δίψα. Μπορεῖ νά διψούσαν γιά διασκέδαση, ἀλλά διασκεδάσεις δέν προσφέρονταν ἀρκετές. Τά Χριστούγεννα ἐρχόντουσαν, μιά φορά τό χρόνο, οι γιορτές ήταν «σεμνές και σπάνιες», ὑπῆρχαν πολύ λίγοι ἀναγνῶστες και πολύ λίγο ύλικό γιά διάθασμα και τό ἀντίστοιχο του σημερινού συνοικιακού κινηματογράφου ήταν ἡ ἐκκλησία τής ἐνορίας, ὅπου οι παραστάσεις, ἀν και συχνές, ήταν κάπως μονότονες. Γιά νά βροῦμε στήν ιστορία κάτι ἀνάλογο μέ τίς συνθήκες πού ἐπικρατοῦν τώρα, θά πρέπει νά ἐπιστρέψουμε στήν αὐτοκρατορική Ρώμη, ὅπου ἡ καλή διάθεση τῶν πληθείων ἔξασφαλιζόταν μέ συχνές δόσεις δωρεάν διασκέδασης πολλῶν και διαφόρων εἰδῶν –ἀπό τά ποιητικά δράματα ὡς τίς μονομαχίες, ἀπό τίς ἀπαγγελίες ποιημάτων του Βιργιλίου ὡς τούς μέχρι θανάτου πυγμαχικούς ἀγώνες, ἀπό τίς συναυλίες ὡς τίς στρατιωτικές ἐπιθεωρήσεις και τίς δημόσιες ἐκτελέσεις. Ἄλλ' ἀκόμα και στή Ρώμη δέν ὑπῆρχε τίποτα πού νά μπορεῖ νά συγκριθεῖ μέ τήν ἀσταμάτητη ἀναψυχή πού παρέχουν σήμερα οι ἐφημερίδες, τά περιοδικά, τό ραδιόφωνο, ἡ τηλεόραση και ὁ κινηματογράφος. Στόν Θαυμαστό Νέο Κόσμο οι ἀδιάκοπες συναρπατικές διασκεδάσεις χρησιμοποιοῦνταν ἐσκεμμένα σάν ὅργανα πολιτικῆς μέ σκοπό τήν παρεμπόδιση του λαοῦ ἀπό τό νά δίνει μεγάλη προσοχή στίς πραγματικότητες τής κοινωνικής και πολιτικής κατάστασης. Ὁ ἄλλος κόσμος τής θρησκείας εἶναι διαφορετικός ἀπό τόν ἄλλο κόσμο τής διασκέδασης. Ἄλλα μοιάζουν μεταξύ τους στό ὅτι κι οι δυό εἶναι σίγουρα ἔξωπραγματικοί. Και οι δύο ἀποσποῦν τήν προσοχή του ἀνθρώπου· και οι δύο ὑπάρχει κίνδυνος νά γίνονται, κατά τήν ἔκφραση του Μάρκ, «τό ὅπιο τού λαοῦ» και συνεπώς μιά ἀπειλή γιά τήν ἐλευθερία. Μόνο αύτοί πού ἐπαγρυπνοῦν μποροῦν νά διατηροῦν τίς ἐλευθερίες τους· μόνο ἐκεῖνοι πού παρακολουθοῦν ἀκούραστα τά πράγματα και ξέρουν

πότε και πώς πρέπει νά δράσουν, μποροῦν νά ἐλπίζουν ὅτι θά αὐτοκυβερνηθοῦν μέ πραγματικά δημοκρατικό τρόπο. Μιά κοινωνία πού τά περισσότερα μέλη της περνοῦν ἔνα μεγάλο μέρος τού καιροῦ τους ὅχι στόν πραγματικό χώρο και χρόνο, ὅχι στό σήμερα και στό πρόγραμμα τοῦ αὔριο, ἀλλά κάπου ἀλλοῦ, στούς ἀσχετους κόσμους τῶν σπόρο και τῶν μιούζικαλ, τής μυθολογίας και τής μεταφυσικῆς φαντασίας, μιά τέτοια κοινωνία δέ θά μποροῦσε, κατά πᾶσα πιθανότητα, ν' ἀντισταθεῖ στήν παραβίαση τῶν νόμων της ἀπό κείνους πού θά σκόπευαν νά τήν ὑποτάξουν και νά τήν ἔξουσιάζουν.

Οι σημερινοί δικτάτορες βασίζουν τήν προπαγάνδα τους, κατά ἔνα μεγάλο μέρος, στήν ἐπανάληψη, τήν ἀπόκρυψη και τήν ἐκλογίκευση – τήν ἐπανάληψη συνθημάτων πού πρέπει νά γίνονται πιστευτά, τήν ἀπόκρυψη γεγονότων πού πρέπει ν' ἀγνοοῦνται ἀπό τό λαό, τή δημιουργία και τήν ἐκλογίκευση παθῶν πού μποροῦν νά χρησιμοποιηθοῦν γιά τό συμφέρον τοῦ Κόμματος ἡ τού Κράτους. Καθώς ἡ τέχνη και ἡ ἐπιστήμη τοῦ χειρισμοῦ τῶν ἀνθρώπων γίνεται ὅλο και πιό καλά γνωστή και οι μέθοδοι τους συστηματοποιοῦνται, οι δικτάτορες τοῦ μέλλοντος θά μάθουν ἀναμφίθολα να συνδυάζουν αύτές τίς μεθόδους μέ τίς ἀκατάπαυστες διασκεδάσεις, πού τώρα στή Δύση ἀπειλοῦν νά πνίξουν σέ μιά θάλασσα ἀσχετοσύνης τήν ὁρθολογιστική προπαγάνδα, πού εἰναὶ ἀπαραίτητη γιά τή διατήρηση τής ἀτομικής ἐλευθερίας και τήν ἐπιβίωση τῶν δημοκρατικῶν θεσμῶν.

5. Ή προπαγάνδα στά δικτατορικά καθεστῶτα

Στή δίκη του μετά τό Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο, ὁ χιτλερικός ὑπουργός Ἐξοπλισμῶν, «Αλμπερτ Σπέερ, ἐξεφώνησε μιά μακρά ἀπολογία, στήν όποια περιέγραψε τή ναζιστική τυραννία κι ἀνάλυσε τίς μεθόδους της μέ ἀξιοσημειώτη ὄξύνοια. «Ἡ δικτατορία τοῦ Χίτλερ», εἶπε, «διέφερε σ' ἔνα θεμελιώδες σημείο ἀπ' ὅλες τίς προηγούμενές της στήν ιστορία τοῦ κόσμου. Ἡταν ἡ πρώτη δικτατορία στήν τωρινή ἐποχή τής μοντέρνας τεχνικῆς ἀνάπτυξης: μιά δικτατορία πού ἔκανε τέλεια χρήση ὅλων τῶν τεχνικῶν μέσων γιά τήν κυριαρχία τής χώρας της. Μέσω τῶν τεχνικῶν ἐφευρέσεων, ὅπως τό ραδιόφωνο και τό μεγάφωνο, ὄγδοντα ἔκατομμύρια λαοῦ στερήθηκαν τήν ἀνεξάρτητη σκέψη· κι ἔτσι στάθηκε δυνατόν νά ὑποταχθοῦν στή

θέληση ένός και μόνο άνθρωπου... Οι προηγούμενοι δικτάτορες άκομη και στά κατώτερα έπιπεδα τής διοικήσεως χρειάζονταν βοηθούς μέ ύψηλά προσόντα – άνθρωπους πού μπορούσαν νά σκεφτούν και νά πράξουν άνεξάρτητα. Τό όλοκληρωτικό σύστημα στήν έποχή της μοντέρνας τεχνικής άνάπτυξης μπορεί νά κάνει και χωρίς τέτοιους άνθρωπους. Χάρη στίς μοντέρνες μεθόδους έπικοινωνίας έγινε δυνατή ή μηχανοποίηση τής κατώτερης ήγεσίας. Σάν άποτέλεσμα έμφανιστηκε ό νέος τύπος άνθρωπου, ό «παθητικός δέκτης διαταγών».

Στό Θαυμαστό Νέο Κόσμο τού προφητικού μου μύθου, ή τεχνολογία είχε προχωρήσει πολύ πιό πέρα από τό σημείο πού είχε φθάσει στήν έποχή τού Χίτλερ· συνεπώς οι δέκτες τών διαταγών έκαναν πολύ λιγότερη κριτική άπ' ότι τά ναζιστικά άντιστοιχά τους, ήταν πολύ πιό ύπακουοι στά προστάγματα τής άρχουσας τάξης. 'Επι πλέον είχαν τυποποιηθεί γενετικά και ή διαπαιδαγώησή τους γιά τόν ύποτελή ρόλο άρχιζε άμεσως μετά τή γέννησή τους· μπορούσε λοιπόν κανείς νά προβλέπει έκ τών προτέρων τή συμπεριφορά τους, σέ δεδομένες συνθήκες, μέ τόση άκριθεια σάν νά ήταν μηχανές. 'Οπως θά δοῦμε σ' έπόμενο κεφάλαιο αύτή ή κατάλληλη διαπαιδαγώηση τής «κατώτερης ήγεσίας» έχει ήδη άρχισει νά γίνεται στίς κομμουνιστικές δικτατορίες. Οι Κινέζοι και οι Ρώσοι δέ βασίζονται μόνο στά έμμεσα άποτελέσματα τής τεχνολογικής προόδου· έπενεργούν και ήμεσα στούς ψυχοφυσικούς μηχανισμούς τών κατωτέρων μελών τής ήγεσίας, ύποθάλλοντας νοῦ και σώμα σ' ένα σύστημα άδιστακτης κι άπ' δλες τίς άπόψεις φοβερά άποτελεσματικής διαπαιδαγώησης. «Παρά πολλοί άνθρωποι» είπε ό Σπέερ «βασανίζονται από τόν έφιάλτη, ότι κάποια μέρα τά έθνη μπορεΐ νά έξουσιάζονται από τά τεχνικά μέσα. Αύτός ό έφιάλτης πραγματοποιήθηκε σχεδόν στό όλοκληρωτικό σύστημα τού Χίτλερ». Σχεδόν, όχι έντελως. Οι Ναζί δέν είχανε τό χρόνο – και πιθανόν ούτε τήν έξυπνάδα και τίς άπαραίτητες γνώσεις – γιά νά ύποβάλλουν τά κατώτερα στελέχη τους σέ πλύση έγκεφάλου και κατάλληλη διαπαιδαγώηση· ίσως αύτός είναι ένας από τούς λόγους πού άπετυχαν.

Από τήν έποχή τού Χίτλερ τό διπλοστάσιο τών τεχνικών έφευρέσεων πού δέν έχει στή διάθεσή του ό μελλοντικός δικτάτορας, έχει πλουτίσει άξιοσημείωτα. 'Εκτός από τό ραδιόφωνο, τό μεγάφωνο, τήν κινηματογραφική μηχανή μας και τόν τυπογραφικό κύλινδρο, ό σύγχρονος προπαγανδιστής μπορεΐ νά χρησιμοποιήσει και τήν τηλεόραση γιά νά μεταδίδει τή μορφή και τή φωνή τού πελάτη του και νά καταγράφει τή μορφή και τή φωνή σέ μαγνητικές ταινίες. Χάρη στήν τεχνολο-

γική πρόοδο, ό Μεγάλος Άδελφός (ό δικτάτορας τού 1984) μπορεΐ τώρα νά είναι πανταχού παρών, σχεδόν σάν τό Θεό. Καί δέν είναι ομως μόνο στόν τεχνικό τομέα, πού έχει ισχυροποιηθεί ή θέση τού μελλοντικού δικτάτορα. 'Από τήν έποχή τού Χίτλερ έχει γίνει πολλή δουλειά στά πεδία τής έφαρμοσμένης ψυχολογίας και τής νευρολογίας, πού είναι και τά κύρια πεδία τών προπαγανδιστών, τών καθοδηγητών και τών άναμορφωτών τής σκέψης. Στό παρελθόν οι ειδικοί στήν τέχνη ν' άλλάζουν τίς ίδεες τών άνθρωπων ήταν πρακτικοί· άποφεύγοντας νά έπαναλάβουν τά σφάλματά τους και συστηματοποιώντας τίς έπιτυχίες τους είχαν κατασταλάξει σέ όρισμένες μεθόδους και τρόπους, πού χρησιμοποιούσαν πολύ άποτελεσματικά, χωρίς ώστόσο νά ξέρουν άκριβως γιατί είχαν αύτή τήν άποτελεσματικότητα. Σήμερα ή τέχνη τού έλεγχου τής σκέψης πηγαίνει νά γίνει έπιστημη. Αύτοί πού έφαρμόζουν αύτή τήν έπιστημη ξέρουν τί κάνουν και γιατί. 'Οδηγούνται στή δουλειά τους από θεωρίες και ύποθέσεις πού στηρίζονται γερά στά άγκωδη θεμέλια τών πειραματικών δεδομένων. Χάρη στίς νέες άνακαλύψεις και τίς νέες μεθόδους πού άναπτυχθήκαν, ό έφιάλτης πού «σχεδόν πραγματοποιήθηκε στό όλοκληρωτικό σύστημα τού Χίτλερ» ίσως γρήγορα νά πραγματοποιηθεί έντελως.

'Άλλα προτού έξετάσουμε τίς νέες αύτές άνακαλύψεις και μεθόδους, ας ρίξουμε μιά ματιά στόν έφιάλτη πού τόσο λίγο έλειψε νά πραγματοποιηθεί στή Ναζιστική Γερμανία. Ποιές ήταν οι μέθοδοι πού χρησιμοποίησαν ό Χίτλερ κι ό Γκαϊμπελς γιά «νά στερήσουν από άγδοντα έκατομμύρια άνθρωπων τήν άνεξαρτησία τής σκέψης και νά τούς ύποτάξουν στή θέληση ένός και μόνο άνθρωπου»; Και ποιά ήταν η θεωρία γιά τήν άνθρωπην φύση πάνω στήν όποια βασίστηκαν αύτές οι τρομαχτικά έπιτυχεις μέθοδοι; 'Απαντήσεις σέ αύτά τά έρωτήματα μπορούν νά δοθούν, σ' ένα μεγάλο ποσοστό, μέ τά ίδια τά λόγια τού Χίτλερ· και τί ξεκάθαρα και σατανικά πού είναι αύτά τά λόγια! 'Όταν ό Χίτλερ γράφει γιά τέτοιες άφηρημένες έννοιες, όπως η Φυλή, η Ιστορία και η Πρόνοια κυριολεκτικά δέ διαβάζεται. 'Άλλα όταν γράφει γιά τίς Γερμανικές μάζες και τίς μεθόδους πού χρησιμοποίησε γιά νά τίς έξουσιάσει και νά τίς κατευθύνει, τό ύφος τού άλλάζει. 'Ο παραλογισμός δίνει τή θέση του στή λογική, ό στόμφος σέ μιά καυτή και κυνική διαύγεια. Στίς φιλοσοφικές του διατριβές ό Χίτλερ είτε άεροβατούσε, είτε άναμασούσε τίς κακοχωνευμένες άντιλήψεις τών άλλων. Στά σχόλιά του σχετικά μέ τά πλήθη και τήν προπαγάνδα έγραφε γιά πράγματα πού γνώριζε από ήμεση πείρα. Σύμφωνα

μέ τά λόγια τοῦ ίκανότερου βιογράφου του, τοῦ "Άλαν Μπάλ-λοκ, «Ο Χίτλερ ήταν ό μεγαλύτερος δημαγωγός στήν Ιστορία». Αύτοί πού προσθέτουν «ναι, ἀλλά μόνο δημαγωγός», δέν καταφέρνουν νά ἐκτιμήσουν τή φύση τῆς πολιτικῆς δύναμης σέ μιά ἐποχή μαζικῆς πολιτικῆς. "Οπως ό ίδιος ἔλεγε, «Τό νά είσαι ἀρχηγός σημαίνει νά μπορεῖς νά κινητοποιεῖς τίς μάζες». Τοῦ Χίτλερ ό σκοπός ήταν νά κινητοποιήσει πρώτα τίς μάζες κι ἔπειτα, ἔχοντάς τις κάνει νά ξεφύγουν ἀπό τήν παραδοσιακή πίστη καὶ ἡθική, νά τούς ἐπιβάλλει (ἔχοντας τήν ύπνωτισμένη συγκατάθεση τῆς πλειοψηφίας) μιά νέα ἀπολυταρχική τάξη πραγμάτων δικῆς του ἔμπνευσης. «Ο Χίτλερ», ἔγραφε ό "Ερμαν Ράουσνινγκ τό 1939, «ἔχει μεγάλη ἐκτίμηση στήν Καθολική ἐκκλησία καὶ τό Ἰησουϊτικό τάγμα: δχι γιά τά χριστιανικά τους δόγματα, ἀλλά γιά τό «μηχανισμό» πού ἔχουν φτιάξει καὶ ἐλέγχουν, τό ιεραρχικό τους σύστημα, τήν ἔξαιρετικά ἔξυπνη τακτική τους, τίς γνώσεις τους σχετικά μέ τήν ἀνθρώπινη φύση καὶ τόν ἔξυπνο τρόπο πού ἐκμεταλλεύονται τίς ἀνθρώπινες ἀδυναμίες γιά νά ἔξουσιάζουν ἀπόλυτα τούς πιστούς τους». Κληρικισμός χωρίς Χριστιανισμό, πειθαρχία σέ μοναστικούς κανόνες δχι γιά χάρη τοῦ Θεοῦ ή γιά τήν προσωπική σωτηρία τοῦ ἀτόμου, παρά γιά χάρη τοῦ Κράτους καὶ γιά τή μεγαλύτερη δόξα καὶ δύναμη τοῦ δημαγωγού πού ἔγινε Ήγέτης – αύτό ήταν τό τέρμα στό όποιο θά ὀδηγούσε ή συστηματική κινητοποίηση τῶν μαζῶν.

"Ἄς δοῦμε τί σκεφτόταν ό Χίτλερ γι' αύτές τίς μάζες καὶ πῶς τίς κινητοποίησε. 'Η πρώτη ἀρχή ἀπό τήν όποια ζεκίνησε ήταν μιά ἀξιολόγηση: οι μάζες είναι ἐντελῶς ἀξιοκαταφρόντες. Είναι ἀνίκανες γιά σκέψη πάνω στίς ἀφηρημένες ἔννοιες κι ἀδιάφορες γιά κάθε περιστατικό πού είναι ἔξω ἀπό τόν κύκλο τῆς ἄμεσης ἐμπειρίας τους. 'Η συμπειριφόρά τους καθορίζεται δχι ἀπό τή γνώση καὶ τή λογική, ἀλλά ἀπό τά συναισθήματα καὶ τίς ἀσυνείδητες παρορμήσεις· καὶ μέσα σ' αύτές τίς παρορμήσεις καὶ τά συναισθήματα «φυτεύονται οι ρίζες τόσο τῶν ἀρνητικῶν όσο καὶ τῶν θετικῶν τους χαρακτηριστικῶν. Γιά νά ἔχει ἐπιτυχία ό προπαγανδιστής, πρέπει νά μάθει πῶς νά χειρίζεται τά ἔνστικτα καὶ τά συναισθήματα αύτά. «'Η κινητήρια δύναμη πού δημιούργησε τίς πιό τρομερές ἐπαναστάσεις σ' αύτή τή γη, δέν ήταν ποτέ κανένα σύστημα ἐπιστημονικῆς διδασκαλίας, πού νά ἐπηρέασε τίς μάζες προοδευτικά· πάντοτε ήταν ἔνα αἴσθημα ἀφοσίωσης καὶ συχνά ἔνα εἰδος ύστεριας πού τίς συνεπήρε καὶ τίς ἐσπρωκε σέ δράση. "Οποιος ἐπιθυμεῖ νά κερδίσει τίς μάζες πρέπει νά ξέρει τό κλειδί πού θ' ἀνοίξει τίς καρδιές τους... τό ἀσυνείδητό τους, θά λέγαμε στή μετα-

Φρούδική όρολογία.

Ό Χίτλερ ἀπευθύνθηκε κυρίως σ' ἐκεῖνα τά ἄτομα τής κατώτερης ἀστικῆς τάξης πού είχαν καταστραφεῖ ἀπό τόν πληθωρισμό τοῦ 1923 καὶ κατόπιν καταστράφηκαν ξανά ἀπό τήν οἰκονομική κρίση τοῦ 1929 καὶ τῶν χρόνων πού ἀκολούθησαν. «Οι μάζες» γιά τίς ὅποιες μιλάει ήταν αύτά τά ἐκατομμύρια ἀναστατωμένων, ἀπογοητευμένων καὶ χρονίων ἀγχοτικῶν ἀτόμων. Γιά νά τά μετατρέψει σέ πιό πυκνή μάζα, σέ πιό ὅμοιογενεῖς ύπανθρώπους, τά συνάθροιζε κατά χιλιάδες καὶ δεκάδες χιλιάδων, σέ τεράστιες αἴθουσες καὶ στάδια, ὅπου κάθε ἄτομο ἔχανε τήν προσωπικότητά του, ἀκόμη καὶ τό στοιχειώδη ἀνθρωπισμό του καὶ γινόταν ἔνα μέ τό πλήθος. "Ενας ἄντρας η μιά γυναίκα ἔρχεται σέ ἄμεση ἐπαφή μέ τήν κοινωνία κατά δυό τρόπους: σάν μέλος κάποιας οἰκογενειακής, ἐπαγγελματικής η θρησκευτικής ὄμάδας η σάν μέλος ἔνός πλήθους. Οι ὄμάδες μποροῦν νά είναι τόσο ἡθικές κι εύφυεις, ὅσο καὶ τά ἄτομα πού τίς σχηματίζουν. Τό πλήθος είναι χαοτικό, δέν ἔχει δικό του σκοπό καὶ είναι ίκανό γιά καθετί ἐκτός ἀπό τήν ἔλλογη ἐνέργεια καὶ τή ρεαλιστική σκέψη. Συγκεντρωμένα σέ πλήθος τά ἄτομα χάνουν τήν ίκανότητα γιά λογική καὶ ἡθική ἐκλογή. 'Η ύποβολιμότητά τους μεγαλώνει μέχρι τού σημείου νά παύουν νά ἔχουν δική τους κρίση η θέληση. Γίνονται πολύ εὐερέθιστα, χάνουν κάθε αἴσθηση ἀτομικής η συλλογικής εύθυνης, ύπόκεινται σέ ξαφνικές ἐκρήξεις όργης, ἐνθουσιασμού καὶ πανικού. Κοντολογής, τό ἄτομο μέσα στό πλήθος συμπεριφέρεται σάν νά ἔχει πάρει μιά μεγάλη δόση ἰσχυροῦ διεγερτικοῦ. Είναι τό θύμα αύτοῦ, πού ἔχω όνομάσει, «ἡ τοξικότητα τής ἀγέλης». "Οπως καὶ τό ἀλκοόλ, τό δηλητήριο τής ἀγέλης είναι ἔνα δραστικό ἔχωστρεφές φάρμακο, πού κάνει τό ἄτομο νά ξεφεύγει ἀπό τήν ύπευθυνότητά του, τή λογική καὶ τήν ἡθική καὶ νά μεταβάλλεται σ' ἔνα ξελλογικό ζώο.

Κατά τή διάρκεια τής μακρόχρονης καρριέρας του σάν ύποκινητής τῶν μαζῶν, ό Χίτλερ είχε μελετήσει τά ἀποτελέσματα τοῦ δηλητηρίου τής ἀγέλης κι είχε μάθει πῶς νά τά ἐκμεταλλεύεται γιά τούς δικούς του σκοπούς. Είχε ἀνακαλύψει ὅτι ό ρήτορας μπορεῖ νά κινητοποιήσει ἐκεῖνες τίς «κρυφές δυνάμεις» πού προκαλοῦν τίς ἐνέργειες τῶν ἀνθρώπων, πολύ πιό ἀποτελεσματικά ἀπ' ὅτι ό συγγραφέας. Τό διάθασμα είναι μιά ἀτομική δχι συλλογική ἐνέργεια. 'Ο συγγραφέας ἀπευθύνεται σέ ἄτομα, πού κάθονται καὶ διαβάζουν σέ κατάσταση φυσιολογικής νηφαλιότητας. 'Ο ρήτορας ἀπευθύνεται σέ πλήθη ἀτόμων, πού ἔχουν ήδη καλά μπολιαστεῖ μέ τό δηλητήριο τής ἀγέλης. Βρίσκονται στό ἔλεός του· ἄν ξέρει καλά τή δουλειά

του, μπορεῖ νά τά κάνει διαφέρει. Σάν ρήτορας ό Xίτλερ ήξερε καταπληκτικά τή δουλειά του. Είχε τήν ίκανότητα, όπως έλεγε διοικητής, «νά παρακολουθεῖ μέ τέτοιο τρόπο τίς άντιδράσεις τοῦ πλήθους, ώστε ή κατάλληλη λέξη πού τοῦ χρειαζόταν νά τοῦ ύποβάλλεται από τά ζωηρά συναισθήματα τών άκροτών του κι έτσι μέ τή σειρά της νά έπιδρα κατ' εύθειαν στίς καρδιές τους». Ό "Οττο Στράσσερ τόν όνδμασε «μεγάφωνο πού διακηρύσσει τίς πιό φυσικές έπιθυμίες, τά πιό άπαράδεκτα ένστικτα, τίς ταλαιπωρίες καί τήν άγανάκτηση ένός δλόκληρου έθνους». Είκοσι χρόνια πρίν νά γίνει ή λεωφόρος Μάντισον τό κέντρο τής «Έρευνας τών Κινήτρων», ό Xίτλερ έξερενούσε κι έκμεταλλευόταν συστηματικά τούς μυστικούς φόβους, τίς έλπιδες, τίς λαχτάρες, τίς άνησυχίες καί τίς άπογοητεύσεις τών Γερμανικών μαζών. Μέ τόν κατάλληλο χειρισμό αύτῶν τών «κρυφών δυνάμεων», οί ειδικοί τής διαφήμισης μᾶς καταφέρνουν ν' άγοράζουμε τά έμπορεύματά τους – μιά δόντόκρεμα, μιά μάρκα τσιγάρων, έναν ύποψήφιο στίς έκλογές. Μέ τό χειρισμό τών ίδιων κρυφών δυνάμεων καί άλλων πού ήταν πάρα πολύ έπικινδυνες γιά νά άνακατευθεῖ μ' αύτές ή λεωφόρος Μάντισον – ό Xίτλερ έπεισε τό Γερμανικό λαό ν' άγοράσει ένα Φύρερ, μιά παράλογη φιλοσοφία καί τό Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο.

'Αντίθετα από τίς μάζες, οί διανοούμενοι άγαποιν τόν όρθολογισμό κι ένδιαφέρονται γιά τήν ούσια τών πραγμάτων. Ή κριτική συνήθεια τοῦ πνεύματος, τούς κάνει ν' άντιστέκονται στό είδος τής προπαγάνδας πού βρίσκει τέτοια άνταπόκριση στήν πλειοψηφία. Μέσα στίς μάζες «έπικρατει τό ένστικτο κι απ' αύτό προέρχεται ή πίστη... Ένω ό άπλος καί υγίης λαός συμπτύσσεται ένστικτωδώς γιά νά σχηματίσει μιά κοινότητα άνθρωπων» (κάτω από ένα 'Άρχηγό, όπως είν' εύνότο) «οί διανοούμενοι τρέχουν έδω κι έκει, όπως οί κότες στό κοτέτσι. Μ' αύτούς δέν μπορεῖ κανείς νά κάνει ιστορία δέν μποροῦν νά χρησιμοποιηθοῦν σάν συστατικά μιάς κοινότητας». Οι διανοούμενοι είναι έκείνη ή μερίδα τών άνθρωπων, πού άπαιτει άποδείξεις καί πού σοκάρεται από τίς λογικές άσυνέπειες καί τά σφάλματα. Θεωροῦν τήν ύπεραπλούστευση σάν τήν πρωταρχική άμαρτία τοῦ πνεύματος, δέν τούς έγγιζουν τά συνθήματα ούτε οί άπόλυτοι ίσχυρισμοί κι οί έπιπολαιες γενικεύσεις πού άποτελοῦν τό άπόθεμα τοῦ προπαγανδιστή. "Όλη ή άποτελεσματική προπαγάνδα», έγραφε ό Xίτλερ, «πρέπει νά περιορίζεται σέ λίγες πρωταρχικές άνάγκες κι έπειτα νά έκφραζεται μέ λίγα στερεότυπα συνθήματα. Τά στερεότυπα αύτά συνθήματα πρέπει νά έπαναλαμβάνονται διαρκώς, γιατί «μόνο ή διαρκής

έπανάληψη θά πετύχει τελικά νά έντυπωσει μιά ιδέα στή μνήμη τοῦ πλήθους». Ή φιλοσοφία μᾶς μαθαίνει ν' άμφιβάλλουμε γιά τά πράγματα πού μᾶς φαίνονται σάν αύταπόδεικτα. Ή προπαγάνδα, από τήν άλλη μεριά, μᾶς μαθαίνει νά δεχόμαστε σάν αύταπόδεικτα, ζητήματα γιά τά άποια θά ήταν λογικό ν' άπασχολήσουμε τή κρίση μας ή ν' άμφιβάλλουμε. Ό σκοπός τοῦ δημαγωγού είναι νά δημιουργήσει κοινωνική σύμπνοια κάτω από τήν άρχηγία του. Άλλα, όπως έχει τονίσει ό Μπέρτραντ Ράσσελ, τά δογματικά συστήματα πού δέν έχουν έμπειρικές θάσεις, όπως ό σχολαστικισμός, ό Μαρξισμός κι ό Φασισμός, έχουν τό πλεονέκτημα νά δημιουργοῦν μεγάλη κοινωνική σύμπνοια άναμεσα στούς άπαδούς τους». Ό δημαγωγικός προπαγανδιστής έπομένως πρέπει νά έχει συνέπεια στό δογματισμό του. "Ολες του οί διακηρύξεις γίνονται χωρίς άμφιταλαντεύσεις. Στήν εικόνα του γιά τόν κόσμο δέν ύπάρχουν γκρίζα σημεία· τό κάθε τί είναι ή διαβολικά μαύρο ή άγγελικά λευκό. Κατά τά λόγια τοῦ Xίτλερ, ό προπαγανδιστής πρέπει νά υιοθετεί «μιά συστηματικά μονόπλευρη στάση σέ κάθε πρόβλημα μέ τό άποιο άσχολείται». Ποτέ δέν πρέπει νά παραδέχεται ότι ίσως έχει άδικο ή ότι άνθρωποι μέ διαφορετικές άντιλήψεις μπορεῖ νά έχουν, έστω καί έν μέρει, δίκιο. Δέ θά πρέπει νά συζητάει μέ τούς άντιπαλους. Πρέπει νά τούς έπιτίθεται, νά κραυγάζει καί άν γίνονται πολύ ένοχλητικοί, νά τούς θγάζει άπό τή μέση. Οι σχολαστικά ήθικολόγοι διανοούμενοι ίσως νά πειραχθοῦν άπ' αύτό. Άλλα οί μάζες πάντοτε πείθονται ότι «τό δίκιο είναι μέ τό μέρος τοῦ έπιτιθέμενου».

Αύτή λοιπόν ήταν ή γνώμη τοῦ Xίτλερ γιά τήν άνθρωπότητα στή μορφή τής μάζας. Ή γνώμη του γι' αύτή δέν ήταν καθόλου κολακευτική. Ήταν ίμως λανθασμένη; Ή θεωρία γιά τήν άνθρωπινη φύση, πού ένέπνευσε τό είδος τών μεθόδων πού άποδείχτηκαν τόσο τρομερά άποτελεσματικές, πρέπει νά περιέχει τουλάχιστον ένα κάποιο στοιχείο άλληθειας. Ή άρετή καί ή ένψυχα χαρακτηρίζουν τά άνθρωπινα ζητά σάν άτομα, πού έρχονται έλευθερα σέ έπαφή μέ άλλα άτομα σχηματίζοντας μικρές ομάδες. Τό ίδιο ίσχυει γιά τήν άμαρτία καί τή θλακεία. Άλλα ή ύπανθρωπη άκρισία στήν άποια άπευθύνεται ό δημαγωγός καί ή ήθική άποθλάκωση στήν άποια βασίζεται, όταν ώθει τά θύματά του σέ δράση, είναι χαρακτηριστικά οχι άνδρων καί γυναικών, πού ύφιστανται σάν άτομα, άλλα άνθρωπων πού άνήκουν στή μάζα. Ή άκρισία καί ή ήθική άποθλάκωση δέν έλναι χαρακτηριστικές άνθρωπινες ίδιοτητες. Είναι συμπτώματα πού άφειλονται στό δηλητήριο τής άγγελης. Σ' ολες τίς μεγάλες θρησκείες τοῦ κόσμου ή σωτηρία κι ή διαφώ-

τιση είναι γιά τά άτομα. Η βασιλεία τῶν ούρανῶν βρίσκεται στή σκέψη ένός άτομου όχι μέσα στή συλλογική άκρισια ένός πλήθους. Ο Χριστός ύποσχέθηκε νά είναι παρών έκει πού μαζεύονται δυό-τρεις. Δέν είπε ότι θά παρευρίσκεται έκει όπου μαζεύονται χιλιάδες μαζί και μεταδίουν ό ένας στόν άλλο τό δηλητήριο τῆς ἀγέλης. Κάτω άπο τούς Ναζί τεράστια πλήθη λαοῦ ἀναγκάζονταν νά παρελαύνουν μέ τίς ὥρες σέ πυκνούς σχηματισμούς, άπο τό σημείο Α στό σημείο Β, κι άπο έκει πίσω πάλι στό σημείο Α. «Αύτή ή συνεχής ἀπασχόληση ένός όλο-κληρου πληθυσμοῦ μέ παρελάσεις φαίνονταν σάν ἄσκοπη σπατάλη χρόνου κι ἐνέργειας. Μόνο ἀργότερα προσθέτει ό "Ερμαν Ράουσινιγκ «ἀποκαλύφθηκε ότι αύτή ή ἀπασχόληση είχε μιά πανούργα πρόθεση πού βασιζόταν σέ μιά καλά ύπολογισμένη διευθέτηση ἀποτελεσμάτων και μέσων. Ο στρατιωτικός βηματισμός ἀποσπά τή σκέψη τοῦ ἀνθρώπου. Ο στρατιωτικός βηματισμός σκοτώνει τή σκέψη τοῦ ἀνθρώπου. Ο στρατιωτικός βηματισμός καταργεῖ τήν ἀτομικότητα τοῦ ἀνθρώπου. Ο στρατιωτικός βηματισμός είναι τό ἀπαραίτητο μαγικό ραβδί πού θά κάνει τό λαό νά συνηθίσει σέ μιά μηχανική, σχεδόν τελετουργική δραστηριότητα, ώποι νά τοῦ γίνει δευτέρα φύση».

Από τή δική του ἀποψη και στό ἐπίπεδο πού είχε διαλέξει γιά νά κάνει τή φοβερή δουλειά του, ο Χίτλερ είχε ἀπόλυτο δίκιο στήν ἐκτίμηση του γιά τήν ἀνθρώπινη φύση. «Οσοι ἀπό μᾶς θλέπουν τούς ἀνθρώπους σάν ἄτομα κι όχι σάν μέλη τῆς μάζας, θεωροῦν τή γνώμη τοῦ Χίτλερ θελευρά λανθασμένη. Σέ μιά ἐποχή ἐπιταχυνόμενης ύπεροργάνωσης, ἐπιταχυνόμενου ύπερπληθυσμοῦ και κατασκευῆς όλο και πιό τελειοποιημένων μέσων μαζικῆς ἐπικοινωνίας, πῶς θά μπορέσουμε νά ἐπιβεβαιώσουμε τή ἀξία τοῦ ἀτόμου και νά διατηρήσουμε τήν ἀκεραιότητά του; Νά μιά ἐρώτηση πού μποροῦμε ἀκόμη νά κάνουμε· κι ἵσως μποροῦμε και ν' ἀποτελεσματικά. Μετά μιά γενιά ἀπό τώρα, ἵσως θά είναι πολύ ἀργά νά βρεθεῖ μιά ἀπάντηση· ἵσως και νά είναι ἀδύνατο, στήν πνιγηρή συλλογική ἀτμόσφαιρα τοῦ μέλλοντος, ἀκόμα και νά τεθεῖ ή ἐρώτηση αὐτή.

6. Η τεχνική τῶν πωλήσεων

Η ἐπιβίωση τῆς δημοκρατίας ἔξαρτάται ἀπό τήν ίκανότητα πολυάριθμων ἀνθρώπων νά παίρνουν ρεαλιστικές ἀποφάσεις μέ

τή βοήθεια ἐπαρκῶν πληροφοριῶν. «Ενα δικτατορικό καθεστώς, ἀπό τήν ἄλλη μεριά, διατηρεῖται στήν ἔξουσία λογοκρίνοντας η διαστρέφοντας τά γεγονότα και ἀπευθυνόμενο όχι στή λογική και στό ἀληθινό ἀτομικό συμφέρον, ἀλλά στό πάθος και τήν προκατάληψη, στίς ισχυρές «κρυφές δυνάμεις», δημοσες ό Χίτλερ, πού βρίσκονται μέσα στά βάθη τοῦ ἀσυνείδητου κάθε ἀνθρώπου.

Στή Δύση διακηρύσσονται οι δημοκρατικές ἀρχές και πολλοῖ ίκανοί κι εύσυνείδητοι δημοσιογράφοι κάνουν τό πᾶν γιά νά παρέχουν στούς ἐκλογεῖς ἐπαρκεῖς πληροφορίες και νά τούς πείθουν μέ λογικά ἐπιχειρήματα νά κάνουν ρεαλιστική ἐκλογή, κάτω ἀπό τό φῶς αὐτῆς τῆς ἐνημέρωσης. Καλά όλα αὐτά. Άλλα δυστυχώς η προπαγάνδα στίς Δυτικές δημοκρατίες και κυρίως στήν Αμερική ἔχει δυό πρόσωπα και διχασμένη προσωπικότητα. Συχνά ό ύπευθυνος τῆς συντάξεως είναι ἔνας δημοκρατικός Δόκτωρ Τζέκυλ – ἔνας προπαγανδιστής πού θά ἡταν πολύ εύτυχισμένος ἃν μποροῦσε ν' ἀποδείξῃ ότι ό Τζών Ντιούϊ είχε δίκιο σχετικά μέ τήν ίκανότητα τῆς ἀνθρώπινης φύσης ν' ἀνταποκρίνεται στήν ἀλήθεια και τή λογική. Άλλ' αύτός ό ἀξιόλογος ἀνθρωπος ἐλέγχει μόνο ἔνα μέρος τοῦ μηχανισμοῦ τῆς μαζικῆς ἐνημέρωσης. Ο ύπευθυνος γιά τή διαφήμιση είναι ἔνας ἀντιδημοκρατικός. – ἐπειδή είναι ἀντιορθολογιστής – κ. Χάϋντ, ή μᾶλλον ἔνας Δόκτωρ Χάϋντ, γιατί ό Χάϋντ σήμερα είναι διδάκτωρ τῆς ψυχολογίας κι ἔχει και πτυχίο κοινωνικῶν ἐπιστημῶν. Αύτός ό Δόκτωρ Χάϋντ θά ἡταν ἀλήθεια πολύ δυστυχισμένος ἃν όλοι ζούσαν σύμφωνα μέ τίς ιδέες τοῦ Τζών Ντιούϊ γιά τήν ἀνθρώπινη φύση. Η ἀλήθεια κι ή λογική είναι δουλειά τοῦ Τζέκυλ όχι δική του. Ο Χάϋντ είναι ἔνας ἐρευνητής τῶν κινήτρων τῶν ἀνθρωπίνων πράξεων. Ή δουλειά του είναι νά μελετά τίς ἀνθρώπινες ἐλλείψεις και ἀδυναμίες, νά ἐξερευνᾷ τούς ἀσυνείδητους φόβους και τίς ἐπιθυμίες, πού καθορίζουν σέ τόσο μεγάλο βαθμό τίς συνειδητές σκέψεις και τίς ἐνέργειες τοῦ ἀνθρώπου. Καί τό κάνει αὐτό, όχι μέ τό πνεῦμα τοῦ ἡθικολόγου, πού θάθελε νά κάνει τόν ἀνθρωπο καλύτερο, ή τοῦ γιατροῦ, πού θάθελε νά βελτιώσει τήν ύγεια τοῦ ἀρρώστου, ἀλλ' ἀπλῶς γιά νά βρει τόν καλύτερο τρόπο νά ἐπωφεληθεῖ ἀπό τήν ἀμάθεια του και νά ἐκμεταλλευθεῖ τήν ἀκρισία του· κι όλα αὐτά γιά νά προσπορίσει χρηματικά ὀφέλη στούς ἐργοδότες του. Άλλα στό κάτω-κάτω, θά μποροῦσε νά πεῖ κανείς, «ο καπιταλισμός πέθανε, ζήτω ό καταναλωτισμός» – κι ό καταναλωτισμός χρειάζεται τίς ύπηρεσίες ειδικευμένων και πεπειραμένων πωλητῶν, πού νά ἔχουν ἐντρυφήσει σ' όλες τίς τέχνες τής πειθοῦς (ἀκόμη και τίς πιό υπουλες). Σ' ἔνα σύ-

στημα ἐλεύθερης οἰκονομίας, ἡ ἐμπορική προπαγάνδα, πού γίνεται μέ κάθε μέσον, είναι ἀπολύτως ἀπαραίτητη. Ἀλλά κάτι τό ἀπαραίτητο δέν είναι ἀναγκαστικά καὶ κάτι τό ἐπιθυμητό. "Ο, τι είναι ἔκδηλα καλό στήν σφαίρα τῆς οἰκονομίας, μπορεῖ νά ἀπέχει πολύ ἀπό τοῦ νά είναι καλό γιά τούς ἀνθρώπους, σάν ψηφιοφόρους ἢ καὶ σάν ἀνθρώπινα πλάσματα. Σέ παλιότερους καιρούς μιά ἄλλη γενιά, πιό ἡθική ἀπό τή δική μας, θά είχε βαθύτατα σοκαριστεῖ ἀπό τή σιγουριά καὶ τόν κυνισμό αὐτῶν πού ἀσχολοῦνται μέ τήν ἀνάλυση τῶν κινήτρων τῶν ἀνθρωπίνων ἐνεργειῶν. Σήμερα διαβάζοντας ἔνα βιβλίο ὅπως «Οἱ Κρυμμένοι Καθοδηγητές» τοῦ Βάντς Πάκαρντ πιό πολύ διασκεδάζουμε παρά τρομοκρατούμαστε, πιό πολύ τό ἀποδεχόμαστε παρά ἀγανακτοῦμε. Κι αὐτό είναι τό μόνο πού μπορεῖ νά περιμένει κανείς ἔχοντας ὑπ' ὄψη τόν Φρόδυντ, τή Θεωρία τῆς Συμπεριφορᾶς καὶ τήν ἀπελπισμένη ἀνάγκη τῆς μαζικῆς παραγωγῆς γιά μαζική κατανάλωση. Ἀλλά μποροῦμε νά ρωτήσουμε, τί πρέπει νά περιμένει κανείς στό μέλλον; Συμβιβάζονται τελικά οἱ δραστηριότητες τοῦ Τζέκυλ μέ τοῦ Χάϋντ; Μπορεῖ μιά ἐκστρατεία ὀρθολογισμοῦ νά πετύχει, ὅταν βρίσκεται στά δόντια μιᾶς πιό σθεναρῆς ἐκστρατείας παραλογισμοῦ; Αὐτά είναι ἐρωτήματα στά δόπια πρός τό παρόν δέν θά ἐπιχειρήσων ν' ἀπαντήσω· θά τά ἀφήσω κατά κάποιο τρόπο μετέωρα, σάν φόντο τῆς συζήτησής μας σχετικά μέ τίς μεθόδους τοῦ ἐπηρεασμοῦ τῶν μαζῶν σέ μιά τεχνολογικά ἀναπτυγμένη δημοκρατική κοινωνία.

Τό ἔργο τοῦ ἐμπορικοῦ προπαγανδιστή σέ μιά δημοκρατία είναι σέ μερικά σημεία εύκολότερο καὶ σέ μερικά δυσκολότερο ἀπό τό ἔργο τοῦ πολιτικοῦ προπαγανδιστή, πού δουλεύει γιά ἔνα δικτάτορα εἴτε σταθεροποιημένο εἴτε πού προσπαθεῖ νά σταθεροποιηθεῖ. Εύκολότερο κατά τό δτι ὁ καθένας σχεδόν ἔχει ἐκ τῶν προτέρων μιά προτίμηση γιά τά τσιγάρα, τήν μπύρα, τά ψυγεία, ἐνώ ἀπό τήν ἄλλη μεριά σχεδόν κανένας δέν ἔχει προτίμηση γιά τυραννία· δυσκολότερο ἐπειδή στόν ἐμπορικό προπαγανδιστή δέν ἐπιτρέπεται, ἀπό τούς κανόνες τοῦ παιχνιδιοῦ, ν' ἀπευθυνθεῖ στά πιό ἄγρια ἔνστικτα τοῦ κοινοῦ του. 'Ο διαφημιστής γαλακτοκομικῶν προϊόντων θᾶθελε πάρα πολύ νά μπορεῖ νά πεῖ στούς ἀναγνώστες του κι ἀκροατές του, πώς ὅλα τους τά βάσανα ὀφείλονται στίς μηχανορραφίες μιᾶς διεθνούς συμμορίας βιομηχάνων μαργαρίνης, πού δέν ἔχουν τό θεό τους, κι δτι τό πατριωτικό τους καθῆκον τούς ἐπιθάλλει νά ξεσηκωθοῦν καὶ νά κάψουν τά ἐργοστάσια τῶν καταπιεστῶν τους. Κάτι τέτοιο ὅμως ἀποκλείεται, γι' αὐτό ὁ προπαγανδιστής πρέπει ν' ἀρκεῖται σέ πιό ἥπιο τόνο. 'Αλλά ὁ ἥπιος τόνος τρα-

βάει τό ἐνδιαφέρον τοῦ κοινοῦ πολύ λιγότερο ἀπό τή χρησιμοποίηση φραστικῆς ἢ φυσικῆς θίας. Μακροπρόθεσμα ἡ ὄργη καὶ τό μίσος είναι συναισθήματα αὐτοκαταστροφικά. 'Αλλά βραχυπρόθεσμα προσφέρουν πολλά μέ τή μορφή ψυχολογικῆς ἀλλά καὶ σωματικῆς ἀκόμα ικανοποίησης (μιά κι ἐλευθερώνουν μεγάλες ποσότητες ἀδρεναλίνης³ καὶ νοραδρεναλίνης⁴). Μπορεῖ οι ἀνθρωποι νά ἔχουν στήν ἀρχή μιά προκατάληψη ἐναντίον τῶν τυράννων. 'Αλλά ὅταν ἔνας τύραννος, ἐγκαθιδρυμένος ἢ ἐπίδοξος τούς ὑποθάλλει σέ προπαγάνδα, πού ἀπελευθερώνει μεγάλες ποσότητες ἀδρεναλίνης καὶ πού ἀναφέρεται στήν κακία τῶν ἔχθρων τους – καὶ ειδικά ἔχθρων πού είναι ἀρκετά ἀδύνατοι, ὥστε νά μποροῦν νά γίνουν θύματα διωγμοῦ – τότε είναι ἔτοιμοι ν' ἀκολουθήσουν τόν τύραννο μ' ἐνθουσιασμό. Στούς λόγους του ὁ Χίτλερ ἐπανελάμβανε συνέχεια λέξεις ὅπως «μίσος», «δύναμη», «ἀδίστακτος», «συντρίψτε», «σπάστε» καὶ συνόδευε αὐτές τίς θίασες λέξεις μέ ἀκόμη πιό θίασες χειρονομίες. 'Εφώναζε, οὐρλιαζε, οἱ φλέθες του φουσκώνανε, τό πρόσωπό του μελάνιαζε. 'Η δυνατή συγκίνηση (ὅπως ξέρει κάθε ήθοποιός) είναι ὑπερβολικά μεταδοτική. 'Ἐπηρεασμένο ἀπό τήν κακοήθη φρενίτιδα τοῦ ρήτορα, τό ἀκροατήριο στέναζε, ἔκλαιγε, μέ λυγμούς καὶ οὐρλιαζε σ' ἔνα ὅργιο ἀκράτητου πάθους. Αὐτό τό ὅργιο ἡταν τόσο ἀπολαυστικό, πού οι περισσότεροι ἀπό ὅσους τό είχαν δοκιμάσει, πρόθυμα ξαναγύριζαν γιά νά συμμετάσχουν ξανά. Σχεδόν ὅλοι μας ἐπιθυμοῦμε τήν εἰρήνη καὶ τήν ἐλευθερία. 'Αλλά πολύ λίγοι ἀπό μᾶς ἔχουν μεγάλο ἐνθουσιασμό γιά τίς σκέψεις, τά αἰσθήματα καὶ τίς ἐνέργειες πού ὀδηγοῦν στήν εἰρήνη καὶ τήν ἐλευθερία. 'Αντίθετα κανένας σχεδόν δέν θέλει τόν πόλεμο καὶ τήν τυραννία. 'Αλλά πολλοί ἀνθρωποι βρίσκουν ἔντονη ικανοποίηση στίς σκέψεις, τά αἰσθήματα καὶ τίς ἐνέργειες πού ὀδηγοῦν στόν πόλεμο καὶ τήν τυραννία. Οι ἐνέργειες αὐτές είναι πολύ ἐπικίνδυνο νά γίνονται ἀντικείμενο ἐκμετάλλευσης γιά ἐμπορικούς σκοπούς. 'Εχοντας σά δεδομένο αὐτό τό ἐμπόδιο, ὁ διαφημιστής πρέπει νά κάνει δτι μπορεῖ χρησιμοποιώντας τίς λιγότερο ἔντονες συγκινήσεις καὶ τίς πιό ἥπιες μορφές τοῦ παραλογισμοῦ.

'Η ὀρθολογιστική προπαγάνδα μπορεῖ νά είναι ἀποτελεσματική μονάχα ὅταν ὅλοι ὅσους ἀφορᾶ ἔχουν σαφῆ ἀντίληψη γιά τή φύση τῶν συμβόλων πού χρησιμοποιοῦνται καὶ τή σχέση τους μέ τά πράγματα καὶ τά γεγονότα πού συμβολίζουν. 'Η παραλογή προπαγάνδα βασίζει τήν ἀποτελεσματικότητά τής σέ μιά γενική ἀδυναμία κατανόησης τής φύσης τῶν συμβόλων. 'Ο ἀπλοϊκός ἔχει τήν τάση νά ταυτίζει τό σύμβολο μ'

έκεινο πού συμβολίζεται άπ' αύτό, ν' άποδίδει στά πράγματα και τά γεγονότα μερικές άπό τίς ιδιότητες, πού έκφραζονται μέ τά λόγια πού διάλεξε δι προπαγανδιστής γιά τούς σκοπούς του. "Ας πάρουμε ένα παράδειγμα. Τά περισσότερα καλλυντικά γίνονται άπό λανολίνη, πού είναι ένα γαλάκτωμα (μίγμα λίπους έριου και νερού). Τό γαλάκτωμα αύτό έχει πολλές και πολύτιμες ιδιότητες: εισχωρεί στό δέρμα, δέν άλλοιωνεται, είναι έλαφρά άντισηπτικό κ.α. Οι έμπορικοι προπαγανδιστές δημιουργούνται γιά τίς γνήσεις άρετές τού γαλακτώματος. Τού διένονται κάποιο νόστιμο και αισθησιακό δνομα, μιλάνε έκστατικά και παραπλανητικά γιά τή γυναικεία όμορφια και δείχνουν φωτογραφίες μιᾶς κάταπληκτικῆς ξανθιάς, πού τρέφει τήν έπιδερμίδα της μέ τονωτική κρέμα. Οι βιομήχανοι καλλυντικῶν» έχει γράψει ένας διαφημιστής, «δέν πουλάνε λανολίνη, πουλάνε έλπιδα». Γι' αύτή τήν έλπιδα, γι' αύτή τήν άπατηλή ύπονοια τής ύπόσχεσης ότι θά μεταμορφωθούν, οι γυναίκες θά πληρώσουν δέκα ή είκοσι φορές πάρα πάνω άπό τήν άξια του τό γαλάκτωμα· κι αύτό γιατί οι προπαγανδιστές τό συσχέτισαν έπιδεξια, χρησιμοποιώντας άπατηλά σύμβολα, μέ τή βαθιά και σχεδόν οίκουμενη γυναικεία έπιθυμία – νά γίνεται ή γυναίκα πιό έλκυστική γιά τό άντιθετο φύλο. Οι θεμελιώδεις άρχες αύτού τού είδους τής προπαγάνδας είναι άπλούστατες. Βρίσκεις κάποια κοινή έπιθυμία, κάποιο πλατιά διαδεδομένο άσυνείδητο φόρο ή άγχος. Σκέφτεσαι ένα τρόπο γιά νά συσχετίσεις αύτή τήν έπιθυμία ή τό φόρο μέ τό προϊόν πού θέλεις νά πουλήσεις. Κατόπιν φτιάχνεις μιά γέφυρα γλωσσικῶν ή είκονογραφικῶν συμβόλων: έτσι ό πελάτης σου μπορεί νά περάσει άπό τήν πραγματικότητα στό δνειρό και άπό κεί στήν ψευδαίσθηση ότι τό προϊόν σου, ἀν τό άγοράσει, θά κάνει τό δνειρό πραγματικότητα. «Δέν άγοράζουμε πλέον πορτοκάλια, άγοράζουμε ζωτικότητα. Δέν άγοράζουμε άπλως ένα αύτοκίνητο, άγοράζουμε και γόντρο». Τό ίδιο γίνεται και μέ τά ύπόλοιπα. Μέ τήν δοντόκρεμα, π.χ., δέν άγοράζουμε άπλως ένα καθαριστικό και άντισηπτικό τών δοντιών, άλλα και τήν άπαλλαγή άπό τό φόρο τού νά γίνουμε σεξουαλικά άπωθητικοί. Μέ τή βότκα και τό ούζου, δέν άγοράζουμε πρωτοπλασματικά δηλητήρια πού, σέ μικρές δόσεις, μπορούν νά χαλαρώσουν τό νευρικό σύστημα μέ ψυχολογικά ώφελιμο τρόπο. Άγοράζουμε φιλική διάθεση και καλή συντροφιά. Μέ τά καθαρτικά μας άγοράζουμε τήν ύγεια ένός "Άρχαλου" Ελληνα Θεοῦ και τήν άκτινοβολία μιᾶς άπό τίς νύμφες τής Αρτεμης. Μέ τά βιθλία μεγάλης κυκλοφορίας άποκτούμε μόρφωση, έτσι ώστε νά μᾶς ζηλεύουν οι λιγότερο μορφωμένοι γνωστοί μας και νά μᾶς έκτιμούν οι πιο διανοούμενοι.

Σέ κάθε περίπτωση ό άναλυτής τών ψυχικών άντιδράσεων έχει θρεπτική κάποια βαθιά ριζωμένη έπιθυμία ή κάποιο φόρο, πού ή δύναμή του μπορεί νά χρησιμοποιηθεί γιά νά παρακινήσει τόν καταναλωτή νά δώσει τό χρήμα του, κι έτσι, έμμεσα, νά κινήσει τούς τροχούς τής βιομηχανίας. Αύτή ή δυναμική ένέργεια πού έχουν κλεισμένη μέσα τους άμετρητα άτομα, άπελευθερώνεται και διαχέεται άπό μιά σειρά συμβόλων πού έχουν έπινοθεί μέ τέτοιο τρόπο ώστε νά παραβλέπεται ή λογική και νά συσκοτίζεται ή ούσια τών πραγμάτων.

Καμιά φορά τά σύμβολα φέρνουν άποτέλεσμα γιατί είναι δυσανάλογα έντυπωσιακά, έπαναλαμβάνονται συχνά κι έχουν μιά δική τους γοητεία. Τέτοιου είδους είναι οι έπισημες ιεροτελεστίες τής θρησκείας. Αύτή ή «όμορφιά τής δισιότητας» δυναμώνει τήν πίστη έκει όπου ήδη ύπάρχει κι έκει όπου δέν ύπάρχει συντείνει στόν προστηλυτισμό· άπευθύνεται μόνο στήν αισθητική και δέν έγγυάται ούτε τήν άλληθεια ούτε τήν ήθική άξια τών δογμάτων μέ τά όποια έχει τόσο αύθαιρετα συνδεθεί. Είναι ιστορικό γεγονός ότι τήν όμορφιά τής δισιότητας τήν έχει συχνά συναγωνισθεί και μάλιστα ξεπεράσει ή όμορφιά τής άνοσιότητας. Έπι Χίτλερ π.χ., οι έτήσιες συναρθροίσεις τής Νυρεμβέργης ήσαν άριστουργήματα τελετουργικής και θεατρικής τέχνης. «Έζησα έξη χρόνια στήν Αγία Πετρούπολη, πρίν άπό τόν πόλεμο, στήν καλή έποχή τού παλιού Ρωσικού μπαλλέτου» γράφει ό Σέρ Νέβιλ Χέντερσον, ό Αγγλος πρεσβευτής στή Γερμανία τού Χίτλερ, «άλλα δέν έχω δεῖ κανένα μπαλλέτο πού νά μπορεί νά συγκριθεί σέ μεγαλείο κι όμορφιά μέ τίς συγκεντρώσεις τής Νυρεμβέργης». Σκέφτεται κανείς τόν Κήτς – «ή όμορφιά είναι άλληθεια κι ή άλληθεια όμορφιά». Άλλοιμονο, ή ταύτιση ύφισταται μόνο σέ κάποιο μακρινό, άπόκοσμο έπιπεδο. Στό έπιπεδο τής πολιτικής και τής θεολογίας, ή όμορφιά συμβιθάζεται τέλεια μέ τήν άνοησία και τήν τυραννία. Εύτυχως δηλαδή, γιατί ἀν τή όμορφιά ήταν άσυμβιθαστού μέ τήν άνοησία και τήν τυραννία, έλαχιστα έργα τέχνης θά ύπηρχαν στόν κόσμο. Τά άριστουργήματα τής ζωγραφικής, τής γλυπτικής και τής άρχιτεκτονικής έγιναν μέ σκοπό τήν πολιτική ή θρησκευτική προπαγάνδα, γιά τή μεγαλύτερη δόξα ένός θεοῦ, μιᾶς κυβέρνησης ή ένός ιερατείου. 'Αλλ' οι περισσότεροι βασιλιάδες και ιερείς ύπηρεαν δεσποτικοί κι όλες οι θρησκείες έχουν διαποτισθεί άπό τή δεισιδαιμονία. Η μεγαλοφύτια έχει ύπηρετησει τήν τυραννία και ή τέχνη έχει διαφημίσει τά άγαθά τής τοπικής λατρείας. Μέ τό πέρασμα τού χρόνου ή καλή τέχνη διαχωρίζεται άπό τήν κακή μεταφυσική. Μπορούμε νά μάθουμε νά κάνουμε αύτό τό διαχωρισμό όχι μετά άπό τά γεγονότα άλλα τήν

ἴδια τήν ἐποχή πού συμβαίνουν; Αύτό είναι τό πρόβλημα.

Ἡ ἐμπορική προπαγάνδα ἔχει κατανοήσει τή δύναμη τοῦ δυσανάλογα γοητευτικοῦ συμβόλου. Κάθε προπαγανδιστής ἔχει τό δικό του Καλλιτεχνικό Τμῆμα, ὅπου ἐτοιμάζονται συνεχῶς ἐντυπωσιακές ἀφίσες, ζωηρά σκίτσα καὶ φωτογραφίες γιά τά περιοδικά. Ἀριστουργήματα δέν ύπάρχουν γιατί τά ἀριστουργήματα συγκινοῦν μονάχα ἔνα περιορισμένο κοινό, ἐνῶ ὁ ἐμπορικός προπαγανδιστής προσπαθεῖ νά δελεάσει τήν πλειονότητα. Τό ίδεωδες γι αὐτόν είναι ἡ «χρυσή μετριότητα». Ἐκείνοι πού ἰκανοποιοῦνται μέ αὐτή τή μέτρια ἄλλ' ἀρκετά ἐντυπωσιακή τέχνη, πιθανόν νά γίνουν οἱ ἀγοραστές τῶν προϊόντων πού προθάλλει καὶ συμβολίζει αὐτή ἡ τέχνη.

Ἐνα ἄλλο δυσανάλογα γοητευτικό σύμβολο είναι ἡ μουσική διαφήμιση, πού είναι πρόσφατη ἐπινόηση. Τά θεολογικά δῆμαρι εύλαβικά ἀσματα – οἱ ὑμνοὶ καὶ οἱ ψαλμοὶ – είναι τόσο παλιά ὅσο καὶ ἡ θρησκεία. Τά στρατιωτικά τραγούδια ἡ ἐμβατήρια είναι τόσο παλιά ὅσο καὶ ὁ πόλεμος· καὶ τά πατριωτικά τραγούδια, οἱ πρόδρομοι τῶν ἑθνικῶν μας ὑμνων, χρησιμοποιοῦνταν ἀναμφίθολα ἀπό τήν παλαιολιθική ἀκόμα ἐποχή γιά νά δυναμώσουν τήν ἐνότητα τῆς ὁμάδας καὶ νά τονίσουν τή διάκριση μεταξύ τοῦ «ἐμεῖς» καὶ τοῦ «αὐτοί». Οἱ περισσότεροι ἀνθρώποι ἐλκύονται ἀπό τή μουσική. Ἐπιπλέον ἡ μελωδία μπορεῖ εὔκολα νά ἐντυπωθεῖ στό μυαλό τῶν ἀκροατῶν. «Ἐνας σκοπός ἐπανέρχεται στή μνήμη μας πολλές φορές στή διάρκεια τῆς ζωῆς μας. Ἐχουμε, π.χ., μιά ἐντελῶς ἀπλή φράση, πού δέν τραβάει καθόλου τήν προσοχή μας. «Ἄς συνδυάσουμε δῆμως τίς λέξεις μ' ἔνα ὠραῖο κι εὐκολοθύμητο σκοπό. Ἀμέσως οἱ λέξεις ἀποκτοῦν ίδιαίτερη δύναμη. Ἐπιπλέον, κάθε φορά πού θά ἀκούμε ἡ θά θυμόμαστε τή μελωδία, θά ἔχουμε τήν τάση νά ἐπαναλαμβάνουμε αὐτόματα τίς λέξεις. Ὁ Ὄρφέας ἔχει συμμαχήσει μέ τόν Παυλώφ – ἡ δύναμη τοῦ ἥχου μέ τό ἔξαρτημένο ἀντανακλαστικό. Γιά τούς ἐμπορικούς προπαγανδιστές, ὅπως καὶ γιά τούς συναδέλφους τους στούς τομεῖς τῆς πολιτικῆς καὶ τῆς θρησκείας, ἡ μουσική ἔχει ἔνα ἄλλο ἀκόμα πλεονέκτημα: τήν ἀνοησία πού ἔνας λογικός ἀνθρωπος θά ντρεπόταν νά γράψει, νά πει ἡ νά ἀκούσει, μπορεῖ εύκολα νά τήν τραγουδήσει ἡ νά τήν ἀκούσει νά τραγουδιέται καὶ μπορεῖ ἀκόμη νά πείθεται ἀπό αὐτήν. Μποροῦμε νά μάθουμε νά ξεχωρίζουμε τήν εύχαριστηση πού νοιώθουμε ὅταν τραγουδᾶμε ἡ ὅταν ἀκούμε ἔνα τραγούδι ἀπό τήν τόσο ἀνθρώπινη τάση νά είμαστε ἐπιδεκτικοί στήν προπαγάνδα πού μπορεῖ νά κρύθει; Αὐτό είναι καὶ πάλι τό ἔρωτημα.

Χάρη στήν ύποχρεωτική ἐκπαίδευση καὶ τόν τύπο, ὁ

προπαγανδιστής είχε τή δυνατότητα, ἐδῶ κι ἀρκετά χρόνια, νά μεταβιβάζει τά μηνύματά του σέ κάθε ἐνήλικο ἄτομο μιᾶς πολιτισμένης χώρας. Σήμερα χάρη τό ραδιόφωνο καὶ τήν τηλεόραση, θρίσκεται στήν πλειονεκτική θέση νά μπορεῖ νά ἐπικοινωνεῖ ἀκόμη καὶ μέ τούς ἀναλφάθητους καὶ τά παιδιά τῆς προσχολικής ηλικίας.

Τά παιδιά, ὅπως θά περίμενε κανείς, είναι πολύ ἐπιδεκτικά στήν προπαγάνδα. Δέν γνωρίζουν τή ζωή καὶ τούς ἀνθρώπους καὶ ἐπομένως είναι ἐντελῶς ἀνυποψίαστα. Δέν ἔχουν ἀνεπτυγμένη τήν κριτική ἰκανότητα. Τά ποιο μικρά δέν ἔχουν ἀκόμη φτάσει στό σημείο νά σκέφτονται λογικά καὶ τά μεγαλύτερα δέν ἔχουν τήν πείρα πού θά τά βοηθοῦσε νά χρησιμοποιήσουν σωστά τή λογική τους. Στήν Εύρωπη παλαιότερα ὀνόμαζαν περιπαιχτικά τούς νεοσύλλεκτους «τροφή τῶν κανονιῶν». Τώρα τά μικρότερα ἀδέλφια τους ἔχουν γίνει τροφή τοῦ ραδιοφώνου καὶ τής τηλεόρασης. Στά παιδικά μου χρόνια μᾶς μάθαιναν παιδικά τραγουδάκια καὶ ὑμνους. Σήμερα τά μικρά κελαΐδούν μουσικές διαφημίσεις. Τί είναι καλύτερο – τό «Ἡ Μπύρα πού προτιμῶ είναι ἡ...» ἢ τό «Ἄχ κουνελάκι, κουνελάκι!...»; Τό «Τά Χριστιανόπουλα» ἢ τό «κατάλευκα δόντια δλόδροση ἀναπνοή μέ ὀδοντόκρεμα Πεψοντέντ»; Ποιός ξέρει;

«Δέν λέω πώς πρέπει νά ἀναγκάζουμε τά παιδιά νά πιέζουν τούς γονεῖς τους ν' ἀγοράσουν τά προϊόντα πού διαφημίζει ἡ τηλεόραση, ἄλλα καὶ δέν μπορῶ νά κλείνω τά μάτια μου στό γεγονός ὅτι αὐτό γίνεται καθημερινά». «Ἐτσι γράφει ἔνας ἀπό τούς εἰδικούς στίς τηλεοπτικές ἐκπομπές πού ἀπευθύνονται σέ παιδικό ἀκροατήριο. «Τά παιδιά», προσθέτει, «είναι τά φερέφωνα αὐτῶν πού τούς λέμε κάθε μέρα». «Οταν ἔλθει ἡ ώρα, αὐτά τά φερέφωνα τῶν τηλεοπτικῶν διαφημίσεων θά μεγαλώσουν, θά κερδίσουν χρήματα καὶ θά ἀγοράσουν τά προϊόντα τής βιομηχανίας. «Σκέψου, «σκέψου τά κέρδη πού θά ἔχει ἡ βιομηχανία σου ἄν μπορεῖς νά προπαρασκευάζεις ἔνα ἡ δέκα ἐκατομμύρια παιδιά, πού ὅταν μεγαλώσουν θά ἔχουν μάθει ν' ἀγοράζουν τά προϊόντα σου, ὅπως οἱ στρατιώτες μαθαίνουν νά ἀρχίζουν τό βάδισμα ἀκούγοντας τό παράγγελμα, Ἐμπρός Μάρς!» Πραγματικά σκέψου το μόνο! Καὶ συγχρόνως θυμήσου ὅτι οἱ δικτάτορες καὶ οἱ ἐπίδοξοι δικτάτορες τό σκέφτονται αὐτό ἀπό χρόνια, ὅτι ἐκατομμύρια, δεκάδες ἐκατομμυρίων, ἐκατοντάδες ἐκατομμυρίων παιδιῶν μεγαλώνουν γιά ν' ἀγοράζουν τό ἴδεολογικό προϊόν τοῦ τοπικοῦ δικτάτορα γιά ν' ἀνταποκριθοῦν, σάν καλά ἐκπαιδευμένοι στρατιώτες, μέ τήν κατάλληλη συμπεριφορά στά συνθήματα πού ἐμφυτεύτηκαν στά παιδικά μυαλά τους ἀπό

τούς προπαγανδιστές τοῦ δικτάτορα.

Η αὐτοδιοίκηση είναι ἀντιστρόφως ἀνάλογη πρός τούς ἀριθμούς. "Οσο μεγαλύτερος είναι ὁ ἀριθμός τῶν ψηφοφόρων τόσο πιὸ μικρή είναι ἡ ἀξία τῆς ἀτομικῆς ψήφου. Ό ψηφοφόρος ὅταν είναι ἔνας μέσα σ' ἑκατομμύρια αἰσθάνεται τὸν ἑαυτό του ἀδύναμο, ἀμελητέα ποσότητα. Οἱ ὑποψήφιοι πού ἔφερε στὴν ἔξουσία μὲ τὴν ψῆφο του βρίσκονται μακριά του, στὴν κορυφή τῆς πυραμίδας. Θεωρητικά είναι οἱ ὑπηρέτες τοῦ λαοῦ. Ἀλλά στὴν πραγματικότητα οἱ ὑπηρέτες είναι ἐκεῖνοι πού δίνουν τὶς διαταγές καὶ ὁ λαός, μακριά τους, στὴ βάση τῆς μεγάλης πυραμίδας, ἐκεῖνος πού πρέπει νά ὑπάκουει. Ή αὕξηση τοῦ πληθυσμοῦ καὶ ἡ πρόοδος τῆς τεχνολογίας είχαν σάν ἀποτέλεσμα νά μεγαλώσει ὁ ἀριθμός τῶν διαφόρων ὀργανισμῶν, νά ἐνταθεῖ ὁ πολύπλοκος χαρακτήρας τους καὶ νά αὔξηθει ἡ ισχύς τοῦ κρατικοῦ μηχανισμοῦ, ἐνῶ συγχρόνως μειώθηκε ὁ ἐλεγχος τῶν ψηφοφόρων κι ἐλαττώθηκε ὁ σεβασμός τους γιά τὶς δημοκρατικές διαδικασίες. "Ηδη ἔξασθενημένοι ἀπό τὶς τεράστιες ἀπρόσωπες δυνάμεις τοῦ σύγχρονου κόσμου, οἱ δημοκρατικοί θεσμοί ὑπονομεύονται τώρα καὶ ἐκ τῶν ἕσω, ἀπό τούς πολιτικούς καὶ τούς προπαγανδιστές τους.

Οἱ ἄνθρωποι ἐνεργοῦν πολλές φορές παράλογα, ἀλλά φαίνεται ὅτι ὅλοι ἔχουν τὴν ἴκανότητα, ἀν τούς δίνεται ἡ εὐκαιρία, νά κάνουν μιὰ λογική ἐκλογή βάσει τῶν ὑπαρχόντων στοιχείων. Οἱ δημοκρατικοί θεσμοί μποροῦν νά λειτουργοῦν μόνο ἐφ' ὅσον ὅλοι οἱ ἐνδιαφερόμενοι κάνουν ὅ,τι μποροῦν γιά νά μεταδώσουν τὴ γνώση καὶ νά ἐνθαρρύνουν τὸν ὀρθολογισμό. Ἀλλά σήμερα, στὴν πιὸ ἰσχυρή δημοκρατία τοῦ κόσμου, οἱ πολιτικοί καὶ οἱ προπαγανδιστές τους προτιμοῦν νά γελοιοποιοῦν τὶς δημοκρατικές διαδικασίες, ἀπευθυνόμενοι σχεδόν πάντοτε στὴν ἄγνοια καὶ τὴν ἔλλειψη ὀρθολογισμοῦ τῶν ψηφοφόρων. «Καὶ τὰ δυό κόμματα», μᾶς εἶπε τὸ 1956 ὁ ἐκδότης μιὰς μεγάλης οἰκονομικῆς ἐφημερίδας, «θά διαφημίσουν τούς ὑποψήφίους τους καὶ τὶς ἐπιδώξεις τους μέ τὶς ἵδιες μεθόδους πού χρησιμοποιοῦνται στὸ ἐμπόριο γιά τὴν πώληση τῶν προϊόντων. Αὔτές οἱ μέθοδοι περιλαμβάνουν τὴν ἐπιστημονική ἐπιλογή τῶν συνθημάτων καὶ τὴν προγραμματισμένη ἐπανάληψή τους... Οἱ ἀνακοινώσεις καὶ οἱ διαφημίσεις ἀπό τὸ ραδιόφωνο θά ἐπαναλαμβάνουν φράσεις μὲ μελετημένη συχνότητα. Οἱ ἀφίσεις θά γεμίσουν μέ συνθήματα ἀποδεδειγμένης ισχύος. Οἱ ὑποψήφιοι θά χρειασθεῖ νά ἔχουν, ἐκτός ἀπό εὐχάριστη φωνή καὶ καλή ἀρθρωση, καθώς καὶ «εἰλικρινή» ἐμφάνιση μπροστά στὴν μηχανή τῆς τηλεοράσεως.

Οἱ ἐμποροὶ τῆς πολιτικῆς χρησιμοποιοῦν μονάχα τὶς ἀδυ-

ναμίες τῶν ψηφοφόρων καὶ ποτέ τὴν ἐν δυνάμει ἰσχύ τους. Δέν κάνουν καμιά προσπάθεια νά μορφώσουν τὶς μάζες ώστε νά μπορέσουν νά αὐτοκινητηθοῦν. Ἀρκοῦνται μονάχα στὸ νά τὶς χρησιμοποιοῦνται καὶ νά τὶς ἐκμεταλλεύονται. Γι' αὐτό τὸ σκοπό κινητοποιοῦνται καὶ λειτουργοῦν ὅλα τὰ μέσα τῆς ψυχολογίας καὶ τῶν κοινωνικῶν ἐπιστημῶν. Γίνεται μιὰ σφυγμομέτρηση τῆς κοινῆς γνώμης μὲ τὴ μέθοδο τῶν συνεντεύξεων. Αὔτές οἱ συνεντεύξεις ἀποκαλύπτουν τούς ἀσυνείδητους φόβους καὶ τὶς ἐπιθυμίες πού ἐπικρατοῦν σέ μιὰ δεδομένη κοινωνία σέ περίοδο ἐκλογῶν. Φράσεις καὶ εἰκόνες προορισμένες νά κατευνάσουν η, ἀν είναι ἀπαραίτητο, νά ἐπιτείνουν αὐτούς τούς φόβους, νά ἴκανοποιήσουν αὐτές τὶς ἐπιθυμίες, τουλάχιστο συμβολικά, διαλέγονται ἀπό τούς εἰδικούς καὶ σερβίρονται στούς ἀναγνώστες καὶ ἀκροατές παραλλαγμένες η βελτιωμένες, μὲ βάση τὶς πληροφορίες πού συλλέγονται. Μετά ἀπ' αὐτό ὅλα σχεδόν είναι ἔτοιμα γιά τὴν προεκλογική ἐξόρμηση. Αὔτο πού χρειάζεται πιὰ είναι χρήματα καὶ ἔνας ὑποψήφιος πού θά μάθει νά δείχνει «εἰλικρινή». Μ' αὐτό τὸν τρόπο οἱ πολιτικές ἀρχές καὶ τὰ σχέδια γιά συγκεκριμένη δράση καταλήγουν νά χάνουν τὸ μεγαλύτερο μέρος τῆς σημασίας τους. Αὔτο πού πραγματικά μετράει είναι ἡ προσωπικότητα τοῦ ὑποψήφιου καὶ ὁ τρόπος πού προβάλλεται ἀπό τούς εἰδικούς τῶν διαφημίσεων.

Ο ὑποψήφιος, εἴτε παρουσιάζεται σάν ρωμαλέα ἀντρική φιγούρα εἴτε σάν καλοκάγαθη πατρική μορφή, πρέπει νά είναι γοητευτικός. Πρέπει ἀκόμα νά είναι καὶ διασκεδαστικός· νά μήν κάνει τὸ ἀκροατήριο του νά θαρίεται. Αὔτο τὸ ἀκροατήριο, συνηθισμένο νά διασκεδάζει μὲ τὸ ραδιόφωνο καὶ τὴν τηλεόραση, ἔχει μάθει νά κάθεται καὶ νά πρακολουθεῖ χωρίς νά είναι ἀναγκασμένο νά συγκεντρώνει τὴν προσοχὴ του η νά κάνει παρατεταμένη διανοητική προσπάθεια. "Ολοι οἱ λόγοι τοῦ διασκεδαστικοῦ ὑποψηφίου πρέπει ἐπομένως νά είναι σύντομοι καὶ νευρώδεις. Τὰ μεγάλα θέματα τῆς ήμέρας πρέπει νά τὸν ἀπασχολήσουν γιά πέντε τὸ πολύ καὶ ἵσως μονάχα γιά ἔνα λεπτό (μιὰ καὶ οἱ ἀκροατές θά ἀνυπομονοῦν νά περάσουν σέ θέματα πιὸ εὐχάριστα ἀπό τὸν πληθωρισμό η τὴν ὑδρογονοθόμα). Ή φύση τῆς ρητορικῆς είναι τέτοια, ώστε πάντοτε ὑπάρχει μιὰ τάση στούς πολιτικούς καὶ τούς κληρικούς νά ὑπεραπλουστεύουν τὰ περίπλοκα ζητήματα. Ἀπό τὸν ἄμβωνα η ἀπό τὸ θῆμα, ἀκόμη καὶ οἱ πιὸ εύσυνείδητοι ὅμιλτές δυσκολεύονται νά ποιῦν ὅλη τὴν ἀλήθεια. Οἱ μέθοδοι πού χρησιμοποιοῦνται τώρα γιά νά πλασαρισθεῖ ὁ ὑποψήφιος πολιτικός σά νά ἡταν ὀδοντόκρεμα η ἀποσμητικό, ἀποκλείουν θετικά ἀπό τούς ἐκλο-

γείς τή δυνατότητα ν' άκούσουν ποτέ τήν ἀλήθεια σχετικά μέ
όποιοδήποτε θέμα.

7. Πλύση ἐγκεφάλου.

Στά δυό προηγούμενα κεφάλαια περιέγραψα τίς μεθόδους αύτοῦ πού θά μπορούσε νά όνομασθεῖ «χειρισμός τοῦ ἀνθρώπινου νοῦ σέ εὔρεια κλίμακα», ὅπως ἀσκήθηκε ἀπό τό μεγαλύτερο δημαγωγό καί τούς πιό ἐπιτυχεῖς πωλητές στήν καταγραμμένη ἱστορία. Ἀλλά κανένα ἀνθρώπινο πρόβλημα δέν μπορεῖ νά λυθεῖ μόνο μέ χονδρικές μεθόδους. Τό ντουφέκι ἔχει τή θέση του, ἀλλά τό ἴδιο καί ἡ ὑποδερμική σύριγγα. Στά κεφάλαια πού ἀκολουθοῦν, θά περιγράψω μερικές ἀπό τίς πιό ἀποτελεσματικές μεθόδους γιά τό χειρισμό ὅχι πληθῶν, οὕτε ὀλόκληρου κοινοῦ, ἀλλά μεμονωμένων ἀτόμων.

Κατά τήν πορεία τών πειραμάτων του, πού ἄφησαν ἐποχή, σχετικά μέ τά ἔξαρτημένα ἀντανακλαστικά, ὁ Ἰθάν Παυλώφ παρατήρησε ὅτι ὅταν τά πειραματόζωα ὑποβάλλονται σέ παρατεταμένη φυσική ἡ ψυχική ἔνταση ἐμφανίζουν ὅλα τά συμπτώματα μιᾶς νευρικῆς κατάπτωσης. Οἱ ἐγκέφαλοί τους ἀρνοῦνται νά συνεχίσουν ν' ἀντιμετωπίζουν τήν ἀνυπόφορη κατάσταση καί κατά κάποιο τρόπο «ἀπεργοῦν»: εἴτε παύουν νά λειτουργοῦν ἐντελῶς (ὅ σκύλος χάνει τίς αἰσθήσεις του) εἴτε καταφεύγουν στό σαμποτάζ, καί στόν ἀργό ρυθμό λειτουργίας (ὅ σκύλος συμπεριφέρεται πολύ διαφορετικά ἀπό τό συνηθισμένο ἡ παρουσιάζει τό εἶδος τών σωματικῶν συμπτωμάτων, πού στόν ἀνθρωπο θά ὀνομάζαμε ὑστερικά). Μερικά ζῶα ἀντιστέκονται πιό πολύ στή δοκιμασία ἀπό ἄλλα. Οἱ σκύλοι πού ἔχουν, σύμφωνα μέ τούς ὅρους Παυλώφ «ἰσχυρά εὔερεθιστή» ἰδιοσυγκρασία, ὑποκύπτουν πιό γρήγορα ἀπ' αὐτούς πού ἔχουν ἀπλῶς «ζωρή» ἰδιοσυγκρασία (σέ ἀντίθεση πρός τή χολερική ἡ ἀνήσυχη). Ἀκόμα, οἱ σκύλοι πού ἔμφανίζουν κάποιες «ἀναστολές» φθάνουν στό τέρμα τής ἀντοχῆς τους πολύ πιό γρήγορα ἀπό τούς «ἴηρεμα ἀδιατάρακτους» σκύλους. Ἀλλά καί ὁ πιό στωικός σκύλος είναι ἀδύνατο ν' ἀντισταθεῖ ἐπ' ἄπειρον. Ἐάν η ἔνταση στήν ὅποια ὑπόκειται είναι ἀρκετά δυνατή ἡ παρατεταμένη, θά καταρρεύσει στό τέλος τό ἴδιο ταπεινωτικά καί ὀλοκληρωτικά

ὅπως ὁ ἀσθενέστερος τοῦ εἶδους του.

Οἱ ἀνακαλύψεις τοῦ Παυλώφ ἐπιβεβαιώθηκαν μέ τόν πιό λυπηρό τρόπο, καί σέ πολύ μεγάλη κλίμακα, κατά τή διάρκεια τών δυό Παγκοσμίων Πολέμων. Σάν ἀποτέλεσμα μιᾶς μοναδικῆς καταστροφικῆς πείρας ἡ μιᾶς διαδοχῆς καταστάσεων πού ἦταν λιγότερο φρικαλέες ἀλλά ἐπαναλαμβάνονταν συχνά, ἐμφανίσθηκαν στούς στρατιώτες πολυάριθμα ψυχοσωματικά συμπτώματα, πού τούς ἀχρήστευαν. Προσωρινή ἀπώλεια αἰσθήσεων, μεγάλου βαθμοῦ ὑπερδιέγερση, λήθαργος, ὑστερική τύφλωση ἡ παράλυση, ἐντελῶς ἐξωπραγματικές ἀντιδράσεις στά γεγονότα, παράξενες διαταραχές τής συμπεριφορᾶς – ὅλα τά συμπτώματα πού ὁ Παυλώφ παρατήρησε στούς σκύλους του, ξαναεμφανίσθηκαν ἀνάμεσα στά θύματα αύτοῦ, πού στόν Πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο ὀνομάσθηκε «βομβαρδιστικό σόκ» καί στόν Δεύτερο «πολεμική νεύρωση». Κάθε ἀνθρωπος, ὅπως καί κάθε σκύλος, ἔχει τό δικό του ἀτομικό ὅριο ἀντοχῆς. Οἱ περισσότεροι ἀντρες φθάνουν στό ὅριο τους, ὑστερα ἀπό περίπου τριάντα ἡμέρες περισσότερο ἡ λιγότερο συνεχοῦς ἐντασης κάτω ἀπό τίς σύγχρονες συνθῆκες μάχης. «Οσοι είναι πιό εύαίσθητοι ἀπό τό μέσο ὅρο, ὑποκύπτουν σέ δεκαπέντε μόνο ἡμέρες. «Οσοι είναι πιό σκληροί ἀπό τό μέσο ὅρο, μποροῦν ν' ἀντισταθοῦν γιά σαράντα πέντε ἡ ἀκόμη καί πενήντα μέρες. «Ολοι ὅμως εἴτε δυνατοί είτε ἀδύνατοι, στό τέλος καταρρέουν. Βέβαια ὅταν λέμε ὅλοι, ἐννοοῦμε αύτούς πού στήν ἀρχή είναι διανοητικά ὑγιεῖς. Γιατί, ὅσο κι ἂν φαίνεται ειρωνικό, οἱ μόνοι ἀνθρωποι πού μποροῦν νά ἀντέξουν ἐπ' ἀριστο στή δοκιμασία τοῦ μοντέρνου πολέμου είναι οἱ ψυχωτικοί. Ἡ ἀτομική παραφροσύνη δέν ἐπηρεάζεται ἀπό τίς συνέπειες τῆς ὁμαδικῆς.

Τό γεγονός ὅτι κάθε ἀτομο ἔχει τό δικό του ὅριο ἀντοχῆς, είναι γνωστό καί ἔχει γίνει ἀντικείμενο ὡμῆς καί ἀντιεπιστημονικῆς ἐκμετάλλευσης, ἀπό τά πολύ παλιά χρόνια. Σέ μερικές περιπτώσεις ἡ φοβερή ἀπανθρωπιά τοῦ ἀνθρώπου πρός τόν ἀνθρωπο ἔχει ἐμπνευσθεῖ ἀπό τήν ἀγάπη γιά τή σκληρότητα καί τά φοβερά τής θέλγητρα. Στίς περισσότερες περιπτώσεις ὅμως ὁ καθαρός σαδισμός συνδυάζεται μέ τόν ὠφελιμό, γιά τήν ἐξυπηρέτηση σκοπῶν θεολογικῶν καί κρατικῶν ἡ ἄλλων. Σωματικά βασανιστήρια καί ἄλλες μορφές δοκιμασίας ἔχουν ἐπιβληθεῖ ἀπό δικηγόρους γιά νά λύσουν τίς γλώσσες

άπρόθυμων μαρτύρων· άπό κληρικούς γιά τήν τιμωρία και άλλαγή πεποιθήσεων τών αἱρετικῶν· άπό τή μυστική ἀστυνομία γιά τήν ἀπόσταση ὁμολογιῶν, άπό πρόσωπα ὑποπτα σάν ἀντιμαχόμενα τήν κυβέρνηση. Στήν ἐποχή τοῦ Χίτλερ, τά βασανιστήρια, συνοδευόμενα άπό μαζικές ἐκτελέσεις χρησιμοποιήθηκαν· γιά τούς βιολογικά αἱρετικούς, τούς Ἐθραίους. Γιά ἔνα νεαρό Ναζί, ή ὑποχρεωτική περιήγηση στά Στρατόπεδα Ἐξοντώσεως ἦταν (κατά τά λόγια τοῦ Χίμμλερ) «ἡ καλύτερη διδασκαλία περί κατωτέρων ὅντων καί ὑπανθρωπίνων φυλῶν». "Αν λάθουμε ὑπ' ὅψη μας τό φανατικό χαρακτήρα τοῦ Ἀντισημιτισμοῦ, πού είχε ἀναπτύξει ὁ Χίτλερ, νεαρός, στίς φτωχογειτονιές τῆς Βιέννης, ἦταν ἀναπόφευκτη αὐτή ἡ ἀναβίωση τῶν μεθόδων πού είχαν χρησιμοποιηθεῖ άπό τήν Ἱερά ἘΕέταση γιά τήν ἀντιμετώπιση τῆς αἱρέσεως καί τής μαγείας. Στό φῶς ὅμως τῶν ἀνακαλύψεων τοῦ Παυλώφ καί τῶν γνώσεων πού ἀπέκτησαν οἱ ψυχίατροι μέ τή θεραπεία τῶν πολεμικῶν νευρώσεων, ἡ ἀναβίωση τῶν μεθόδων αὐτῶν φαίνεται σάν βδελυρός ἀλλά καί γελοίος ἀναχρονισμός. Πιέσεις ἵκανές νά προκαλέσουν πλήρη νευρική κατάρρευση, μποροῦν νά ἐφαρμοσθοῦν μέ μεθόδους πού, ἄν καί μισητά ἀπάνθρωπες, δέν καταφεύγουν στά σωματικά βασανιστήρια.

"Ο, τι κι ἄν εχει συμβεῖ στό παρελθόν, σήμερα φαίνεται ἀρκετά βέβαιο, ὅτι ἡ κομμουνιστική ἀστυνομία δέν χρησιμοποιεῖ τά βασανιστήρια σέ μεγάλη ἐκταση. Ἀντελεί τίς ἐμπινεύσεις της, ὅχι άπό τόν Ἱεροεξεταστή ἡ ἀπό τά "Εες-Ἐες, ἀλλά άπό τό φυσιολόγο καί τά μεθοδικῶν ὑποταγμένα πειραματόζωά του. Οἱ ἀνακαλύψεις τοῦ Παυλώφ, γιά τό δικτάτορα καί τήν ἀστυνομία του, ὀδηγοῦν σέ σπουδαία πρακτικά συμπεράσματα. "Αν τό κεντρικό νευρικό σύστημα τῶν σκύλων είναι δυνατόν νά καταρρεύσει, τό ἵδιο θά μπορεῖ νά γίνει καί μέ τό νευρικό σύστημα τῶν πολιτικῶν κρατουμένων. Είναι ἀπλῶς ζήτημα ἐπιβολῆς τῆς κατάλληλης δοκιμασίας ἐπί ἀρκετό χρονικό διάστημα. Στό τέλος τῆς θεραπείας, ὁ κρατούμενος θά βρίσκεται σέ μια κατάσταση νεύρωσης ἡ ὑστερίας καί θά είναι ἔτοιμος νά ὁμολογήσει ὅτιδηποτε θέλουν οἱ κρατοῦντες.

Ἄλλα ἡ ὁμολογία δέν είναι ἀρκετή. "Ένας νευρωτικός σέ ἀπελπιστική κατάσταση δέν είναι χρήσιμος σέ κανέναν. Αύτο πού χρειάζεται ὁ ἔξυπνος καί πρακτικός δικτάτορας, είναι ὅχι ἔνας ἀσθενής πού θά κλειστεῖ σέ ἴδρυμα ἡ ἔνα θύμα γιά

ἐκτέλεση, ἀλλά ἔνας προστλυτισμένος, πού θά ἐργασθεῖ γιά τό Σκοπό. Ἀνατρέχοντας πάλι στόν Παυλώφ, μαθαίνει ὅτι, κατά τήν πορεία πρός τήν τελική κατάπτωση, οἱ σκύλοι γίνονται περισσότερο άπό τό συνηθισμένο δεκτικοί. Νέοι τρόποι συμπεριφορᾶς μποροῦν νά ἐπιβληθοῦν εὔκολα, ὅταν ὁ σκύλος βρίσκεται ἀκριθῶς ἡ κοντά στό ὅριο τῆς νευρικῆς του ἀντοχῆς, κι αύτοί οι νέοι τρόποι συμπεριφορᾶς φαίνεται ὅτι δέν μποροῦν πιά νά ξερίζωθοῦν. Τό ζω, στό διόποτε έχουν ἐμφυτευθεῖ δέν μπορεῖ ν' ἀπελευθερωθεῖ ἀπ' αὐτούς. Αύτό πού έμαθε κάτω ἀπό τή δοκιμασία θά παραμείνει ἔνα ἀναπόσπαστο μέρος τῆς ψυχικῆς του συγκρότησης.

Ψυχολογικές πιέσεις παράγονται μέ πολλούς τρόπους. Οἱ σκύλοι ἐμφανίζουν διαταραχές, ὅταν οἱ ἐρεθισμοί είναι ἀσυνήθιστα ἰσχυροί· ὅταν τό διάλειμμα πού μεσολαβεῖ μεταξύ ἐνός ἐρεθισμοῦ καί τής συνηθισμένης ἀνταπόκρισης, παρατείνεται περισσότερο άπό τό κανονικό καί τό ζω ἀφήνεται σέ μια κατάσταση ἀθεβαιότητας· ὅταν διαφορετικούς ἀπό ἐκείνους πού ἔχει μάθει ὁ σκύλος νά περιμένει· ὅταν οἱ ἐρεθισμοί δέν ἔχουν κανένα νόημα στό ύπάρχον πλαίσιο ἀναφορᾶς τοῦ θύματος. Ἐπί πλέον, ἔχει ἀνακαλυφθεῖ, ὅτι ἡ προμελετημένη πρόκληση φόβου, ὄργης ἡ ἀνησυχίας, μεγαλώνει ἀξιοσημείωτα τήν ύποβολιμότητα τοῦ σκύλου. "Αν αύτά τά συναισθήματα διατηροῦνται σέ πολύ μεγάλη ἐνταση γιά ἀρκετά μεγάλο διάστημα, ὁ ἐγκέφαλος «ἀπεργεῖ». "Οταν συμβεῖ αύτό, νέοι τρόποι συμπεριφορᾶς μποροῦν νά ἐμφυτευθοῦν μέ τή μεγαλύτερη εὔκολιά.

Ἀπό φυσιολογική ἄποψη, μεταξύ τῶν καταστάσεων πού αὐξάνουν τήν ύποβολιμότητα τοῦ σκύλου συγκαταλέγονται ἡ κούραση, τά τραύματα καί κάθε μορφή ἀρρώστιας.

Γιά τόν μελλοντικό δικτάτορα οἱ ἀνακαλύψεις αύτές περιέχουν σπουδαία πρακτικά συμπεράσματα. Ἀποδεικνύουν, παραδείγματος χάριν, ὅτι ὁ Χίτλερ είχε ἀπόλυτο δίκιο ὅταν ὑποστήριζε ὅτι τή νύχτα οἱ μαζικές συναθροίσεις είναι πιό ἀποτελεσματικές παρά τήν ημέρα. «Κατά τή διάρκεια τῆς ημέρας ἔγραφε, «ἡ δύναμη τῆς θέλησης τοῦ ἀνθρώπου ἐπαναστατεῖ μέ τήν μεγαλύτερη ἐνταση, σέ κάθε προσπάθεια νά ὑπερνικηθεῖ ἀπό τή θέληση ἡ τή γνώμη κάποιου ἄλλου. Τή νύχτα ὅμως ὑποκύπτει πιό εύκολα στήν κυρίαρχη δύναμη μιᾶς ἰσχυρότερης θέλησης».

Ο Παυλώφ θά είχε συμφωνήσει μαζί του. Η κόπιωση αύξανει τήν ύποβολιμότητα. (Αύτός είναι, μεταξύ ἄλλων, ο κυριότερος λόγος γιά τόν όποιο, οι χρηματοδότες διαφημιστικών προγραμμάτων τηλεόρασης προτιμούν τίς θραδινές ώρες κι είναι πρόθυμοι νά πληρώνουν γιά τήν προτίμησή τους μέ μεγάλα ποσά.

Η ἀρρώστια είναι ἀκόμα πιό ἀποτελεσματική ἀπό τήν κόπιωση στό νά ἐπαυξάνει τήν ύποβολιμότητα. Στό παρελθόν, τά δωμάτια τῶν νοσοκομείων ἦταν ἡ σκηνή ἀναρίθμητων θρησκευτικών προσηλυτισμῶν. Ο ἐπιστημονικά ἐκπαιδευμένος δικτάτορας τοῦ μέλλοντος θά ἔχει ἐφοδιάσει ὅλα τά νοσοκομεῖα τῆς ἐπικράτειάς του μέ εἰδικές ἐγκαταστάσεις ἥχου και μαξιλάρια-μεγάφωνα. Στερεότυπες καθοδηγήσεις θά ἀναμεταδίδονται εἴκοσι τέσσερις ώρες τό εἰκοσιτετράρο: οἱ πιό σημαίνοντες ἀσθενεῖς θά δέχονται ἐπισκέψεις ἀπό πολιτικούς σωτῆρες τῆς ψυχῆς και ἀναμορφωτές τῆς σκέψης, ὅπως ἀκριθῶς στά παλιά χρόνια, οἱ πρόγονοί τους δέχονταν ἐπισκέψεις ἀπό κληρικούς, καλόγριες κι εὐσεβεῖς λαϊκούς.

Τό γεγονός ὅτι οἱ ισχυρές ἀρνητικές συγκινήσεις τείνουν νά μεγαλώνουν τήν ύποβολιμότητα και νά διευκολύνουν τή μεταβολή τῆς συμπεριφορᾶς, είχε παρατηρηθεῖ και είχε γίνει ἀντικείμενο ἐκμετάλλευσης πολύ πρίν ἀπό τίς ἡμέρες τοῦ Παυλώφ. "Οπως ἔχει τονίσει ὁ Δρ. Ουίλλιαμ Σάργκαντ στό διαφωτιστικό του βιβλίο «Μάχη γιά τό πνεῦμα», ἡ καταπληκτική ἐπιτυχία τοῦ ιεροκήρυκα Τζών Ούέσλεϋ βασιζόταν σέ μιά διαισθητική κατανόηση τοῦ κεντρικοῦ νευρικοῦ συστήματος. Ο Ούέσλεϋ ἄρχιζε τό κήρυγμά του μέ μιά μακροσκελή και λεπτομερειακή περιγραφή τῶν μαρτυρίων στά όποια ἀναμφίβολα θά καταδικάζονταν οἱ ἀκροατές του αἰώνια, ἀν δέν ἄλλαζαν τρόπο ζωῆς. Κατόπιν, ὅταν ὁ τρόμος και ἔνα ἀγωνιώδες αἴσθημα ἐνοχῆς είχαν φέρει τό ἀκροατήριό του κοντά στό ὄριο ἡ σέ μερικές περιπτώσεις ἀκριβῶς στό ὄριο τῆς πλήρους νευρικῆς κατάρρευσης, ἄλλαζε τόνο και ύποσχόταν σωτηρία σέ ὄσους πίστεψαν και μετανόησαν. Μ' αὐτό τό εἶδος κηρύγματος ὁ Ούέσλεϋ προστηλύτησε χιλιάδες ἄντρες, γυναίκες και παιδιά. Ο ἔντονος και παρατεταμένος φόβος τούς λύγιζε και τούς ἔφερνε σέ κατάσταση πολύ ἔντονης ύποβολιμότητας. Σ' αὐτή τήν κατάσταση μπορούσαν νά δεχθούν τίς θεολογικές διακηρύξεις τοῦ ιεροκήρυκα χωρίς καμιά ἀντίρρηση. Κατόπιν καθη-

συχάζονταν ἀπό λόγια ἀνακουφιστικά και θγαίνανε ἀπό τή δοκιμασία τους μέ νέους και γενικά καλύτερους τρόπους συμπεριφορᾶς γερά ριζωμένους στό μυαλό τους και στό νευρικό τους σύστημα.

Η ἀποτελεσματικότητα τῆς πολιτικῆς ἡ θρησκευτικῆς προπαγάνδας ἔξαρταται ἀπό τίς μεθόδους πού υιοθετεῖ κι ὅχι ἀπό τά δόγματα πού διακηρύσσει. Αύτά τά δόγματα μπορεῖ νά είναι σωστά ἡ λανθασμένα, ὑγιῆ ἡ βλαβερά – δέν ἔχει σημασία. "Αν ἡ διδασκαλία γίνει μέ σωστό τρόπο και στό κατάλληλο στάδιο τῆς νευρικῆς ἐξάντλησης, θά πετύχει. Κάτω ἀπό εύνοικές συνθήκες, ὁ καθένας σχεδόν μπορεῖ νά προσηλυτισθεῖ σέ ὁ, τιδήποτε.

"Εχουμε λεπτομερεῖς περιγραφές τῶν μεθόδων, πού ἔχει χρησιμοποιήσει ἡ Κομμουνιστική ἀστυνομία γιά τή μεταχείριση τῶν πολιτικῶν κρατουμένων. Ἀπό τή στιγμή πού συλλαμβάνεται ὁ κρατούμενος ύπόκειται συστηματικά σέ πολλές και ποικιλες σωματικές και ψυχολογικές δοκιμασίες. Υποσιτίζεται, τοῦ στερούν κάθε ἄνεση, δέν τοῦ ἐπιτρέπουν νά κοιψθεῖ περισσότερο ἀπό λίγες ώρες κάθε νύχτα. Συνεχῶς τόν κρατούν σέ κατάσταση ἀναμονῆς, ἀθεβαιότητας και ύπερδιέγερσης. Κάθε μέρα – ἡ μᾶλλον κάθε νύκτα, γιατί αὐτοί οἱ Παυλωφικοί ἀστυνομικοί καταλαβαίνουν τήν ἀξία τῆς κούρασης γιά τήν ἐπαύξηση τῆς ύποβολιμότητας – ἀνακρίνεται, συχνά γιά πολλές ώρες συνέχεια, ἀπό ἀνακριτές πού κάνουν ὁ, τι μπορούν γιά νά τόν τρομάξουν, νά τοῦ προκαλέσουν σύγχυση και ἀμηχανία. Μετά ἀπό μερικές ἑδομάδες ἡ και μῆνες τέτοιας μεταχείρησης, ὁ ἐγκέφαλός του ἀπεργεῖ και ὁ κρατούμενος ὁμολογεῖ ὁ, τιδήποτε θέλουν οἱ δεσμοφύλακές του. "Επειτα, ἀν σκοπεύουν νά τόν προσηλυτίσουν κι ὅχι νά τόν ἐκτελέσουν, τοῦ προσφέρουν τήν ἀνακούφιση τῆς ἐλπίδας. "Αν δεχθεῖ τήν πραγματική πίστη, μπορεῖ ἀκόμη νά σωθεῖ – ὅχι βέθαια στήν ἄλλη ζωή (γιατί κατά τήν κρατική ἄποψη δέν ύπάρχει ἄλλη ζωή), ἄλλα σ' αὐτή.

Παρόμοιες ἀλλά μᾶλλον λιγότερο δραστικές μέθοδοι χρησιμοποιήθηκαν κατά τή διάρκεια τοῦ Κορεατικοῦ Πολέμου, γιά τούς στρατιωτικούς κρατουμένους. Στά κινέζικα στρατόπεδα, οἱ νεαροί Δυτικοί αἰχμάλωτοι ύποβάλλονταν συστηματικά σέ δοκιμασίες. "Ετσι, γιά τά πιό ἀσήμαντα παραπτώματα, καλούσαν τούς ἐνόχους στό γραφεῖο τοῦ διοικητῆ γιά νά τούς ἀνακρίνουν, νά τούς τρομοκρατήσουν και νά τούς ταπεινώσουν μπροστά στούς ἄλλους. Αύτή ἡ διαδικασία ἐπαναλαμβανόταν πάλι και πάλι όποιαδήποτε ώρα τής ἡμέρας ἡ τής νύχτας. Τό

συνεχές αύτό μαρτύριο δημιουργούσε στά θύματά του μιά κατάσταση άμηχανίας και χρόνιου άγχους. Γιά νά έντείνουν τό αϊσθημα ένοχής τών κρατουμένων, τούς άνάγκαζαν νά γράφουν και νά ξαναγράφουν, μέ δλο και περισσότερες λεπτομέρειες, μεγάλες αύτοβιογραφικές έκθέσεις μέ τά σφάλματά τους. "Οταν τελικά όμολογούσαν τά άμαρτήματά τους, άπαιτούσαν άπ' αύτούς νά όμολογήσουν και τά άμαρτήματα τών συντρόφων τους. Σκοπός ήταν νά δημιουργήσουν μέσα στό στρατόπεδο μιά έφιαλτική κοινωνία, στήν όποια ό καθένας κατασκόπευε δλους τούς δλλους κι έδινε πληροφορίες έναντιον τους. 'Εκτός άπ' αύτές τίς ψυχικές δοκιμασίες, ύπηρχαν και οι σωματικές: ύποσιτισμός, βλλειψη άνεσεων και άρρωστιες. Τήν αύξημένη ύποβολιμότητα πού έπέρχονταν μ' αύτόν τόν τρόπο, τήν έκμεταλλεύονταν έπιδεξια οι Κινέζοι, κατακλύζοντας αύτά τά άφύσικα δεκτικά μυαλά μέ τεράστιες δόσεις Κομμουνιστικής και άντικαπιταλιστικής φιλολογίας. Αύτές οι Παυλωφικές μέθοδοι σημείωσαν άξιόλογη έπιτυχία. Σύμφωνα μέ τίς έπιστημες άναφορές, ένας άπό κάθε έπιτά 'Άμερικανούς αιχμαλώτους ήταν ένοχος σοθαρής συνεργασίας μέ τίς Κινεζικές άρχες και ένας στούς κάθε τρεῖς ένοχος τεχνικής συνεργασίας.

Δέ θά ήταν σωστό νά ύποθεσουμε, ότι αιώτη τή μεταχείρηση τήν έπιφυλάσσουν οι Κομμουνιστές άποκλειστικά γιά τούς έχθρούς τους. Οι νεαροί άγρότες, πού ή δουλειά τους, τά πρώτα χρόνια τής έγκαθίδρυσης τοῦ νέου καθεστώτος, ήταν νά ένεργοιν σάν Κομμουνιστές ιεραπόστολοι κι όργανωτές στίς άναριθμητες πόλεις και τά χωριά τής Κίνας, άναγκασθηκαν νά ύποβληθούν σέ διδασκαλία πολύ πιό έντατική άπ' ότι είχαν ποτέ ύποστει αιχμάλωτοι πολέμου. Στό βιβλίο του «'Η Κίνα κάτω άπό τόν Κομμουνισμό» δ. Ρ.Λ. Γουώκερ περιγράφει τίς μεθόδους πού χρησιμοποιούν οι άρχηγοι τοῦ κόμματος γιά νά δημιουργήσουν, άπό κανονικούς άντρες και γυναίκες, τίς χιλιάδες άφιλοκερδῶν φανατικῶν, πού άπαιτούνται γιά τή διάδοση τοῦ Κομμουνιστικοῦ εύαγγελίου και τήν έπιβολή τής Κομμουνιστικής πολιτικής. Σύμφωνα μέ τό έκπαιδευτικό αύτό σύστημα, τό άκατέργαστο άνθρωπινο ύλικό στοιβάζεται σέ ειδικά στρατόπεδα, όπου οι έκπαιδευόμενοι είναι έντελως άπομνωμένοι άπό τούς φίλους τους, τήν οίκογένειά τους και τόν έξωτερικό κόσμο γενικά. Σ' αύτά τά στρατόπεδα έξαναγκάζονται νά έκτελούν έξαντλητική σωματική και διανοητική έργασία: δέν είναι ποτέ μόνοι, πάντοτε σέ όμάδες· τούς ένθαρρύνουν νά κατασκοπεύουν ό ένας τόν δλλον: τούς ζητούν νά γράφουν αύτοβιογραφίες όπου νά κατηγορούν τόν έαυτό τους· τούς

έχουν και ζοῦν μέ τό χρόνιο φόβο τής φοβερής μοίρας πού μπορεΐ νά πέσει πάνω τους, γιά δ.τι θά έχουν πεī έναντιόν τους οι πληροφοριοδότες ή γιά δσα οι ίδιοι έχουν έξομολογηθεί. Σ' αύτό τό στάδιο τής αύξημένης ύποβολιμότητας τούς ύποχρεώνουν νά παρακολουθήσουν μιά σειρά έντατικών μαθημάτων θεωρητικού και έφαρμοσμένου Μαρξισμοῦ. 'Η άποτυχία στίς έξετάσεις, μετά τήν παρακολούθηση τών μαθημάτων, μπορεΐ νά σημαίνει γι' αύτούς ό.τιδηποτε, άπό άτιμωτική άποβολή, μέχρι τό στρατόπεδο καταναγκαστικών έργων ή άκόμη και θανατική ποινή. "Υστερα άπό έξη μῆνες περίπου, ή παρατεταμένη διανοητική και σωματική ύπερένταση φέρνει τά άποτελέσματα πού θά περίμενε κανείς, σύμφωνα μέ τίς άνακαλύψεις τοῦ Παυλώφ. 'Ο ένας μετά τόν δλλον ή σέ όλοκληρες όμάδες, οι έκπαιδευόμενοι λυγίζουν. Νευρωτικά και ύστερικά συμπτώματα κάνουν τήν έμφανισή τους. Μερικά άπό τά θύματα αύτοκτονούν, δλλα (τό 20 % τοῦ δλικοῦ άριθμοῦ, δπως μαθαίνουμε) άναπτυσσουν σοθαρότας ψυχασθένειες. "Οσοι κατορθώνουν ν' άντεξουν στή σκληρότητα τής διαδικασίας τής άναμόρφωσης, έμφανίζονται μέ νέους και άνεκριζωτους τρόπους συμπεριφορᾶς. "Ολοι οι δεσμοί τους μέ τό παρελθόν, τούς φίλους, τήν οίκογένεια, τίς παραδοσιακές κοσμιότητες και άρχες έχουν άποκοπει. Είναι νέοι άνθρωποι, άναδημιουργημένοι κατ' είκόνα και όμοιωση τοῦ νέου τους θεοῦ και άλοκληρωτικά άφιερωμένοι στήν ύπηρεσία του.

Σέ όλη τήν έκταση τοῦ Κομμουνιστικοῦ κόσμου, δεκάδες χιλιάδες άπ' αύτούς τούς πειθαρχημένους κι άφοσιωμένους νέους άνθρωπους θγαίνουν κάθε χρόνο άπό έκατοντάδες πειθαρχικά κέντρα. "Ο, τι ήταν οι 'Ιησουτες γιά τήν Καθολική 'Εκκλησία τόν καιρό τής 'Αντιμεταρρύθμισης, τό ίδιο είναι και, χωρίς άμφιβολία, θά έξακολουθήσουν νά είναι αύτά τά προιόντα μιᾶς πιό έπιστημονικής κι άκόμη πιό τραχιας διαπαιδαγώγησης γιά τά Κομμουνιστικά κόμματα τής Εύρωπης, τής 'Ασιας και τής 'Αφρικής.

Στήν πολιτική ό Παυλώφ φαίνεται ότι ύπηρξε φιλελεύθερος παλαιού τύπου. 'Αλλά άπό μιά παράξενη είρωνία τής μοίρας, οι έρευνες και οι θεωρίες του, δημιούργησαν ένα μεγάλο στρατό φανατικών άφοσιωμένων μέ καρδιά και μέ ψυχή, μέ άντανακλαστικά και μέ νευρικό σύστημα, στήν καταστροφή τοῦ φιλελευθερισμοῦ παλαιού τύπου, όπουδήποτε μπορεΐ νά βρεθεί.

'Η πλύση έγκεφάλου, δπως έφαρμόζεται σήμερα, είναι μιά σύνθετη τεχνική, και ή άποτελεσματικότητά τής έξαρταται τόσο άπό τή συστηματική χρήση θίας δσα και άπό τήν έπιδεξια ψυχολογική μεταχείριση. 'Αντιπροσωπεύει τήν παράδοση τού

1984 στήν έξελικτική της πορεία πρός τήν παράδοση τοῦ Θαυμαστοῦ Νέου Κόσμου. Σέ μιά μακρόχρονη και καλά όργανωμένη δικτατορία, οἱ τωρινές μέθοδοι τοῦ ήμιθίαιου χειρισμοῦ θά φαίνονται, χωρίς ἀμφιθολία, παράλογα θάναυσες. Συμμορφωμένο ἀπό τήν νηπιακή ἡλικία (ἴσως ἀκόμα καὶ διολογικά προκαθορισμένο), τό μέσο ἄτομο τῆς κατώτερης ἡ μεσαίας κοινωνικῆς τάξης δέ θά χρειάζεται ποτέ οὕτε προστηλυτισμό, οὕτε κάν μετεκπαίδευση στήν νέα πίστη. Τά μέλη τῆς ἀνώτερης τάξης θά πρέπει νά μποροῦν νά ἔχουν νέες ιδέες γιά τήν ἀντιμετώπιση νέων καταστάσεων. 'Η ἐκπαίδευσή τους λοιπόν θά είναι πολύ λιγότερο αὐστηρή ἀπό τήν ἐκπαίδευση ἐκείνων πού δουλειά τους θά είναι νά μήν ἀναρωτιοῦνται γιατί, ἀλλ' ἀπλά καὶ μόνο νά ἐργάζονται καὶ νά πεθαίνουν χωρίς κάν νά ἀκούγονται. Αύτά τά σέ μικρό βαθμό συμμορφωμένα ἀνώτερα ἄτομα θά ἀντιπροσωπεύουν ἀκόμα ἔνα ἄγριο εἶδος – θά είναι οἱ ἐκπαιδευτές καὶ οἱ φύλακες μιᾶς ράτσας ἐντελῶς ἔξημερωμένων ζώων. 'Η ἀγριάδα τους θά μπορεῖ νά τούς κάνει αἱρετικούς κι ἐπαναστάτες. "Οταν θά συμβαίνει αύτό θά πρέπει ἡ νά ἐκκαθαρίζονται ἡ νά ἐπιστρέφουν στήν ὀρθοδοξία μέ πλύση ἐγκεφάλου ἡ (ὅπως στόν Θαυμαστό Νέο Κόσμο) νά ἐξορίζονται σέ κάποιο νησί, ὅπου δέ θά ἐνοχλοῦν κανένα, παρά μόνο ὁ ἔνας τόν ἄλλον. 'Αλλά η ἐφαρμογή σέ παγκόσμια κλίμακα τῆς συμμόρφωσης τοῦ ἀτόμου ἀπό τήν νηπιακή του ἡλικία καὶ τῶν ἄλλων μεθόδων χειρισμοῦ καὶ ἐλέγχου του, θρίσκονται ἀκόμη μερικές γενιές μακριά μας, στό μέλλον. Στό δρόμο γιά τόν Θαυμαστό Νέο Κόσμο, οἱ ἡγέτες μας θά πρέπει νά θασίζονται στίς μεταβατικές προσωρινές μεθόδους τῆς πλύσης τοῦ ἐγκεφάλου.

8. Χημικός πειθαναγκασμός

Στό Θαυμαστό Νέο Κόσμο τῆς φαντασίας μου, οὔτισκυ, καπνός, ἡρωΐνη, κοκαΐνη δέν ύπηρχαν. Οἱ ἀνθρωποι δέν κάπνιζαν, δέν ἔπιναν, οὕτε ἔπαιρναν τήν πρέζα τους. "Οταν κανείς ἔνοιωθε κακόκεφος ἡ στενοχωρημένος δέν είχε παρά νά πάρει ἔνα ἡ δυό χάπια τῆς χημικῆς σύνθεσης πού λεγόταν σόμα. Τήν ίδέα γιά τό ύποθετικό αύτό χάπι τήν πῆρα ἀπό τό πραγματικό φυτό σόμα (ἄγνωστο σέ μᾶς, πιθανόν νά ἦταν ἡ Asclepias acida) πού χρησιμοποιοῦσαν οἱ ἀρχαῖοι "Αριοι εἰσθολεῖς στήν Ἰνδία σέ μιά ἀπό τίς πιο ἐπίσημες θρησκευτικές ιεροτελεστίες τους. Τό

μεθυστικό χυμό πού ἔπαιρναν ἀπό τούς μίσχους τοῦ φυτοῦ αὐτοῦ, τόν ἔπιναν οἱ Ἱερεῖς καὶ οἱ εὐγενεῖς κατά τή διάρκεια μιᾶς ἐντυπωσιακῆς τελετῆς. Ἀπό τούς Βεδικούς ὕμνους μαθαίνουμε ὅτι ὅσοι ἔπιναν σόμα ἦταν προνομιούχοι ἀπό πολλές ἀπόψεις. Τό κορμί τους δυνάμωνε, η καρδιά τους γέμιζε θάρρος, χαρά κι ἐνθουσιασμό, ὁ νοῦς τους φωτιζόταν, ἔχοντας ἔρθει σ' ἐπαφή μέ τήν αἰώνια ζωή, κι ἀποκτοῦσε μιά σιγουριά γιά τήν ἀθανασία τῆς ψυχῆς. 'Ο Ιερός χυμός ὅμως είχε καὶ τά μειονεκτήματά του. Τό σόμα ἦταν ἐπικίνδυνο ποτό – τόσο ἐπικίνδυνο, πού ἀκόμα καὶ ὁ μεγάλος θεός τοῦ ούρανοῦ, ὁ Ἰντρα, ἀρρώσταινε μερικές φορές πίνοντάς το. Οἱ κοινοί θνητοί μπορεῖ καὶ νά πέθαιναν, ἀν ἔπαιρναν μεγάλη δόση. 'Αλλά η ἐμπειρία ἦταν τόσο ἐντονα εύχαριστη καὶ μοναδική, ώστε οἱ ἀνθρώποι θεωροῦσαν μεγάλο προνόμιο τό νά πίνει κανείς σόμα. Τό προνόμιο αὐτό είχε ἀνεκτίμητη ἀξία.

Τό σόμα τοῦ Θαυμαστοῦ Νέου Κόσμου δέν είχε κανένα ἀπό τά μειονεκτήματα τοῦ Ἰνδικοῦ του πρωτότυπου. Σέ μικρές δόσεις προκαλοῦσε αἴσθημα εὐφορίας, σέ μεγαλύτερες σ' ἔκανε νά βλέπεις δράματα κι ἄν ἔπαιρνες τρία χάπια μαζεμένα θά θυθιζόσουνα μέσα σέ λίγα λεπτά σέ εύχαριστο καὶ τονωτικό ὑπνο. Κι ὅλα αὐτά χωρίς καμιά σωματική ἡ διανοητική παρενέργεια. Οἱ ἀνθρώποι τοῦ Θαυμαστοῦ Νέου Κόσμου μποροῦσαν νά ξεφεύγουν ἀπό τήν κακοκεφιά ἡ ἀπό τίς συνηθισμένες σκοτοῦρες τῆς καθημερινῆς ζωῆς, χωρίς νά βλάπτεται η ύγεια τους ἡ νά μειώνονται καθόλου οἱ ίκανόττερές τους.

Στό Θαυμαστό Νέο Κόσμο η κοινωνία δέν καταδίκαζε τήν χρήση τοῦ σόμα. Ἀντίθετα τήν θεωροῦσε σάν πολιτικό θεσμό πάρα πολύ ούσιαστικό γιά τή Ζωή, τήν Ἐλευθερία καὶ τήν Ἐπιδίωξη τῆς Εύτυχίας, πού ἐγγυάται ὁ Χάρτης τῶν Δικαιωμάτων τοῦ Ἀνθρώπου. 'Αλλ' αύτό τό πιό πολύτιμο ἀπό τά ἀναφαίρετα προνόμια τοῦ ἀτόμου ἦταν συγχρόνως κι ἔνα ἀπό τά πιό ισχυρά ὅπλα τοῦ δικτάτορα γιά τήν ἀσκηση τῆς ἔξουσίας του. 'Η συστηματική παροχή τοῦ σόμα στά ἄτομα γιά τό καλό τοῦ Κράτους (πού τύχαινε κιόλας νά τά εύχαριστεῖ) ἦταν ἀπό τά κύρια στοιχεία τῆς πολιτικῆς τῶν Ἀρχηγῶν τοῦ Κόσμου. 'Η καθημερινή μερίδα σόμα πού ἔπαιρναν τά ἄτομα, ἦταν μιά ἐξασφάλιση ἐνάντια στήν παρεκτροπή, τήν κοινωνική ἀναταραχή καὶ τή διάδοση ἀνατρεπτικῶν ίδεων. 'Η θρησκεία διακήρυξε ὁ Μάρκ, είναι τό ὅπιο τοῦ λαοῦ. Στό Θαυμαστό Νέο Κόσμο η κατάσταση είχε ἀνατραπεῖ. Τό ὅπιο, ἡ μᾶλλον τό σόμα, ἦταν ἡ θρησκεία τοῦ λαοῦ. "Οπως κι ἡ θρησκεία, τό χάπι είχε τή δύναμη νά παρηγορεῖ, ν' ἀποζημιώνει, νά προσφέρει τό ὄραμα ἐνός ἄλλου καλύτερου κόσμου, νά δίνει ἐλπίδες, νά δυναμώνει

τήν πίστη και τήν καλοσύνη τοῦ ἀνθρώπου. Ἡ μπύρα, ἔγραψε ἔνας ποιητής,

...Μπορεῖ πολύ καλύτερα ἀπ' τόν Μίλτωνα
νά δικαίωσει τίς βουλές τοῦ Θεοῦ στά μάτια τῶν
ἀνθρώπων.

Κι ἄς θυμηθοῦμε δτὶ ή μπύρα, ἃν τή συγκρίνουμε μέ τό σόμα, εἰναι ἔνα ποτό βαρύ και πολύ ἀμφίβολης ἀποτελεσματικόττας. Σ' αὐτόν τόν τομέα, τής δικαίωσης τῶν βουλῶν τοῦ Θεοῦ στά μάτια τῶν ἀνθρώπων, τό σόμα ὑπερέχει ἀπό τό ἀλκοόλ ὅσο ὑπερέχει τό ἀλκοόλ ἀπό τά θεολογικά ἐπιχειρήματα τοῦ Μίλτωνα.

Τό 1931, ὅταν ἔγραφα για τή φανταστική συνθετική ούσια πού θά ἔκανε τίς μελλοντικές γενιές εύτυχισμένες και πειθήνιες, ὁ γνωστός Ἀμερικανός βιοχημικός Δρ. "Ἐρβιν Πέητζ ἐτοιμαζόταν νά φύγει ἀπό τή Γερμανία, ὅπου είχε περάσει τρία χρόνια στό Ἰνστιτοῦτο Κάιζερ Βίλχελμ, ἀσχολούμενος μέ τή χημεία τοῦ ἐγκεφάλου. «Εἶναι δύσκολο νά καταλάθει κανείς», ἔγραψε ὁ Δρ. Πέητζ σ' ἔνα πρόσφατο ἀρθρο του, «γιατί ἀργησαν τόσο πολύ οι ἐπιστήμονες νά ἀρχίσουν νά ἐρευνοῦν τίς χημικές ἀντιδράσεις πού γίνονται στό ἴδιο τους τό μυαλό. Μιλῶ», προσθέτει, «ἀπό ἐντελῶς δική μου πείρα. "Οταν ἡλθα στήν πατρίδα τό 1931... δέν μποροῦσα ούτε νά θρῶ δουλειά σ' αὐτόν τόν τομέα (χημεία τοῦ ἐγκεφάλου) ἀλλ' ούτε και νά κινήσω λίγο τό ἐνδιαφέρον γι' αὐτόν». Σήμερα, εἴκοσι ἐπτά χρόνια ἀργότερα, τό ἀνύπαρκτο ἐνδιαφέρον τοῦ 1931 γι' αὐτόν τόν τομέα ἔχει γίνει παλιρροιακό κύμα βιοχημικής και ψυχοφαρμακολογικής ἔρευνας. Τά ἔνζυμα πού ρυθμίζουν τίς λειτουργίες τοῦ ἐγκέφαλου ἔχουν γίνει ἀντικείμενα μελέτης. Οι ἀγνωστες μέχρι πρό καιροῦ χημικές ἐνώσεις τοῦ σώματος, ὅπως τό ἀδρενόχρωμα⁵ και ἡ σεροτονίνη⁶ (ό Δρ. Πέητζ ἦταν ἔνας ἀπό τούς συνεργάτες πού τήν ἀνακάλυψαν), ἔχουν ἀπομνωθεὶ και ἔρευνοῦνται τώρα τά ἀποτελέσματα τῶν ἐπιδράσεών τους στίς διανοητικές και σωματικές μας λειτουργίες. Στό μεταξύ νέα φάρμακα παρασκευάζονται – φάρμακα πού ἐνισχύουν ἡ διορθώνουν ἡ ἐπεμβαίνουν στίς λειτουργίες τῶν διαφόρων χημικῶν ούσιων μέσω τῶν ὁποίων τό νευρικό σύστημα, ἐλέγχοντας τό σῶμα κι ἀποτελώντας τό ὄργανο και τό μεσολαβητή τής συνείδησης, ἐπιτελεῖ θαύματα κάθε μέρα και κάθε ὥρα. Σύμφωνα μέ τίς σημειρινές ἀπόψεις, τό πιό ἐνδιαφέρον σημεῖο σχετικά μέ αὐτά τά νέα φάρμακα είναι ὅτι ἀλλοιώνουν προσωρινά τή χημεία τοῦ ἐγκεφάλου και τή σχετική μ' αὐτή κατάσταση τοῦ πνεύματος, χωρίς νά ἐπιφέρουν καμιά μό-

νιμη βλάβη στόν ὅλο ὄργανισμό. Ἄπ' αὐτή τήν ἄποψη μοιάζουν μέ τό σόμα – και διαφέρουν ἐντελῶς ἀπό τά φάρμακα τοῦ παρελθόντος, πού ἀλλοίωναν τό πνεῦμα. Λόγου χάρη, τό κλασικό ἡρεμιστικό είναι τό ὄπιο⁷. Ἀλλά τό ὄπιο είναι ἐπικίνδυνο ναρκωτικό· ἀπό τούς νεολιθικούς χρόνους μέχρι τή σημερινή ἐποχή δημιουργεῖ τοξικομανεῖς και καταστρέφει τήν ύγεια. Τό ἵδιο ισχύει και γιά τό κλασικό τονωτικό, τό ἀλκοόλ – τό ποτό πού, κατά τά λόγια τοῦ ψαλμωδοῦ Δαυΐδ «εὔφραίνει τήν καρδιά τοῦ ἀνθρώπου». Δυστυχῶς ὅμως δέν κάνει μόνο αὐτό. Σέ υπερβολικές δόσεις, προκαλεῖ ἀσθένεια κι έθισμό, ὑπῆρξε δέ γιά τά τελευταῖα ὀκτώ ἡ δέκα χιλιάδες χρόνια, ἡ κύρια αίτια ἐγκλημάτων, οίκογενειακῶν δραμάτων, ηθικοῦ ἐκφυλισμοῦ και δυστυχημάτων πού θά μποροῦσαν νά ἀποφευχθοῦν.

Μεταξύ τῶν κλασσικῶν διεγερτικῶν τό τσάι, ὁ καφές και τό ματέ⁸ είναι εύτυχῶς σχεδόν τελείως ἀβλαβή. Βέβαια σάν διεγερτικά είναι πολύ ἐλαφρά. Σ' ἀντίθεση μ' αὐτά τά ποτά πού φέρνουν κέφι ἀλλ' ὅχι μέθη, ἡ κοκαΐνη⁹ είναι ἔνα πολύ ισχυρό και πολύ ἐπικίνδυνο φάρμακο. Αύτοί πού τή χρησιμοποιοῦν, πρέπει νά πληρώνουν τίς ἐκστάσεις τους και τήν αἰσθηση τής ἀπειριόριστης σωματικῆς και πνευματικῆς δύναμης, μέ ἀγωνιώδεις καταθλίψεις, μέ τρομερά σωματικά συμπτώματα, ὅπως ἡ αἰσθηση ὅτι κατακλύζονται ἀπό μυριάδες ἔρποντα ἐντομα και παρανοϊκές παραισθήσεις πού συχνά τούς δόηγοῦν σέ βίαια ἐγκλήματα. "Ενα ἄλλο διεγερτικό νεώτερης σοδειᾶς είναι ἡ ἀμφεταμίνη, πιό γνωστή μέ τό ἐμπορικό της ὄνομα Βενζεδρίνη¹⁰. Ή ἀμφεταμίνη ἐνεργεῖ πολύ ἀποτελεσματικά, ἀλλά ἡ κατάχρησή της δόηγει σέ κλονισμό τής πνευματικῆς και σωματικῆς ύγειας. "Έχει ἀνακοινωθεὶ ὅτι ύπαρχουν σήμερα στήν Ιαπωνία γύρω στό ἔνα ἑκατομμύριο τοξικομανεῖς ἀπό τήν ἀμφεταμίνη.

'Από τά καθιερωμένα παραισθησιογόνα τά πιό γνωστά είναι τό πεγιότλ¹¹ τοῦ Μεξικοῦ και τών νοτιοδυτικῶν Η.Π.Α. και ἡ Ἰνδική κάνναβις πού κυκλοφορεῖ σ' ὅλο τόν κόσμο μέ τά ὀνόματα χασίς¹², μπάνγκ, κίφ και μαριχουάνα. Σύμφωνα μέ τά πιό ἔγκυρα ιατρικά και ἀνθρωπολογικά στοιχεῖα, τό πεγιότλ είναι πολύ λιγότερο βλαβερό ἀπό τό τζίν ἡ τό ούσκου τῶν πολιτισμένων Λευκῶν. 'Επιτρέπει στούς Ἰνδιάνους, πού τό χρησιμοποιοῦν στίς θρησκευτικές τους τελετές, νά μπαίνουν στόν παράδεισο και νά αἰσθάνονται ἐνωμένοι μέ τήν ἀγαπημένη τους κοινότητα, χωρίς νά τούς κοστίζει αὐτό τό προνόμιο τίποτε περισσότερο ἀπό τή δοκιμασία τοῦ νά μασοῦν κάτι πού ἔχει ἀποκρουστική γεύση και νά αἰσθάνονται κάποια ἀναγούλα γιά μιά ἡ δυσό ὥρες. Ή Ἰνδική κάνναβις είναι λιγότερο ἀβλαβής

από τό πεγιότλ, άλλά δχι βέβαια τόσο έπιβλαθής όσο θά ήθελαν νά μάς πείσουν οι μεγάλοι ήθικολόγοι. Ή ιατρική έπιτροπή που συνέστησε τό 1944 ό Δήμαρχος της Νέας Υόρκης και της άναθεσε νά έρευνήσει τό πρόβλημα της μαριχουάνας, έφτασε στό συμπέρασμα, μετά από προσεκτική έρευνα, ότι ή ίνδική κάνναβις δέν άποτελεί σοβαρή άπειλή γιά τήν κοινωνία ούτε και γι' αύτούς που τή χρησιμοποιούν. Είναι άπλα και μόνο ένοχλητική.

'Απ' αύτά τά κλασσικά άλλοιωτικά τής σκέψης, έρχόμαστε τώρα στά πρόσφατα προϊόντα τής ψυχοφαρμακολογικής έρευνας. Τά πιό διαδεδομένα απ' αύτά είναι τά τρία νέα ήρεμιστικά, ρεσερπίνη¹³, χλωροπρομαζίνη¹⁴ και μετροβαμάτη¹⁵. Τά δυό πρώτα έχουν άποδειχθεί πολύ άποτελεσματικά γιά δρισμένες κατηγορίες ψυχώσεων· δέ θεραπεύουν τίς ψυχικές άσθένειες, άλλά τουλάχιστον καταργοῦν προσωρινά τά πιό ένοχλητικά τους συμπτώματα. Ή μετροβαμάτη (άλλοιως Μιλτάουν) έπιφερει παρόμοια άποτελέσματα σέ άτομα πού ύποφέρουν άπό διάφορες μορφές νεύρωσης. Κανένα απ' αύτά τά φάρμακα δέν είναι τελείως άθλαθές. Ή βλάθη δημως πού έπιφέρουν στή σωματική ύγεια και τήν πνευματική ίκανότητα είναι άσημαντη. Σ' ένα κόσμο όπου κανένας δέν άποκτά κάτι χωρίς νά προσφέρει και κάτι, τά ήρεμιστικά προσφέρουν πολλά μέ πολύ μικρό άνταλλαγμα. Τό Μιλτάουν και ή χλωροπρομαζίνη δέν είναι άκόμα σόμα, άλλά έχουν πλησιάσει άρκετά τό φανταστικό αύτό φάρμακο. Παρέχουν προσωρινή άνακούφιση άπό τή νευρική ένταση χωρίς νά έπιφέρουν μόνιμη δργανική βλάθη, στήν πλειονότητα τών περιπτώσεων, και χωρίς νά προκαλοῦν τίποτα περισσότερο άπό μά μᾶλλον άνεπαισθητή κάμψη τής πνευματικής και σωματικής δραστηριότητας κατά τή διάρκεια τής έπενέργειάς τους. Έκτός άπό τής περιπτώσεις πού άπαιτείται χρήση ναρκωτικών τά ήρεμιστικά αύτά είναι κατά πάσα πιθανότητα προτιμότερα άπό τά βαρβιτουρικά¹⁶. Γιατί τά βαρβιτουρικά άμβλυνουν τήν δέξιδερκεια τού πνεύματος και, σέ μεγάλες δόσεις, προκαλοῦν διάφορα άνεπιθύμητα ψυχοσωματικά συμπτώματα και μποροῦν νά δηγήσουν σέ πλήρη έθισμό.

Μέ τό LSD-25 (διαιθυλαμίδη τού λυσεργικού δέξος¹⁷) οι φαρμακολόγοι δημιούργησαν πρόσφατα μιά άλλη άποψη τού σόμα – ένα βελτιωτικό τών αισθήσεων και παραισθησιογόνο πού, από φυσιολογική άποψη, είναι σχεδόν άθλαθές. Αύτό τό έξαιρετικό φάρμακο, πού είναι άποτελεσματικό σέ μικρές δόσεις τών 50 ή άκόμη και 25 έκατομμυριοστών τού γραμμαρίου, έχει τή δύναμη (όπως και τό πεγιότλ) νά μεταφέρει τούς άνθρωπους σέ άλλο κόσμο. Στίς περισσότερες περιπτώσεις ό άλ-

λος αύτός κόσμος, όπου δηγείτο τό LSD-25, είναι ό παράδεισος. Πολλές φορές δημως μπορεί νά είναι τό καθαρτήριο ή άκόμη και ή κόλαση. Άλλα είτε θετική είτε άρνητική, ή έμπειρια τού λυσεργικού δέξος θεωρείται από τόν καθένα σχεδόν πού τή δοκιμάζει σά βαθιά σημαντική και διαφωτιστική. "Οπως και νά 'χει τό πράγμα, τό γεγονός ότι μποροῦν νά μεταβληθοῦν οι λειτουργίες τού έγκεφαλου τόσο ριζικά και μέ τόσο μικρή βλάθη γιά τόν δργανισμό είναι πραγματικά έκπληκτικό.

Τό σόμα δέν ήταν μόνο παραισθησιογόνο και ήρεμιστικό φάρμακο. Ήταν άκόμη (πράγμα πού άναμφιθόλα, είναι άδύνατο) διεγερτικό τού πνεύματος και τού σώματος και δημιουργούσε και θετική εύφορία, άλλα και τήν άρνητική έκείνη εύτυχία πού άκολουθεί τήν άπαλλαγή άπό τό άγχος και τήν ύπερ-ένταση.

Τό ίδανικό διεγερτικό – ίσχυρό άλλα άθλαθές – δέν έχει άκόμη άνακαλυφθεί. Ή άμφεταμίνη, όπως είδαμε, άπειχε πολύ άπό τού νά είναι ίκανοποιητική· άπαιτούσε πολλά σέ σχέση μ' αύτά πού έδινε. Γιά τήν τρίτη ίδιότητα τού σόμα ύπόσχεται περισσότερα ή ίπρονιαζίδη¹⁸, πού χρησιμοποιείται τώρα γιά νά θγάζει τούς καταθλιπτικούς άπό τήν άθλιότητά τους, ν' άναζωγονεί τούς άπαιθείς και γενικά ν' αύξανει ποσοτικά τή διαθέσιμη ψυχική ένέργεια. Άκόμη πιό πολλά ύπόσχεται, κατά τή γνώμη ένός γνωστού μου διακεκριμένου φαρμακολόγου, μιά νέα σύνθεση, πού βρίσκεται άκόμη στό πειραματικό στάδιο, μέ τό ονομα Deaner. Τό Deaner¹⁹ είναι μιά άμινο-άλκοολη πιστεύεται ότι αύξανει τήν παραγωγή τής άκετυλοχολίνης²⁰ στό σώμα, μέ άποτέλεσμα τήν έπίταση τής δραστηριότητας και άποτελεσματικότητας τού νευρικού συστήματος. Αύτός πού παίρνει τό νέο χάρι ισχειάζεται λιγότερο υπνο, αισθάνεται πιό σθέλτος και χαρούμενος, σκέφτεται γρηγορώτερα και καλύτερα, κι' όλα αύτά χωρίς δργανική βλάθη, τουλάχιστο βραχυπρόθεσμα. Φαίνεται σχεδόν άπιστευτο.

Βλέπουμε λοιπόν ότι, άν και τό σόμα δέν ύπάρχει (και μᾶλλον δέν θά ύπάρξει ποτέ), έχουν ήδη άνακαλυφθεί άρκετά καλά ύποκατάστατα γιά τής διάφορες ίδιότητές του. Ύπάρχουν τώρα ήρεμιστικά, παραισθησιογόνα και διεγερτικά σχεδόν άθλαθή.

Τό ότι ένας δικτάτορας θά μπορούσε, άν έτσι τό ήθελε, νά χρησιμοποιήσει αύτά τά φάρμακα γιά πολιτικούς σκοπούς, είναι φανερό. Θά μπορούσε νά έξασφαλίσει τόν έαυτό του άπό τήν πολιτική άνησυχία άλλοιωνοντας τίς χημικές ίδιότητες στούς έγκεφαλους τών ύπηκόων του και κάνοντάς τους έτσι νά είναι εύχαριστημένοι μέ τή δουλική τους κατάσταση. Θά μπορούσε

νά χρησιμοποίησει ήρεμιστικά γιά νά ήσυχάσει τούς ταραξίες, διεγερτικά γιά νά ξυπνήση τόν ένθουσιασμό στούς ἀδάφορους, παραισθησιογόνα γιά νά ἀποτρέψει τήν προσοχή τών δυστυχισμένων ἀπό τήν ἀθλιότητά τους. Ἀλλά μπορεῖ νά τεθεῖ τό ἐρώτημα, πώς θά κατόρθωνε ὁ δικτατορας νά πάρουν οι ὑπήκοοι του τά χάπια πού θά τούς ἔκαναν νά σκέφτονται νά αισθάνονται καί νά συμπεριφέρονται όπως αὐτός ἐπιθυμούσε; Θά ἦταν ἀρκετό, κατά πᾶσα πιθανότητα, νά τά κάνει προσιτά στόν καθένα. Σήμερα τά μόνα εύκολα προσιτά είναι τό ἀλκοόλ καί ὁ καπνός· καί γ' αὐτά τά ἀνεπαρκή τονωτικά, ψευτοδιεγερτικά καί καταπραϋντικά οι ἄνθρωποι ξοδεύουν πολύ περισσότερα χρήματα ἀπ' ὅσα διαθέτουν γιά τίς σπουδές τῶν παιδιῶν τους. "Ἄς ἔξετάσουμε τώρα τά βαρβιτουρικά καί τά ἡρεμιστικά. Στίς Η.Π.Α. αὐτά τά φάρμακα μπορεῖ νά τά ἀποκτήσει κανείς μόνο μέ iατρική συνταγή. Ἀλλά ἡ ἀνάγκη τοῦ Ἀμερικανικοῦ λαοῦ γιά κάτι πού θά κάνει τή ζωή σ' ἔνα ἀστικοβιομηχανικό περιβάλλον κάπως πιό ὑποφερτή, είναι τόσο μεγάλη, πού οι γιατροί σήμερα δίνουν κάπου 48 ἑκατομμύρια συνταγές τό χρόνο γιά διάφορα ἡρεμιστικά. Ἐπιπροσθέτως οι περισσότερες ἀπ' αὐτές τίς συνταγές ξαναχρησιμοποιοῦνται. Ἔκατό δόσεις εύτυχιάς δέν είναι ἀρκετές: στείλε στό φαρμακείο νά σοῦ πάρουν ἄλλο μπουκάλι, κι ὅταν τελειώσει, στείλε ξανά γιά ἄλλο. Δέ μπορεῖ νά ύπάρξει ἀμφιβολία ὅτι ἄν τά ἡρεμιστικά μποροῦσαν ν' ἀγορασθοῦν τό ἕδιο εύκολα καί φτηνά μέ τίς ἀσπιρίνες, θά καταναλώνονταν ὅχι σέ δισεκατομμύρια, όπως γίνεται σήμερα, ἀλλά σέ ἑκατοντάδες διεσεκατομμυρίων. Κι ἔνα καλό, φτηνό διεγερτικό θά ἦταν κι αὐτό σχεδόν ἔξισου δημοφιλές.

Σέ μιά δικτατορία, οι φαρμακοποιοί θά ἦταν ἀναγκασμένοι νά προσαρμόζουν τό είδος τῶν διατιθεμένων φαρμάκων σέ κάθε ἀλλαγή τῶν περιστάσεων. Στίς περιόδους ἔθνικῶν κρίσεων, ή δουλειά τους θά ἦταν νά προωθοῦν τήν πώληση τῶν διεγερτικῶν. Στίς περιόδους μεταξύ τῶν κρίσεων, πολύ μεγάλη ζωηρότητα καί ἐνεργητικότητα ἀπό μέρους τῶν ὑπηκόων θά μποροῦσε νά ἐνοχλήσει τόν τύραννο· σέ τέτοιους καιρούς λοιπόν, ὁ λαός θά ύποχρεωνταν ν' ἀγοράζει ἡρεμιστικά καί παραισθησιογόνα. Ὕπο τήν ἐπίδραση τῶν καταπραϋντικῶν αὐτῶν θά ἦταν ἡσυχος καί δέν θά δημιουργοῦσε προβλήματα στόν κύριό του.

"Οπως ἔχουν σήμερα τά πράγματα, τά ἡρεμιστικά ἵσως ἐμποδίζουν μερικούς ἄνθρωπους ἀπό τό νά δημιουργοῦν προβλήματα ὅχι μόνο στούς κυβερνήτες τους ἀλλά καί στούς Ἱδιούς τούς ἑαυτούς τους. Ἡ ὑπερένταση είναι ἀρρώστια· ἀλλά ἀρρώστια είναι καί γ' ὑποτονία. Ὕπάρχουν δρισμένες περι-

στάσεις στίς ὅποιες ὁφείλουμε νά ἔχουμε κάποια ἔνταση, ἐνῶ ἡ ὑπερβολική ἡρεμία (καί μάλιστα ἄν ἔχει ἐπιβληθεῖ ἐκ τῶν ἔξω, μέ χημικά παρασκευάσματα) είναι ἐντελῶς ἀπαράδεκτη.

Σ' ἔνα πρόσφατο συμπόσιο μέ θέμα τή μετροβαμάτη, ὅπου πῆρα κι ἐγώ μέρος, ἔνας διακεκριμένος βιοχημικός ἀστειευόμενος ἔφριξε τήν ίδεα ὅτι η κυβέρνηση τῶν Η.Π.Α. θά ἔπρεπε νά δωρίσει στό Σοβιετικό λαό 50 δισεκατομμύρια δόσεις ἀπ' αὐτό τό δημοφιλέστατο ἡρεμιστικό. Τό ἀστεῖο είχε καί τή σοβαρή του πλευρά. Στόν ἀγώνα μεταξύ δύο λαῶν, πού ὁ ἔνας τους διεγείρεται ἀδιάκοπα ἀπό ἀπειλές καί ὑποσχέσεις καί καθοδηγεῖται ἀδιάκοπα ἀπό μιά στερεότυπη προπαγάνδα, ἐνῶ ὁ ἄλλος ἀφιονίζεται ἀπό τήν τηλεόραση καί ἡρεμεῖ μέ τό Μιλτάουν ὅχι λιγότερο ἀδιάκοπα, ποιός ἀπό τούς δύο ἀντιπάλους φαίνεται πιθανότερο ὅτι θά ἐπικρατήσει;

Ἐκτός ἀπό τήν ἡρεμιστική, τήν παραισθησιογόνο καί τή διεγερτική του ίδιότητα, τό σόμα τοῦ μύθου μου είχε τή δύναμη νά μεγαλώνει τήν ὑποβολιμότητα καί μποροῦσε ἔτσι νά χρησιμοποιηθεῖ γιά τήν ἐνίσχυση τῶν ἀποτελεσμάτων τής κυβερνητικῆς προπαγάνδας. "Ηδη η φαρμακολογία διαθέτει ἀρκετά φάρμακα πού μποροῦν νά χρησιμοποιηθοῦν γιά τόν ἕδιο σκοπό, ἀλλά λιγότερο ἀποτελεσματικά καί μέ μεγαλύτερη βλάβη γιά τόν ὄργανισμό. Λόγου χάριν ὑπάρχει η σκοπολαμίνη²¹ η ἐνεργή βάση τής ύοσκυαμίνης, πού σέ μεγάλη δόση είναι ισχυρό δηλητήριο. Ὕπάρχουν ἐπειτα η πεντοθάλη²² καί η ἀμυλοβαρβιτόνη²³. Ἡ πεντοθάλη, πού γιά κάποιο περίεργο λόγο τήν ἔχουν παρονομάσει «ὅρο τής ἀλήθειας», χρησιμοποιήθηκε ἀπό τήν ἀστυνομία διαφόρων χωρῶν γιά νά ἀποσπάσει (ἴσως καί γιά νά ἐπιβάλλει) ὁμολογίες ἀπό σκληροτράχηλους ἐγκληματίες. Ἡ πεντοθάλη κι η ἀμυλοβαρβιτόνη χαμηλώνουν τό φράγμα μεταξύ συνείδησης καί ὑποσυνείδητου καί είναι πολύτιμες γιά τή θεραπεία τής «πολεμικῆς νεύρωσης» μέ τή μέθοδο πού είναι γνωστή στήν Ἀγγλία σάν «κάθαρση²⁴» καί στήν Ἀμερική σάν «ναρκοσύνθεση». Λέγεται ὅτι τά φάρμακα αὐτά χρησιμοποιοῦνται μερικές φορές ἀπό τούς Κομμουνιστές, ὅταν προετοιμάζουν ἐπιφανεῖς κρατούμενους γιά τή δημόσια ἐμφάνισή τους στό δικαστήριο.

Στό μεταξύ η φαρμακολογία, η βιοχημεία καί η νευρολογία προοδεύουν μποροῦμε νά εἴμαστε ἐντελῶς βέβαιοι ὅτι μέσα σέ λίγα χρόνια θά ἀνακαλυφθοῦν νέες καί καλύτερες χημικές μέθοδοι γιά τήν αὔξηση τής ὑποβολιμότητας καί τήν ἐλάττωση τής ψυχολογικῆς ἀντίστασης. "Οπως καθετεί ἄλλο, αὐτές οι ἀνακαλύψεις μποροῦν νά χρησιμοποιηθοῦν καλά η κακά. Μποροῦν νά βοηθήσουν τόν ψυχίατρο στή μάχη του ἐναντίον τής

ψυχικής άσθένειας ή καί τό δικτάτορα στόν άγώνα του έναντιον της έλευθερίας. Πολύ πιό πιθανό (μιά κι ή έπιστήμη είναι έξαιρετικά άμερόληπτη) είναι νά τά κάνουν καί τά δυό, νά ύποδουλώσουν καί νά έλευθερώσουν, νά θεραπεύσουν καί νά καταστρέψουν ταυτόχρονα.

9. Υποσυνείδητος πειθαναγκασμός

Στήν έκδοση τοῦ βιβλίου του 'Ερμηνεία τῶν Ὄνειρων τό 1919, ὁ Σίγκμουντ Φρόύντ προσέθεσε μιά ύποσημείωση έπιστημαίνοντας τήν ἐργασία τοῦ Δρ. Παῖτσλ, ἐνός Αὐστριακοῦ νευρολόγου, πού μόλις εἶχε δημοσιεύσει μιά ἀνακοίνωση, ὅπου περιέγραφε τά πειράματά του μέ τό ταχυσκόπιο. (Τό ταχυσκόπιο είναι ἔνα ὅργανο πού παρουσιάζεται μέ δυό μορφές: ἔνα στερεοσκόπιο πού μέσα σ' αὐτό βλέπει κανείς μιά εἰκόνα γιά ἔνα κλάσμα τοῦ δευτερολέπτου καί μιά μηχανή προβολῆς, μέ διάφραγμα μεγάλης ταχύτητας, πού μπορεῖ νά προβάλλει μιά εἰκόνα πάνω σέ μιά ὀθόνη στιγματικά. Σ' αὐτά τά πειράματα «Ο Παῖτσλ ζητοῦσε ἀπό τούς παρατηρητέος νά φτιάξουν ἔνα σχέδιο μέ δι, τι εἶχαν παρατηρήσει συνειδητά ἀπό μιά εἰκόνα πού εἶχαν δεῖ στό ταχυσκόπιο. "Εστρεφε κατόπιν τήν προσοχή του στά ὄνειρα τῶν παρατηρητῶν, κατά τήν ἐπόμενη νύκτα τοῦ πειράματος, καί τούς ζήταγε γιά ἄλλη μιά φορά νά σχεδιάσουν ὄρισμένα μέρη ἀπ' αὐτά. Δείχτηκε ἀναμφισβήτητα ὅτι ἐκεῖνες οἱ λεπτομέρειες τής εἰκόνας πού δέν εἶχαν παρατηρηθεῖ συνειδητά, προμήθευαν ύλικό γιά τήν σύνθεση τῶν ὄνειρων».

Μέ διάφορες τροποποιήσεις καί θελτιώσεις, τά πειράματα τοῦ Παῖτσλ ἐπαναλήφθηκαν ἀρκετές φορές: τελευταία καταπιάστηκε μ' αὐτά ὁ Δρ. Τσάρλς Φίσερ, πού ἔχει προσφέρει τρία θαυμάσια ἄρθρα στήν ἐπιθεώρηση τῆς 'Αμερικανικῆς Ψυχαναλυτικῆς "Ἐνωσης (Journal of the American Psychanalytic Association) πάνω στό θέμα τῶν ὄνειρων καί τῆς «ύποσυνείδητης ἀντίληψης». Στό μεταξύ καί οἱ ἀκαδημαϊκοί ψυχολόγοι δέν κάθισαν μέ σταυρωμένα χέρια. 'Ἐπιθεθαιώνοντας τίς ἀνακαλύψεις τοῦ Παῖτσλ οἱ μελέτες τους ἔδειξαν ὅτι οἱ ἀνθρωποι στήν πραγματικότητα βλέπουν κι ἀκούνε πολύ περισσότερα ἀπ' αὐτά πού συνειδητά ξέρουν ὅτι βλέπουν κι ἀκούνε· κι ὅτι αὐτά πού βλέπουν κι ἀκούνε χωρίς νά τό ξέρουν, καταγράφονται στό ύποσυνείδητο καί μποροῦν νά ἐπτρεάσουν τίς συνειδητές σκέψεις, τά αἰσθήματα καί τή συμπεριφορά τους.

Ἡ καθαρή ἐπιστήμη δέν μένει καθαρή γιά πάντα. 'Αργά ἡ γρήγορα τείνει νά στραφεῖ στήν ἐφαρμοσμένη ἐπιστήμη καί τελικά στήν τεχνολογία. Ἡ θεωρία μεταβάλλεται σέ βιομηχανική ἐφαρμογή, οἱ γνώσεις γίνονται ισχύς, οἱ τύποι καί τά ἐργαστηριακά πειράματα μεταμορφώνονται καί ξεπροβάλλουν σάν ύδρογονοβόμβα. Στήν περίπτωσή μας, τό ώραϊ πειραμάτικι καθαρῆς ἐπιστήμης τοῦ Παῖτσλ καθώς καί ὅλα τά ἄλλα ώραϊα πειραματάκια τῆς καθαρῆς ἐπιστήμης στόν τομέα τῆς ύποσυνείδητης ἀντίληψης, διατήρησαν τήν ἀρχέγονη ἀγνότητά τους γιά ἔκπληκτικά πολύ καιρό. "Ωσπου κάποτε, στίς ἀρχές τοῦ φθινόπωρου τοῦ 1957, ἀκριβῶς σαράντα χρόνια μετά τήν ἔκδοση τῆς ἀνακοίνωσης τοῦ Παῖτσλ, ἀνακοίνωθηκε ὅτι ἡ ἀγνότητά τους ἀνήκε πιά στό παρελθόν: εἶχαν ἀρχίσει νά βρίσκουν ἐφαρμογή, εἶχαν μπει στούς κόλπους τῆς τεχνολογίας. Ἡ εἴδηση προκάλεσε μεγάλη ἀναταραχή καί σχολιάστηκε προφορικά καί γραπτά σ' ὅλο τόν πολιτισμένο κόσμο. Καθόλου περιέργο, γιατί ἡ νέα μέθοδος τῆς «ύποσυνείδητης προβολῆς», ὅπως ὄνομάστηκε, ἤταν στενά συνδεδεμένη μέ τή μαζική διασκέδαση: καί στή ζωή τῶν πολιτισμένων ἀνθρώπων σήμερα ἡ μαζική διασκέδαση παίζει ἔνα ρόλο παρόμοιο μ' αὐτόν πού ἔπαιζε ἡ θρησκεία στόν Μεσαίωνα. Στήν ἐποχή μας ἔχουν δοθεῖ πολλά παρασούκλια – ἡ 'Ἐποχή τοῦ Ἀγχους, ἡ 'Ατομική 'Ἐποχή, ἡ 'Ἐποχή τοῦ Διαστήματος. Θά μποροῦσε όμως ἔξισου καλά νά ὄνομασθεῖ 'Ἐποχή τοῦ 'Ἐθισμοῦ στήν Τηλεόραση, 'Ἐποχή τῶν Μιούζικαλ, 'Ἐποχή τῶν Disk Jockey. Σέ μιά τέτοια ἐποχή, ἡ εἴδηση ὅτι ἡ καθαρή ἐπιστήμη τοῦ Παῖτσλ εἶχε ἐφαρμοσθεῖ μέ τή μέθοδο τῆς ύποσυνείδητης προβολῆς, δέν ἤταν δυνατόν νά μήν προκαλέσει τό ζωηρότατο ἐνδιαφέρον τῶν ἀνθρώπων σ' ὅλο τόν κόσμο. Γιατί ἡ νέα μέθοδος κατευθυνόταν ἄμεσα σ' ὅλους κι ὁ σκοπός της ἤταν νά ἐπηρεάσει τήν σκέψη τους, χωρίς ἐκεῖνοι νά τό συνειδητοποιοῦν. Μέ τά εἰδικά κατασκευασμένα ταχυσκόπια, ὄρισμένες λέξεις ἡ εἰκόνες θά προβάλλονταν γιά ἔνα χιλιοστό τοῦ δευτερολέπτου ἡ καί λιγότερο στίς ὀθόνες τῶν συσκευῶν τηλεοράσεως καί τῶν κινηματογράφων κατά τή διάρκεια (όχι πρίν κι μετά) τοῦ προγράμματος. Τά συνθήματα «Ολα πάνε καλά μέ Κόκα-Κόλα» ἡ «Καπνίζετε μόνο Κάμελ» θά προβάλλονταν ἐπάνω στήν εἰκόνα τοῦ ἐρωτικοῦ ἀγκαλιάσματος ἡ στό δακρυσμένο πρόσωπο τῆς πονεμένης μάνας καί τά ὀπτικά νεῦρα τῶν θεατῶν θά κατέγραφαν τά μυστικά αὐτά μηνύματα· τό ύποσυνείδητό τους θά ἀνταποκρινόταν σ' αὐτά καί θά αἰσθάνονταν συνειδητά, στόν κατάληλο χρόνο, ζωηρή ἐπιθυμία γιά κόκα-κόλα καί καπνό. Στό μεταξύ, ἄλλα μυστικά μηνύματα θά ψιθυρίζονταν τόσο ἀπαλά ἡ θά ἐκπέμπον-

ταν σέ τόσο ύψηλούς τόνους, ώστε δέν θά μπορούσε κανείς νά τά άκούσει συνειδητά. Συνειδητά ό ακροατής μπορεί νά πρόσεχε κάποια φράση όπως «'Αγάπη μου, σ' άγαπώ»· άλλα ύποσυνείδητα, κάτω άπό τό κατώφλι τής συνείδησης, τά άπιστευτά εύαισθητα αύτιά του καί τό ύποσυνείδητο του θά συνελάμβαναν τά τελευταῖα καλά νέα σχετικά μέ τά άποσμητικά καί τά καθαρικά.

Είναι άραγε αύτό τό είδος τής έμπορικής προπαγάνδας πραγματικά άποτελεσματικό; Τά στοιχεία πού δόθηκαν άπό τήν έμπορική έπιχειρηση πού πρώτη άνεπτυξε μιά μέθοδο γιά τήν ύποσυνείδητη προβολή, ήταν άβεβαια καί, άπό έπιστημονική άποψη, καθόλου ίκανοποιητικά. Ή προτροπή ν' άγοράσουν οι θεατές πόπ-κόρν, έπαναλαμβάνομενη σέ κανονικά χρονικά διαστήματα κατά τή διάρκεια τής ταινίας σ' ένα κινηματογράφο, λέγεται ότι έφερε αύξηση στήν πώληση τού πόπ-κόρν κατά 50 % στό διάλειμμα. Άλλα ένα μόνο πείραμα άποδεικνύει πολύ λίγα. "Επειτα, αύτό τό ιδιαίτερο πείραμα δέν είχε καλά προπαρασκευασθεί. Δέν ύπηρχε έπαρκης έλεγχος οὕτε καί έγινε καμιά προσπάθεια γιά νά βρεθούν όλες οι μεταβλητές πού άναμφιθόλα έπτηρεάζουν τήν κατανάλωση τού πόπ-κόρν. Καί, όπωσδήποτε, ήταν άραγε αύτός ό πιο κατάλληλος τρόπος γιά τήν έφαρμογή τών γνώσεων πού είχαν συγκεντρωθεί έπι χρόνια άπό τούς έπιστημονες έρευνητές τής ύποσυνείδητης άντιληψης; Ήταν πραγματικά πιθανό ότι μέ τήν άπλή προβολή τού όνόματος ένός προϊόντος καί τήν παραγγελία νά τό άγοράσουν, θά ύποχρούσε ή άντίσταση τών καταναλωτών καί θ' αύξανόταν ό άριθμός τους; Ή άπαντηση σ' αύτά τά έρωτήματα είναι φανερά άρνητική. Άλλα αύτό δέν σημαίνει θέβαια ότι οι άνακαλύψεις τών νευρολόγων καί τών ψυχολόγων δέν έχουν κάποια πρακτική σπουδαιότητα. "Αν τό ώραϊο μικρό πείραμα καθαρής έπιστημης τού Παίτσλ έφαρμοσθεί έπιδέξια, μπορεί πολύ καλά νά γίνει ένα ισχυρό δργανο γιά τόν έπιπρεπασμό τών άνυποπτων μυαλών.

Γιά νά άποκτήσουμε κάπως σαφέστερη άντιληψη, ής άφήσουμε τούς πωλητές τού πόπ-κόρν, κι ής άσχοληθούμε μέ αύτούς πού έχουν πειραματισθεί στόν ίδιο τομέα μέ λιγότερο θόρυβο, άλλα μέ περισσότερη φαντασία καί καλύτερες μεθόδους. Στήν Αγγλία, όπου η διαδικασία έπιπρεπασμού τής σκέψης στό ύποσυνείδητο έπίπεδο είναι γνωστή μέ τόν όρο «stroboscopic injection», οι έρευνητές έχουν τονίσει τήν πρακτική σημασία τής δημιουργίας τών κατάλληλων ψυχολογικών συνθηκών γιά τήν ύποσυνείδητη πειθώ. Μιά προτροπή πού άπευθύνεται στό ύποσυνείδητο, είναι πιθανότερο νά βρει άνταπόκριση, ήταν ό

δέκτης είναι σέ κατάσταση έλαφρᾶς υπνωσης, κάτω άπό τήν έπιδραση δρισμένων φαρμάκων ή έξασθενημένος άπό άρρωστια, πείνα, άκόμη καί άπό κάποια σωματική ή συγκινησιακή ύπερενταση. "Οτι ίσχύει γιά τίς προτροπές, πού γίνονται στό έπίπεδο τής συνείδησεως, ίσχύει καί γιά τίς προτροπές πού γίνονται στό έπίπεδο τού ύποσυνείδητου. Κοντολογής, όσο πιό μειωμένη είναι ή ψυχολογική άντίσταση ένός άτόμου, τόσο πιό μεγάλη θά είναι ή άποτελεσματικότητα τών ύποσυνείδητων προτροπών. Ό έπιστημονικός δικτάτορας τού μέλλοντος θά τοποθετήσει τίς ειδικές ήχητικές συσκευές καί τούς ειδικούς προβολείς πρώτα άπ' όλα στά σχολεία, τά νοσοκομεία (τά παιδιά καί οι άρρωστοι παρουσιάζουν μεγάλη ύποβολιμότητα) καί σ' όλους τούς δημόσιους χώρους, όπου ή μείωση τής άντιδρασης τού κοινού μπορεί νά προπαρασκευάζεται μέ λόγους καί τελετές, πού αύξανουν τήν ύποβολιμότητα.

"Άπό τίς συνθήκες πού αύξανουν τήν άποτελεσματικότητα τών ύποσυνείδητων προτροπών, έρχόμαστε τώρα στίς προτροπές αύτές καθαυτές. Μέ ποιό τρόπο θ' άπευθυνθεί ο προπαγανδιστής στό ύποσυνείδητο τών θυμάτων του; Οι άμεσες έντολές («Άγοράστε πόπ-κόρν» ή «Ψηφίστε τόν Τζόουνς») καί οι δογματικές δηλώσεις («Ο σοσιαλισμός είναι θρωμερός» ή «Η τάδε δόδοντόπαστα καταπολεμά τήν τερηδόνα») θά έπιδρασουν, κατά πάσα πιθανότητα μόνο σέ έκεινα τά άτομα πού ήδη έχουν μιά κάποια προτίμηση γιά τόν Τζόουνς καί τό πόπ-κόρν, πού ήδη ξέρουν τούς κινδύνους τής δυσοσμίας τού στόματος καί τής κοινής ίδιοκτησίας τών μέσων παραγωγής. Άλλα τό νά ένδυναμώσεις μιά πίστη πού ήδη ύπάρχει, δέν είναι άρκετό. Ό προπαγανδιστής, ήν πραγματικά ήδιζει, πρέπει νά δημιουργεί καινούργια πίστη, πρέπει νά ξέρει πώς θά φέρει μέ τό μέρος του τούς άδιάφορους καί τούς άναποφάσιστους, πρέπει νά είναι ίκανός νά έξευμενίζει καί άκόμη καί νά προστηλυτίζει τούς έχθρικά διατεθειμένους. Ξέρει ότι στούς ύποσυνείδητους ίσχυρισμούς καί τίς διαταγές πρέπει νά προσθέσει καί τήν ύποσυνείδητη πειθώ.

Στό συνειδητό έπίπεδο μιά άπό τίς πιό άποτελεσματικές μεθόδους τής μή δρθολογιστικής πειθώς είναι αύτό πού θά μπορούσαμε νά όνομασουμε πειθώ διά συσχετισμοῦ. Ό προπαγανδιστής συνδέει αύθαιρετα τό έκλεκτό του προϊόν ή τόν ύποψηφίο ή τό σκοπό μέ κάποια ίδεα, κάποια μορφή προσώπου ή πράγματος, πού σέ ένα δεδομένο πολιτιστικό πλαίσιο θεωρείται άναμφισθήτητα καλή άπό τόν περισσότερο κόσμο. "Ετσι, σέ μιά διαφημιστική έκστρατεία, δ' τι καί νά 'ναι τό διαφημιζόμενο προϊόν, άπό μπουλντόζα ώς διουρητικό, μπορεί νά συσχε-

τισθεὶ αὐθαίρετα μέ τή γυναικεία δύμορφιά. Σέ μιά προεκλογική ἐκστρατεία πάλι, ὁ πατριωτισμός μπορεὶ νά συσχετισθεὶ μέ κάθε πολιτική γραμμή, ἀπό τό φυλετικό διαχωρισμό (τῆς Νοτίου Ἀφρικῆς) ὥς· ἡ φυλετική συγχώνευση, καὶ μέ κάθε ἄτομο, ἀπό τὸν Μαχάτμα Γκάντι ὡς τό γερουσιαστή Μακάρθυ. Πρίν ἀπό χρόνια στὴν Κεντρική Ἀμερική πρόσεξα ἔνα παράδειγμα πειθοῦς διά συσχετισμοῦ πού μ' ἔκανε νά νοιώσω τρομερό θαυμασμό γι' αὐτούς πού τήν ἐπινόησαν. Στά θουνά τῆς Γουατεμάλας τά μόνα ἔργα τέχνης πού εἰσάγονται εἶναι κάτι εικονογραφημένα ἡμερολόγια: τά διανέμουν δωρεάν οἱ ξένες ἑταιρεῖς πού πουλοῦν τά προϊόντα τους στούς Ἰνδιάνους. Τά Ἀμερικανικά ἡμερολόγια είχαν εἰκόνες σκύλων, τοπίων καὶ ἡμίγυμνων κοριστιῶν. Ἄλλα ὁ Ἰνδιάνος τούς σκύλους τούς θλέπει ἀπλῶς σάν χρήσιμα ἀντικείμενα, τά τοπία εἶναι αὐτό πού θλέπει κάθε μέρα σέ ὅλη του τή ζωή καὶ οἱ ἡμίγυμνες ξανθές τόν ἀφήνουν ἀδιάφορο, ἵσως μάλιστα καὶ νά τίς θρίσκει λίγο ἀποκρουστικές. Τό ἀποτέλεσμα ἦταν, ὅτι τά Ἀμερικανικά ἡμερολόγια ἦταν πολύ λιγότερο δημοφιλῆ ἀπό τά Γερμανικά κι αὐτό γιατί οἱ Γερμανοί διαφημιστές ἔψαξαν καὶ θρήκαν τί ἐκτιμούσαν οἱ Ἰνδιάνοι καὶ τί τούς ἐνδιέφερε. Ἰδιαίτερα θυμᾶμαι ἔνα ἀριστούργημα ἐμπορικῆς προπαγάνδας. Ἡταν ἔνα ἡμερολόγιο πού κυκλοφόρησε μιά βιομηχανία ἀσπιρίνης. Στό κάτω μέρος τῆς εἰκόνας ἔθλεπε κανείς τή γνωστή μάρκα στό μπουκαλάκι μέ τά ἀσπρα χάπια. Ὁ κύριος χῶρος δέν είχε χιονισμένα τοπία ἡ φθινοπωρινά δάση, χαιδεμένα μαλλιαρά σκυλάκια ἡ καλλονές. "Οχι – οἱ πανούργοι Γερμανοί είχαν συσχετίσει τά ἀναλγητικά τους μέ μιά ζωηρά χρωματισμένη καὶ ὀλοζώνταν εἰκόνα τῆς Ἀγίας Τριάδας, πού καθόταν πάνω σ' ἔνα πυκνό σύννεφο, περιστοιχισμένη ἀπό τόν "Αγιο Ἰωσήφ, τήν Παρθένο Μαρία, διάφορους ἀγίους καὶ μεγάλο ἀριθμό ἀγγέλων. Τά θαυματουργά προτερήματα τοῦ ἀκετυλο-σαλικυλικοῦ ὀξέος ἦταν ἔτσι ἐγγυημένα, γιά τούς ἀπλούς καὶ πολύ θρήσκους Ἰνδιάνους, ἀπό τόν ἴδιο τόν Πατέρα Θεό καὶ ὀλόκληρο τόν οὐράνιο πληθυσμό.

Αὐτό τό εἶδος τῆς πειθοῦς διά συσχετισμοῦ φαίνεται ὅτι ἐνισχύεται ιδιαίτερα ἀπό τίς μεθόδους τῆς ὑποσυνείδητης προβολῆς. Σέ μιά σειρά πειραμάτων, πού ἔγιναν στό Πανεπιστήμιο τῆς Νέας Ὑόρκης, ὑπό τήν ἐπίθλεψη τοῦ Ἰνστιτούτου Ἐθνικῆς Ὑγείας, ἀνακαλύφθηκε ὅτι τά αἰσθήματα ἐνός προσώπου σχετικά μέ κάποια εἰκόνα συνειδητά ιδωμένη μποροῦν νά τροποποιηθοῦν ἄν αὐτή ἡ εἰκόνα συσχετισθεὶ στό ὑποσυνείδητο ἐπίπεδο, μέ μιά ἄλλη εἰκόνα ἡ ἀκόμα καλύτερα μέ λέξεις ἀξιολογικοῦ χαρακτήρα. "Ετσι, ὅταν ἔνα ἄχρωμο,

ἀνέκφραστο πρόσωπο συσχετιζόταν στό ὑποσυνείδητο ἐπίπεδο μέ τή λέξη «εὔτυχία», φαινόταν στόν παρατηρητή σάν χαμογελαστό, φιλικό, ἀξιαγάπητο, εύπροσήγορο. "Οταν τό ἴδιο πρόσωπο συσχετιζόταν, πάντοτε στό ὑποσυνείδητο ἐπίπεδο, μέ τή λέξη «θυμόδ», ἔπαιρνε ἀποκρουστική ἔκφραση καὶ φαινόταν στόν παρατηρητή ἐχθρικό καὶ δυσάρεστο. (Σέ μιά δύμάδα νεαρῶν γυναικῶν φαινόταν καὶ πολύ ἀρρενωπό – ἐνῶ ὅταν συνδέόταν μέ τή λέξη «εὔτυχία» ἔθλεπαν τό πρόσωπο νά μοιάζει σάν γυναικείο. Οἱ σύζυγοι καὶ οἱ πατεράδες, ἃς τό ἔχουν ύπ' ὄψιν τους). Γιά τόν πολιτικό καὶ τόν ἐμπορικό προπαγανδιστή αὐτές οἱ ἀνακαλύψεις ὀλοφάνερα ἔχουν μεγάλη σημασία. "Αν μπορεὶ νά δημιουργήσει στά θύματά του μιά κατάσταση ἀφύσικα μεγάλης δεκτικότητας· ἄν μπορεῖ νά τούς δείξει, ἐνῷ θρίσκονται σ' αὐτή τήν κατάσταση, τό πράγμα, τό πρόσωπο, ἡ διά μέσου ἐνός συμβόλου, τό σκοπό πού πρέπει νά τούς πλασάρει· κι ἄν, στό ὑποσυνείδητο ἐπίπεδο, μπορεῖ νά συνδέσει αὐτό τό πράγμα, τό πρόσωπο ἡ τό σύμβολο μέ κάποια λέξη ἡ εἰκόνα ἀξιολογικοῦ χαρακτήρα, θά μπορεῖ νά τροποποιήσει τά αἰσθήματά τους καὶ τίς ἀπόψεις τους, χωρίς νά ἔχουν ίδεα γι' αὐτό πού κάνει. Σύμφωνα μέ τή γνώμη μιᾶς ἐμπορικῆς δύμάδας ἐπιχειρηματιῶν στή Νέα Ὀρλεάνη, χρησιμοποιώντας κανείς αὐτή τή μέθοδο θά μποροῦσε ν' αύξησει τή διασκεδαστική ἀξία τῶν ταινιῶν καὶ τῶν ἔργων τηλεοράσεως. Στούς ἀνθρώπους ἀρέσουν οἱ ισχυρές συγκινήσεις καὶ γι' αὐτό τούς εύχαριστοῦν οἱ τραγῳδίες, τά θρίλλερ, οἱ ἀστυνομικές ιστορίες καὶ οἱ ιστορίες πάθους. Ἡ δραματοποίηση μιᾶς μάχης ἡ ἐνός ἀγκαλιάσματος δημιουργεῖ ισχυρές συγκινήσεις στούς θεατές. Θά μποροῦσε νά δημιουργήσει ἀκόμη πιό ισχυρές συγκινήσεις ἄν είχε συσχετισθεὶ, στό ὑποσυνείδητο ἐπίπεδο, μέ κατάλληλες λέξεις ἡ σύμβολα. Παραδείγματος χάρη, στό κινηματογραφικό ἔργο «Ἀποχαιρετισμός στά ὅπλα», ὁ θάνατος τῆς ἡρωΐδας πάνω στή γέννα θά μποροῦσε νά γίνει ἀκόμη πιό καταθλιπτικός ἀπ' ὅ,τι εἶναι ήδη, ἄν κατά τήν διάρκεια τῆς σκηνῆς προθάλλονταν πάλι καὶ πάλι στήν θύτον δυσοίωνες λέξεις, ὅπως «πόνος», «αἴμα» καὶ «θάνατος», ἀπευθυνόμενες στό ὑποσυνείδητο. Συνειδητή ἀντίληψη τῶν λέξεων δέ θά ύπηρχε. Ἡ ἐπίδρασή τους ὅμως στό ὑποσυνείδητο θά ἦταν πολύ ισχυρή καὶ θά ἐνίσχυε σημαντικά τίς συγκινήσεις πού προκαλοῦνται, στό συνειδητό ἐπίπεδο, ἀπό τήν ἡθοποιία καὶ τό διάλογο. "Αν, ὅπως φαίνεται ἀρκετά βέβαιο, ἡ ὑποσυνείδητη προβολή μπορεῖ νά ἐντείνει μακροπρόθεσμα τίς συγκινήσεις τῶν θεατῶν τοῦ κινηματογράφου, τότε οἱ κινηματογραφικές ἐταιρείες μποροῦν ἀκόμη νά σωθοῦν ἀπό τή χρεωκοπία – ἄν βέβαια δέν τίς προλάβουν οἱ

παραγωγοί έργων τηλεοράσεως.

Άς προσπαθήσουμε νά φαντασθούμε πώς θά είναι οι αύριανές πολιτικές συγκεντρώσεις έχοντας ύπ' όψη μας όσα έχουν είπωθεί γιά τήν πειθώ διά συσχετισμού και τήν έπαυ- έηση τών συγκινήσεων μέ ύποσυνείδητες προτροπές. Ό ύπο- ψηφίος (άν θά ύπάρχει άκόμα ζήτημα ύποψηφίων) ή ό διορι- σμένος άντιπρόσωπος τής άρχουσας διοικητικής θά άκουγεται, ένω θά μιλάει, παντού. Στο μεταξύ τά ταχυσκόπια, οι συσκευές που θά ψιθυρίζουν καί θά στριγγίζουν, οι προβολές είκόνων τόσο άμυδρων που μόνο τό ύποσυνείδητο θά μπορεί νά άντα- ποκριθεί σ' αύτές, θά ένισχυουν τά όσα θά λέει, συσχετίζοντας συστηματικά καί τόν ίδιο καί τίς ίδεες του μέ θετικά φορτισμέ- νες λέξεις καί καθαγιασμένες εικόνες καί έκπεμποντας στό ύποσυνείδητο άρνητικά φορτισμένες λέξεις καί μισητά σύμ- βολα όποτε θά άναφέρεται στούς έχθρούς τού "Εθνους" ή τού Κόμματος. Στίς Ήνωμένες Πολιτείες, άναλαμπές μέ τήν είκόνα τού Άθραάμ Λίνκολν καί τίς λέξεις «κυβέρνηση άπό τό λαό» θά προβάλλονται στιγμαία στό βήμα. Στή Ρωσία ό διμιλητής θά συνοδεύεται άσφαλώς άπό άναλαμπές τού Λένιν, άπό τίς λέ- ξεις «λαϊκή δημοκρατία» καί άπό τήν προφητική γενειάδα τού Πατέρα Μάρξ. Έπειδή άκόμα δέν κινδυνεύουμε άμεσα άπ' όλα αύτά πού άφορούν τό μέλλον, μπορούμε καί νά χαμογελάμε. Σέ δέκα ή εικοσι χρόνια άπό τώρα, μᾶλλον θά φαίνονται πολύ λιγότερο διασκεδαστικά. Γιατί αύτό πού τώρα είναι άπλως έπι- στημονική φαντασία θά έχει γίνει τότε καθημερινή πολιτική πραγματικότητα.

Ό Παίτολ ήταν ένας άπό τούς οιώνούς πού, όταν έγραφα τόν Θαυμαστό Νέο Κόσμο, κατά κάποιο τρόπο παράβλεψα. Δέν άναφέρεται πουθενά στό μύθο μου ή ύποσυνείδητη προβολή. Είναι ένα λάθος παράλειψης πού, άν ξανάγραφα σήμερα τό βι- θλίο, άσφαλως θά φρόντιζα νά τό διορθώσω.

10. Υπνοπαιδεία

Στά τέλη τού φθινοπώρου τού 1957, τό Γούντλαντ Ρόουντ Κάμπ, ένα σωφρονιστικό ίδρυμα στήν Κομητεία Tulare τής Κα- λιφόρνιας, έγινε τό κέντρο διεξαγωγής ένός περίεργου καί έν- διαφέροντος πειράματος. Μικροσκοπικά μεγάφωνα τοποθετή- θηκαν κάτω άπό τά μαξιλάρια μιᾶς διμάδας κρατουμένων, πού προσφέρθηκαν νά παίξουν τόν ρόλο τών ψυχολογικών πειρα-

ματόζων. Καθένα άπό αύτά τά μαξιλάρια – μεγάφωνα συνδέ- θηκε μ' ένα φωνογράφο πού βρισκόταν στό Αρχιφυλακείο. Κάθε ώρα, σέ δηλη τή διάρκεια τής νύχτας, ένας έμπνευστικός ψίθυρος έπαναλαμβανε ένα σύντομο κήρυγμα σχετικά μέ «τίς άρχες τής ήθικής ζωῆς». Αν ξύπναγε κανένας κρατούμενος νυχτιάτικα, θά μπορούσε ν' άκούσει τή χαμηλή φωνούλα νά έκθειάζει τίς θεμελιώδεις άρετές ή νά ψιθυρίζει γιά λογαριασμό τού Καλύτερου Έαυτού του: «Ξεχειλίζω άπό άγάπη κι εύσπλαχνία γιά όλους, βοήθησέ με, λοιπόν Θεέ μου».

"Οταν διάθασα σχετικά μέ τό πείραμα αύτό άμεσως άνε- τρεξα στό δεύτερο κεφάλαιο τού Θαυμαστού Νέου Κόσμου. Σ' αύτό τό κεφάλαιο ό Διευθυντής τού Τμήματος Έκκολαπτηρίων καί Συμμόρφωσης τής Δυτικής Εύρωπης, έξηγει σέ μιά διμάδα πρωτοετών φοιτηών συμμόρφωσης καί έκκολαψης τή λειτουρ- γία τού κρατικού συστήματος έλέγχου τής ήθικής διαπαιδαγώ- γησης, πού είναι γνωστό στόν έθδομο αίώνα μετά τό Φόρντ σάν υπνοπαιδεία. "Όπως είπε ο Διευθυντής στό άκροστήριο, οί πρώτες προσπάθειες ύπνονδιδασκαλίας έιχαν έκεινης στραβά καί γι' αύτό δέν είχαν έπιτυχία. Οι έκπαιδευτές έιχαν προσπα- θήσει νά μεταδώσουν γνώσεις στούς κοιμισμένους μαθητές, σέ βάση διανοητική. 'Αλλά ή διανοητική δραστηριότητα είναι άσυμβίαστη μέ τόν ύπνο. 'Η ύπνονπαιδεία πέτυχε μόνον όταν χρησιμοποιήθηκε γιά ήθική έκπαιδευση – μέ άλλα λόγια γιά τή διάπλαση τής συμπεριφορᾶς μέ προφορικές προτροπές σέ ώρα πού ή ψυχολογική άντισταση ήταν μειωμένη. «Η διαπαιδαγώ- γηση πού δέν συνοδεύεται άπό λόγια, είναι ώμή, χονδρική, δέν μπορεί νά έντυπωσει στό νοῦ τού πιό πολύπλοκους τρόπους συμπεριφορᾶς, πού άπαιτούνται άπό τό Κράτος. Γι' αύτό πρέ- πει νά λέγονται λέξεις, άλλα λέξεις στερούμενες λογικής... λέξεις πού δέν άπαιτούν άνάλυση γιά νά γίνουν άντιληπτές άλλα πού μπορούν ν' άπορροφηθούν όλόκληρες άπό τόν κοι- μισμένο έγκεφαλο. Αύτή είναι ή άληθινή ύπνονπαιδεία, «ή μεγα- λύτερη ήθοπλαστική καί κοινωνιοπλαστική δύναμη όλων τών έποχών». Στό Θαυμαστό Νέο Κόσμο κανένας άπό τούς πολίτες πού άνήκαν στίς κατώτερες κάστες δέν δημιουργούσε ποτέ φασαρίες. Ό λόγος; Γιατί άπό τή στιγμή πού θά άρχιζε νά μι- λάει καί νά καταλαβαίνει τί τού λένε, καθένα άπό τά νήπια τών κατωτέρων κοινωνικών τάξεων βομβαρδίζοταν άπό άκατάπαυ- στα έπαναλαμβανόμενες προτροπές, κάθε νύχτα, άπό τή στι- γμή πού άρχιζε τό πρώτο χασμουρητό καί σ' δηλη τή διάρκεια τού ύπνου. Αύτές οι προτροπές ήταν «σάν τίς σταγόνες τού ύγρου βουλοκεριού» σταγόνες πού προσκολλούνται, περιβάλ- λουν καί συσσωματώνονται μ' αύτό πού συναντούν, έως ότου ό

θράχος γίνει τελικά μιά άλικη εύπλαστη μάζα. Τότε πλέον τό μυαλό του παιδιού είναι οι προτροπές αύτές και τό σύνολο τών προτροπών είναι τό μυαλό του παιδιού. Καί δχι μονάχα τού παιδιού. Καί τού ένηλικου έπισης – και μάλιστα στή διάρκεια όλης της ζωῆς. Τό μυαλό πού κρίνει, έπιθυμει κι άποφασίζει – φτιαγμένο άπ' αύτές τίς προτροπές. Μά οι προτροπές αύτές είναι οι δικές μας προτροπές – προτροπές τού Κράτους...»

Μέχρι σήμερα, όσο τουλάχιστο ξέρω, ύπνοπαιδικές συμβουλές δέν έχουν έφαρμοσθεί σέ μεγαλύτερη κλίμακα άπ' ότι στήν Κομητεία Tulare καί ή φύση τών ύπνοπαιδικών συμβουλών τής Tulare πρός τούς ποινικούς κρατουμένους είναι άμεμπτη. Μακάρι νά ήταν δυνατόν όλοι μας, κι δχι μόνο οι τρόφιμοι τού Γούντλαντ Ρόουντ Κάμπ, νά γεμίζαμε άποτελεσματικά, μές στόν ύπνο μας, άπο άγάπη και συμπάθεια γιά όλους! "Οχι, ή άντιρρησή μας δέν άφορά τό μήνυμα, πού μεταβιθάζεται μέ τόν έμπνευστικό ψίθυρο· άφορά τήν άρχη τής ύπνοδιδασκαλίας άπό κυθερνητικούς έκπροσώπους. Είναι ή ύπνοπαιδεία τό είδος τού όργανου, πού οι άνωτεροι ύπαλληλοι, οι προορισμένοι νά άσκοῦν τήν έξουσία σέ μιά δημοκρατική κοινωνία, έχουν τό δικαίωμα νά χρησιμοποιούν σύμφωνα μέ τήν γνώμη τους; Στήν προκειμένη περίπτωση τήν έφαρμόζουν μόνο σέ θέθελοντές και μέ τίς καλύτερες προθέσεις. Τίποτε όμως δέν μᾶς έγγυάται, ότι σέ άλλες μελλοντικές περιπτώσεις οι προθέσεις θά είναι καλές ή ότι ή διδασκαλία θά γίνεται σέ θέθελοντές. Κάθε νόμος ή κοινωνική διάταξη πού μπορεῖ νά βάλει τούς άνωτερους ύπαλλήλους σέ πειρασμό είναι κακός. Κάθε νόμος ή διάταξη πού τούς συγκρατεῖ άπό τόν πειρασμό νά καταχρασθούν τήν έξουσιοδημένη ίσχυ τους γιά τό δικό τους συμφέρον ή γιά τήν ώφελεια τού Κράτους ή κάποιου πολιτικού, οίκονομικού ή έκκλησιαστικού όργανισμού, είναι καλός. Ή ύπνοπαιδεία, άν χρησιμοποιείται άποτελεσματικά, μπορεῖ νά γίνει τρομερά ίσχυρό όργανο στά χέρια έκείνου πού θά ήθελε νά έπιβάλει προτροπές σ' ένα αιχμάλωτο άκροατηριο. Δημοκρατική είναι ή κοινωνία πού βασίζεται στό άξιόμα ότι ή ίσχυς συχνά γίνεται άντικείμενο κατάχρησης και έπομένως θά πρέπει νά τήν έμπιστεύεται σέ αίρετούς άνθρώπους, πού θά πει μόνο σέ περιορισμένες δύσεις και γιά περιορισμένα χρονικά διαστήματα. Σέ μιά τέτοια κοινωνία ή χρησιμοποίηση τής ύπνοπαιδείας άπό τά κρατικά όργανα θά πρέπει νά κανονίζεται άπό τό νόμο – αύτό θέβαια άν ή ύπνοπαιδεία είναι άλληθινά όργανο ίσχυος. Άλλα είναι πραγματικά όργανο ίσχυος; Θά λειτουργήσει τώρα όπως άκριθως φαντάστηκα γιά τόν έβδομο αιώνα μετά τόν Φόρντ;

"Άς έξετάσουμε τό δεδομένα.

Στό Δελτίο ψυχολογίας (Psychological Bulletin) τού 'Ιουλίου 1955 οι Τσάρλς Σάϊμον και Ούλλιαμ "Εμμονς άνέλυσαν και άξιολόγησαν τίς δέκα πιό άξιολογες μελέτες πάνω σ' αύτό τό θέμα. "Ολες οι μελέτες άφορούσαν τή μνήμη. 'Η ύπνοδιδασκαλία, μέ τή συνεχή έπανάληψη, βοηθάει τό μαθητή στό έργο τής μάθησης; Καί σέ ποιά έκταση τό κοινισμένο άτομο θά θυμάται τό πρωΐ, όταν ξυπνήσει, τήν ςλη πού τού ψιθυρίστηκε στό αύτή; Οι Σάϊμον και "Εμμονς άπαντούν έτσι: «'Έξετάσαμε δέκα μελέτες σχετικά μέ τήν ύπνοδιδασκαλία. Σέ πολλές άπ' αύτές έχουν άναφερθεί, χωρίς νά τίς άναλύσουν κριτικά, έμπορικές έπιχειρήσεις, λαϊκά περιοδικά και άρθρα έφημερίδων, πού ήθελαν νά ύποστηρίξουν τήν άποψη ότι ή μάθηση κατά τή διάρκεια τού ύπνο είναι δυνατή. 'Αναλύσαμε κριτικά τή δομή τών πειραμάτων, τή στατιστική, τή μεθοδολογία και τά κριτήρια ύπνου. "Ολες οι μελέτες παρουσίαζαν άδυναμίες σ' ένα ή σέ περισσότερα άπ' αύτά τά σημεία. Οι μελέτες δέν είναι έντελως σαφείς σχετικά μέ τό άν πραγματικά μπορεῖ νά έπιτευχθεί μάθηση κατά τή διάρκεια τού ύπνου. Φαίνεται όμως, ότι μπορεῖ νά έπιτευχθεί κάποια μάθηση, σ' ένα ειδικό στάδιο ήμιεγρήγορσης, πού μετά τά ύποκείμενα τού πειράματος δέν τή θυμούνται. Αύτό μπορεῖ νά έχει μεγάλη πρακτική σημασία, όσον άφορά τήν οίκονομία τού χρόνου μελέτης, άλλα δέν μπορεῖ νά χαρακτηρισθεί σάν μάθηση κατά τή διάρκεια τού ύπνου... Τό πρόβλημα μερικώς περιπλέκεται άπό τόν άνεπαρκή όρισμό τού ύπνου».

Στό μεταξύ παραμένει γεγονός, ότι στόν 'Αμερικανικό στρατό, κατά τό Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο (καί άκόμη, πειραματικά, κατά τή διάρκεια τού Πρώτου) τά κανονικά μαθήματα σημάτων Μόρς και ένων γλωσσών συμπληρώνονταν μέ διδασκαλία κατά τή διάρκεια τού ύπνου – και τά άποτελέσματα φαίνεται ότι ήταν ίκανοποιητικά. 'Από τό τέλος τού Δευτέρου Παγκοσμίου Πολέμου άρκετές έμπορικές έπιχειρήσεις στίς 'Ηνωμένες Πολιτείες και άλλού έχουν πουλήσει μεγάλες ποσότητες μαξιλαρών – μεγαφώνων, φωνογράφων μέ ώρολογιακό μηχανισμό και μαγνητοφώνων, σέ ήθοποιούς πού θέλουν νά μαθαίνουν γρήγορα τούς ρόλους τους, σέ πολιτικούς και ιεροκήρυκες πού θέλουν νά δημιουργούν τήν έντύπωση πώς είναι αύτοσχέδια εύγλωττοι, σέ μαθητές πού προετοιμάζονται γιά έξετάσεις, τέλος, και μέ τό μεγαλύτερο κέρδος, στούς άναρθμητους άνθρώπους πού είναι δυσαρεστημένοι μέ τόν έαυτό τους έτσι όπως είναι και θά ήθελαν νά παρακινηθούν άπό άλλους ή νά αύτοπαρακινηθούν στό νά γίνουν κάτι τό διαφορετι-

κό. Η προτροπή πού δίνει στόν έαυτό του τό ίδιο τό άτομο, μπορεί εύκολα νά καταγραφεί σέ μαγνητοταινία· άπό κεī και πέρα μπορεί νά τήν άκουεις όσες φορές θέλει, και τήν ήμέρα και κατά τή διάρκεια τοῦ ύπνου. Προτροπές έκ τών ξέω μποροῦν νά άγορασθοῦν μέ τή μορφή δίσκων, στούς όποιους έχει καταγραφεί μεγάλη ποικιλία χρήσιμων μηνυμάτων. Κυκλοφοροῦν στήν άγορά δίσκοι πού άπαλάσσουν άπό τό άγχος και έπιφέρουν βαθειά χαλάρωση, δίσκοι γιά τήν ένίσχυση τής αύτοπεποίθησης (πού τούς χρησιμοποιοῦν πολύ οι πωλητές), δίσκοι γιά τήν αύξηση τής γοντείας και τή δημιουργία πιό έλκυστικής προσωπικότητας. Μεταξύ αύτῶν πού έχουν τή μεγαλύτερη κυκλοφορία είναι οι δίσκοι πού συμβάλλουν στήν έπιτευξη σεξουαλικής άρμονίας και οι δίσκοι γι' αύτούς πού θέλουν ν' άδυνατίσουν («Άντιπαθω τίς σοκολάτες, μένω άσυγκινητη μπροστά στίς δελεαστικές πατάτες, τά ψωμάκια μέ άφήνουν άδιάφορη»). Υπάρχουν δίσκοι γιά τή βελτίωση τής ύγειας, κι άκομα δίσκοι γιά νά αύξησει κανείς τά έσοδά του. Και τό άξιοσμείωτο είναι πώς, σύμφωνα μέ τίς αύθόρμητες μαρτυρίες εύγνωμόνων άγοραστῶν, πραγματικά πολλοί κερδίζουν περισσότερα χρήματα, άφουν άκούσουν τίς κατάλληλες γιά τήν περίπτωση συμβουλές τής ύπνοδιδασκαλίας, πολλές εύτραφείς κυρίες χάνουν στ' άλληθεια κιλά και πολλά άντρογύνα πού θρίσκονται στό χεῖλος τοῦ διαζυγίου, έπιτυγχάνουν σεξουαλική άρμονία κι έκτοτε ζοῦν εύτυχισμένα.

Σ' αύτό τό πλαίσιο ένα ǎρθρο τοῦ Theodore X. Barber μέ τόν τίτλο «Υπνος και ύπνωση», πού δημοσιεύτηκε στήν «Έπιθεώρηση τής κλινικής και πειραματικής ύπνωσης» (The Journal of Clinical and Experimental Hypnosis) τοῦ 'Οκτωβρίου 1956, είναι πολύ διαφωτιστικό. Ο κ. Μπάρμπερ τονίζει ότι ύπάρχει σημαντική διαφορά μεταξύ τοῦ έλαφρού και τοῦ βαθιού ύπνου. Κατά τή διάρκεια τοῦ βαθιού ύπνου στό ήλεκτρογκεφαλογράφημα δέν καταγράφονται άλφα κύματα, ένω κατά τή διάρκεια τοῦ έλαφρού τά άλφα κύματα κάνουν τήν έμφανισή τους. Απ' αύτή τήν ǎποψη ό έλαφρύς ύπνος είναι πλησιέστερα στά στάδια τής έγρηγορσης και τής ύπνωσης (και στά δύο αύτά παρουσιάζονται άλφα κύματα) άπ' ότι στό βαθύ ύπνο. «Ενας δυνατός θόρυβος θά ξυπνήσει τό άτομο πού θρίσκεται σέ βαθύ ύπνο. «Ενας λιγότερο σφοδρός έρεθισμός δέ θά τό ξυπνήσει άλλα θά προκαλέσει τήν έπανεμφάνιση άλφα κυμάτων. Ο βαθύς ύπνος έχει παραχωρήση τή θέση του πρός τό παρόν στόν έλαφρύ ύπνο.

«Ενα άτομο σέ βαθύ ύπνο είναι άνεπιδεκτο συμβουλών. 'Αλλ' άν τοῦ δίνουν έντολές όταν θρίσκεται σέ κατάσταση

έλαφρού ύπνου, τότε άνταποκρίνεται σ' αύτές, και μάλιστα όπως διεπίστωσε ό κ. Μπάρμπερ, μέ τόν ίδιο τρόπο πού άνταποκρίνεται όταν είναι ύπνωτισμένο.

Πολλοί άπό τούς έρευνητές τοῦ ύπνωτισμοῦ στό παρελθόν έκαναν παρόμοια πειράματα. Στήν κλασική του 'Ιστορία, Έφαρμογή και Θεωρία τοῦ Ήπνωτισμοῦ, πού πρωτοδημοσιεύθηκε τό 1903, ο Milne Bramwell άναφέρει: «Πολλές αύθεντίες τοῦ είδους ισχυρίζονται ότι έχουν μετατρέψει τόν φυσικό ύπνο σέ ύπνωτικό. Κατά τά λεγόμενα τοῦ Wetterstrand, συχνά είναι πολύ εύκολο νά δημιουργήσει κανείς έπαφή μέ πρόσωπα πού κοιμούνται και ειδικότερα μέ τά παιδιά. Ο Βέττερστραντ πιστεύει ότι αύτή ή μέθοδος ύπνωσης έχει μεγάλη πρακτική άξια και ισχυρίζεται ότι τήν έχει συχνά χρησιμοποιήσει μέ έπιτυχία». Ο Μπράμγουελ άναφέρει κι άλλους πολλούς πεπειραμένους ύπνωτιστές (άναμεσά τους και έξεχουσες αύθεντίες, όπως τόν Bernheim, τόν Moll και τόν Forel) σχετικά μέ τίς άπόψεις αύτές. Σήμερα ένας πειραματιστής δέ θά μιλούσε γιά «μεταβολή τοῦ φυσικού ύπνου σέ ύπνωτικό». Αύτό πού θά μπορούσε νά πει είναι ότι ό έλαφρός ύπνος (σέ άντιθεση μέ τό βαθύ, όπου τά άλφα κύματα άπουσάζουν) είναι μιά κατάσταση κατά τήν όποια πολλοί άνθρωποι είναι δυνατόν νά δεχθούν έντολές τό ίδιο εύκολα δσο και όταν θρίσκονται ύπό τήν έπιτρεια τής ύπνωσης. Παραδείγματος χάρη, όταν τούς πει κανείς, ένω είναι έλαφρά κοιμισμένοι, ότι θά ξυπνήσουν σέ λίγο αισθανόμενοι τρομερή δίψα, πολλοί άπ' αύτούς θά ξυπνήσουν πραγματικά σέ λίγο, μέ ξηρό στόμα και μεγάλη έπιθυμία γιά νερό. Ο έξωτερικός φλοιός τοῦ έγκεφαλου είναι πολύ άδρανής και δέν μπορεί νά σκεφθεῖ άμεσα, είναι όμως άρκετά σθέλτος γιά ν' άνταποκριθεῖ στίς έντολές και νά τίς μεταβιθάσει στό αύτόνομο νευρικό σύστημα.

«Οπως ήδη μάθαμε, ό φημισμένος Σουηδός γιατρός και πειραματιστής Wetterstrand είχε έπιτύχει κυρίως στήν ύπνωτική θεραπεία κοιμισμένων παιδιών. Στίς ήμέρες μας τίς μεθόδους τοῦ Wetterstrand τίς έχουν υιοθετήσει άρκετοι παιδιάτροι, πού διδάσκουν στίς νεαρές μητέρες τήν τέχνη νά δίνουν χρήσιμες συμβουλές στά παιδιά τους στίς ώρες τοῦ έλαφρού ύπνου. Μ' αύτό τό είδος τής ύπνοπαιδείας τά παιδιά μπορούν νά κόψουν έλαπτώματα όπως τό κατάθρεγμα τοῦ κρεβατιού, τό δάγκωμα τών νυχιών, μποροῦν νά πάνε στό χειρουργείο χωρίς φόβο, μποροῦν νά άποκτήσουν αύτοπεποίθηση και νά έπανακτήσουν τό θάρρος τους, όταν γιά κάποια αιτία οι συνθήκες τής ζωής τους έχουν γίνει καταθλιπτικές. Έγώ ό ίδιος έχω δεī άξιοσημίωτα άποτελέσματα νά έπιτυγχάνονται μέ τή θεραπευτική

ύπνοδιδασκαλίας στά μικρά παιδιά. Παρόμοια ἀποτελέσματα ίσως είναι δυνατόν νά έχουμε και γιά πολλούς ἐνηλίκους.

Γιά· τόν μελλοντικό δικτάτορα τό ήθικό δίδαγμα ὅλων αὐτῶν είναι σαφές. Μέ τίς κατάληξες συνθήκες, ή ὑπνοπαιδεία πραγματικά δίνει ἀποτελέσματα και λειτουργεῖ, καθώς φαίνεται, σχεδόν τό ἴδιο καλά μέ τήν ὑπνωση. Τά περισσότερα πράγματα ἀπ' ὅσα μποροῦν νά γίνουν μ' ἔνα ὑπνωτισμένο ἄτομο, μποροῦν νά γίνουν και μ' ἔνα πού βρίσκεται σέ κατάσταση ἐλαφροῦ ὑπνου. Προφορικές ἐντολές μποροῦν νά περάσουν ἀπό τό νυσταλέο ἔξωτερικό φλοιό τοῦ ἐγκέφαλου στό μεσεγκέφαλο, στό ἔγκεφαλικό στέλεχος και στό αὐτόνομο νευρικό σύστημα. "Αν αὐτές οι ἐντολές είναι πετυχημένες στή σύλληψη και στήν ἔκφρασή τους και ἄν ἐπαναλαβάνονται συχνά, οι σωματικές λειτουργίες τοῦ κοιμισμένου μποροῦν νά βελτιωθοῦν ἡ νά ἐπηρεασθοῦν· νέοι τύποι αἰσθημάτων μποροῦν νά δημιουργηθοῦν και παλιοί νά τροποποιηθοῦν· μποροῦν ἀκόμα νά δοθοῦν ἐντολές, γιά τήν ἐκτέλεση πράξεων μετά τήν ἀφύπνιση· συνθήματα, κανόνες και λέξεις – κλειδιά, πού θά ώθοῦν τόν κοιμισμένο σέ συγκεκριμένες πράξεις ὅταν ξυπνήσει, ἀποτυπώνονται βαθιά στή μνήμη του. Τά παιδιά είναι πιό ἐπιδεκτικά στήν ὑπνοπαιδεία παρά οι μεγάλοι και τό γεγονός αὐτό θά τό ἐκμεταλλευθεὶ πλήρως δικτάτορας. Τά παιδιά τής θρεφικής και τής νηπιακής ἡλικίας θά ύφιστανται ὑπνοπαιδική διαπαιδαγώγηση κατά τή διάρκεια τοῦ ἐλαφροῦ ἀπογεματινού τους ὑπνου. Γιά τά μεγαλύτερα παιδιά και ἰδιαίτερα τά παιδιά τών μελών τοῦ κόμματος – τά ἀγόρια και κορίτσια πού μεγαλώνοντας θά γίνουν ἀρχηγοί, ἀνώτεροι ὑπάλληλοι και ἐκπαιδευτικοί – θά ὑπάρχουν οἰκοτροφεῖα, δημοσία ἡμερήσια ἐκπαίδευση θά συμπληρώνεται ἀπό ὑπνοδιδασκαλία. "Οσον ἀφορᾶ τούς μεγάλους, θά δίνεται ἰδιαίτερη προσοχή στούς ἀσθενεῖς. "Οπως ἀπέδειξε δ Παυλώφ πρίν ἀπό πολλά χρόνια, οι σθεναροί και ἀπειθάρχητοι σκύλοι γίνονται ἐντελῶς δεκτικοί μετά ἀπό μιά ἐγχείρηση ἡ ὅταν ὑποφέρουν ἀπό κάποια ἔξουθενωτική ἀρρώστια. Ό δικτάτοράς μας ἐπομένως θά φροντίσει ώστε κάθε τμῆμα τοῦ νοσοκομείου νά ἔχει ἡχητική ἐγκατάσταση. Μιά ἔγχειρηση σκωληκοειδίτιδος, ἔνας τοκετός, μιά πνευμονία ἡ μιά ἡπατίτιδα μπορεῖ νά γίνει εύκαιρια γιά ἐντατική ἐκπαίδευση νομιμοφροσύνης και ἀληθινῆς πίστης, ἡ γιά μετεκπαίδευση στίς ἀρχές τής τοπικής ἰδεολογίας. "Αλλα αἰχμαλωτισμένα ἀκροατήρια μποροῦν νά βρεθοῦν στίς φυλακές, στά στρατόπεδα ἔργασίας, στούς στρατώνες, στά πλοια, στά τραίνα και στά ἀεροπλάνα τή νύχτα, στίς κατηφεῖς αἴθουσες ἀναμονῆς, στούς σταθμούς τών λεωφορείων και στούς σιδηροδρομι-

κούς σταθμούς. Ἀκόμη κι ἄν οι ὑπνοπαιδικές ἐντολές, πού θά δίνονται στά αἰχμάλωτα αύτά ἀκροατήρια, δέ θά είναι περισσότερο ἀπό 10% ἀποτελέσματικές, τά ἀποτελέσματα και πάλι θά είναι ἐντυπωσιακά και ὑπερβολικά ἐπιθυμητά γιά ἔνα δικτάτορα.

Ἀπό τήν αὐξημένη ὑποβολιμότητα τή συνυφασμένη μέ τόν ἐλαφρό ὑπνο και τήν ὑπνωση, ἡς ἔλθουμε τώρα στήν ὁμαλή ὑποβολιμότητα αύτῶν πού είναι ξύπνιοι – ἡ τουλάχιστο πού νομίζουν ὅτι είναι. (Στήν πραγματικότητα, δημοσίευμαν οι Βουδιστές, οι περισσότεροι ἀπό τούς ἀνθρώπους είναι συνέχεια μισοκοιφισμένοι· περνοῦμε δηλα μας τή ζωή σάν ὑπνοβάτες, ὑπακούοντας στίς ἐντολές κάποιου ἀλλου. Τό φῶς τής ἀλήθειας είναι ἡ διλοκληρωτική ἐγρήγορση. Ἡ λέξη «Buddha» μπορεῖ νά μεταφρασθεῖ: «τό ξύπνημα»).

Ἀπό γενετική ἄποψη κάθε ἀνθρώπινο πλάσμα είναι μοναδικό και σέ πολλά σημεία ἀνόμοιο ἀπό κάθε ἄλλο ἀνθρώπινο πλάσμα. Ἡ κλίμακα τών ἀτομικών διαφορῶν ἀπό τό στατιστικό μέσο ὅρο είναι καταπληκτικά πλατειά. Καί δ στατιστικός μέσος ὅρος, ἡς μήν τό ξεχνάμε, χρησιμεύει μόνο στούς ἀσφαλιστικούς ὑπολογισμούς, ὅχι στήν πραγματική ζωή. Στή ζωή δέν ὑπάρχει αύτό πού ὁνομάζουμε μέσος ἀνθρωπος. Ὑπάρχουν μόνον ξεχωριστά ἄτομα, ἀνδρες γυναίκες και παιδιά, τό καθένα μέ τή δική του ἔμφυτη ιδιοσυγκρασία μυαλοῦ και σώματος· και δηλα τους προσπαθοῦν (ἡ ἀναγκάζονται) νά συνθλίψουν τή βιολογική τους ποικιλία στά διμοιδοφα καλούπια τής μιᾶς ἡ τής ἀλλης κοινωνικής και πολιτιστικής δομῆς.

Ἡ ὑποβολιμότητα ἡ ἐπιδεκτικότητα στήν ὑποβολή ιδεῶν και ἐντολῶν είναι μία ἀπό τίς ιδιότητες πού ποικίλουν σημαντικά ἀπό ἄτομο σέ ἄτομο. Οι παράγοντες τοῦ περιβάλλοντος παίζουν βέβαια τό ρόλο τους στό νά κάνουν ἔνα ἄτομο ν' ἀνταποκρίνεται περισσότερο στήν ὑποβολή ἀπό ἔνα ἄλλο· ὑπάρχουν ἐπίσης, ἔξισου βέβαια, διαφορές στήν ὑποβολιμότητα τών ἀτόμων πού διφεύλονται στήν κράση τοῦ καθενός. Ἡ ὑπερβολική ἀντίσταση τοῦ ἀτόμου στήν ἀφομοίωση ιδεῶν ἡ στήν ἐκτέλεση ἐντολῶν είναι μᾶλλον σπάνια. Καί εύτυχως πού είναι ἔτοι, γιατί ἄν δ καθένας ἥταν τόσο ἀνεπιδεκτος, δημοσίευμαν μερικοί, τότε ἡ κοινωνική ζωή θά ἥταν κάτι ἀκατόρθωτο. Τό ὅτι οι κοινωνίες είναι δυνατόν νά λειτουργοῦν σ' ἔνα λογικό βαθμό ἀποτελεσματικότητας, διφεύλεται στό ὅτι οι περισσότεροι ἀνθρώποι είναι, σέ διαφορετικούς βαθμούς, ἀρκετά εύεπιδεκτοι. Ἡ ὑπερβολική ἐπιδεκτικότητα συναντάται ίσως τόσο σπάνια δηλα και ἡ ὑπερβολική ἀνεπιδεξία. Καί αύτό ἐπίσης είναι εύτυχημα: ἄν οι περισσότεροι ἀνθρώποι ἀνταποκρίνονταν στής

έξωτερικές έντολές, όπως οι ανδρες και οι γυναίκες που βρίσκονται στά ύπερβολικά όρια της ύποβολιμότητας, τότε ή έλευθερη λογική έκλογη θά ήταν, για τήν πλειοψηφία τών έκλογέων, πρακτικά άδύνατη και οι δημοκρατικοί θεσμοί θά ήταν άδύνατον όχι μόνο νά έπιβιώσουν άλλα και νά παρουσιασθοῦν άπλως.

Πρίν από λίγα χρόνια, στό Γενικό Νοσοκομείο τής Μασσαχουσέττης, μία όμαδα έρευνητών διεξήγαγε ένα πολύ διαφωτιστικό πείραμα σχετικά με τά άναλγητικά άποτελέσματα τών εικονικών φαρμάκων. (Εικονικό φάρμακο είναι κάθε τί που θεωρεί ότι άσθενής σάν ένεργο φάρμακο, ένω στήν πραγματικότητα είναι φαρμακολογικά άδρανές.) Σ' αυτό τό πείραμα οι συμμετέχοντες ήταν έκατον έξηντα δύο άσθενες, πού μόλις είχαν θγει άπο τό χειρουργείο και ίπέφεραν όλοι άπο δυνατούς πόνους. Κάθε φορά πού ένας άσθενης ζητούσε ένα φάρμακο για ν' άνακουφισθεί άπο τούς πόνους, τού ή τής έκαναν μιά ένεση είτε μορφίνης είτε άπεσταγμένου νερού. Σ' όλους τούς άσθενεις έκαναν μερικές ένέσεις μορφίνης και μερικές μέ τό εικονικό φάρμακο. Τά 30% περίπου τών άσθενών δέν άνακουφίστηκαν καθόλου άπο τίς ένέσεις τού εικονικού φαρμάκου. Άπο τήν άλλη πλευρά τά 14% άνακουφίζονταν μέ κάθε ένεση άπεσταλμένου νερού. Τά υπόλοιπα 55 % τής όμαδας άλλες φορές άνακουφίσθηκαν μέ τό εικονικό φάρμακο και άλλες όχι.

Σέ ποιούς τομείς οι εύεπιδεκτοι, πού άντερασαν θετικά, διέφεραν άπο τούς άνεπιδεκτούς πού άντερασαν άρνητικά; Προσεκτική μελέτη και ειδικά τέστ άποκάλυψαν ότι ούτε ή ήλικια ούτε τό φύλο έπαιζαν σημαντικό ρόλο: Οι άντρες άντερασαν στό εικονικό φάρμακο μέ τήν ίδια συχνότητα πού άντερασαν και οι γυναίκες, οι νέοι τό ίδιο όπως και οι ήλικιωμένοι. Ούτε ή βαθμός εύφυΐας, όπως μετρήθηκε μέ τέστ – κριτήρια, φάνηκε νά είναι σπουδαίος παράγοντας. Ή μέση εύφυΐα τών δύο όμαδων ήταν περίπου ή ίδια. Στήν ίδιοσυγκρασία, πάνω άπ' όλα, στόν τρόπο πού αισθάνονταν γιά τόν έαυτό τους και γιά τούς άλλους άνθρωπους, παρουσίαζαν σημαντικές διαφορές μεταξύ τους τά μέλη τών δυό όμαδων. Οι εύεπιδεκτοι ήταν πιό συνεργάσιμοι άπο τούς άλλους, καθώς και λιγότερο κριτικοί και φιλύποπτοι. Δέν δημιουργούσαν προβλήματα στήν νοσοκόμεςς έθρισκαν τή νοσοκομειακή νοσηλεία άπλως «θαυμάσια». Άλλα άν και λιγότερο έχθρικοι πρός τούς άλλους, άπ' ότι οι άνεπιδεκτοι, οι εύεπιδεκτοι ήταν γενικά πολύ πιό άγχοτικοι. Μόλις οι καταστάσεις τούς πίεζαν, τό άγχος τους έτεινε νά έκδηλωθεί μέ διάφορα ψυχοσωματικά συμπτώματα, όπως στομαχικές άδιαθεσίες, διάρροιες και πονοκεφάλους. Παρ' όλο τό

άγχος τους, ίσως και έξαιτίας του, οι περισσότεροι άπο τούς εύεπιδεκτούς ήταν πιό άνενδοιαστοι στήν έκφραση τών συγκινήσεών τους άπ' ότι οι άνεπιδεκτοι και πιό διμιλητικοί. Ήταν έπισης πιό θρήσκοι, πιό δραστήριοι στήν ύποθέσεις τής έκκλησίας τους κι είχαν πολύ περισσότερο άπασχοληθεί σέ ύποσυνείδητο έπίπεδο μέ τά κοιλιακά και τά γεννητικά τους οργανα.

Είναι ένδιαφέρον νά συγκρίνουμε τά άποτελέσματα αύτά, γιά τίς άντιδράσεις στά εικονικά φάρμακα μέ τούς ύπολογισμούς πού έκαναν, ή καθένας στό δικό του ίδιαίτερο τομέα, διάφοροι έρευνητές τού θέματος ύπνωτισμός. Περίπου τό ένα πέμπτο τού πληθυσμού, μᾶς λένε, είναι δυνατό νά ύπνωτισθεί πολύ εύκολα. "Άλλο ένα πέμπτο δέν ύπνωτίζεται καθόλου ή μπορεί νά ύπνωτισθεί μόνο όταν ή ψυχολογική άντισταση έχει έλαττωθεί άπο φάρμακα ή κόπωση. Τά άπομένοντα τρία πέμπτα μπορούν νά ύπνωτισθούν κάπως λιγότερο εύκολα άπο τήν πρώτη όμαδα άλλα σημαντικά πιό εύκολα άπο τή δεύτερη. "Ενας βιομήχανος δίσκων ύπνωπαιδείας μοῦ είπε, ότι τά 20% περίπου τών πελατών του έχουν μείνει ένθουσιασμένοι και άναφέρουν καταπληκτικά άποτελέσματα μέσα σέ πολύ σύντομο διάστημα. Στό άλλο άκρο τού φάσματος τής έπιδεκτικότητας υπάρχει μία μειονότητα 8% πού κατά κανόνα ζητάει πίσω τά χρήματά της. Μεταξύ τών δύο αύτών άκρων βρίσκονται οι άνθρωποι πού δέν έπιτυγχάνουν γρήγορα άποτελέσματα, άλλα είναι άρκετά έπιδεκτικοι ώστε νά μπορούν νά έπηρεασθούν μακρόχρονα. "Αν άκούνε μέ έπιμονή τίς κατάλληλες δόηγίες τής ύπνωπαιδείας, θά έπιτυχουν στό τέλος αύτό πού θέλουν – αύτοπεποίθηση ή σεξουαλική άρμονία, άπωλεια βάρους ή περισσότερα χρήματα.

Τά ιδεώδη τής δημοκρατίας και τής έλευθερίας άντιμετωπίζουν τό ήλιθιο γεγονός τής άνθρωπινης ύποβολιμότητας. Τό ένα πέμπτο τού κάθε πληθυσμού σάν συνόλου ψηφοφόρων είναι δυνατό νά ύπνωτισθεί έν ριπή όφθαλμού, τό ένα έβδομο μπορεί νά άνακουφισθεί άπο τόν πόνο μέ ένέσεις νερού, τό ένα τέταρτο θά άνταποκριθεί άμεσως και μ' ένθουσιασμό στήν ύπνωπαιδεία. Σ' όλες αύτές τίς πολύ πρόθυμες γιά συνεργασία μειονότητες, πρέπει νά προστεθούν οι πιό άπρόθυμες πλειονότητες, πού ή λιγότερο ύπερβολική ύποβολιμότητά τους μπορεί νά χρησιμοποιηθεί άποτελεσματικά άπο τόν καθένα πού έρει καλά τή δουλειά του και είναι διατεθειμένος νά διαθέσει τόν κατάλληλο χρόνο και κόπο.

Συμβιθάζεται ή άτομική έλευθερία μ' ένα ψηλό βαθμό άτομικής ύποβολιμότητας; Είναι δυνατόν οι δημοκρατικοί θεσμοί ν' άποφύγουν νά άνατραπούν άπο τούς έπιτήδειους χειριστές

σκέψης, τούς έκπαιδευμένους στήν έπιστήμη και τήν τέχνη τῆς έκμετάλλευσης τῆς ύποβολιμότητας τῶν ἀτόμων και τῶν μαζῶν; Σέ ποιά ἔκταση είναι δυνατόν ή έκπαιδευση νά έξουδετερώσει τήν έμφυτη τάση νά είναι κανείς πολύ εὔεπιδεκτος γιά τό ideo του τό καλό ή γιά τό καλό μιᾶς δημοκρατικῆς κοινωνίας; Σέ ποιά ἔκταση μπορεῖ νά ἐλεγχθεῖ ἀπό τό νόμο ή έκμετάλλευση τῆς ἄμετρης ἐπιδεκτικότητας ἀπό ἐπιχειρηματίες και ἐκκλησιαστικούς, ἀπό πολιτικούς πού βρίσκονται ἡ δχι στήν έξουσία; Λεπτομερειακά ή περιεκτικά, τά δύο πρώτα ἐρωτήματα έχουν συζητηθεῖ στά προηγούμενα κεφάλαια. Σ' αύτά πού ἀκολουθοῦν θά έχετάσω τά προβλήματα τῆς πρόληψης και θεραπείας.

11. Έκπαιδευση γιά τήν Έλευθερία

Η έκπαιδευση γιά τήν έλευθερία πρέπει ν' ἀρχίζει μέ τήν ἀναφορά γεγονότων και τήν προκήρυξη ἀξιῶν και νά προχωρεῖ στήν ἀνάπτυξη καταλήλων μεθόδων γιά τήν πραγμάτωση τῶν ἀξιῶν και γιά τόν ἀγώνα ἐναντίον ἐκείνων πού, γιά ὅποιοδήποτε λόγο, ἀποφασίζουν νά ἀγνοήσουν τά γεγονότα ή νά ἀρνηθοῦν τίς ἀξίες.

Σ' ἔνα προηγούμενο κεφάλαιο ἔχω μιλήσει γιά τήν Κοινωνική Ἡθική, σύμφωνα μέ τήν ὅποια τά δεινά πού προκαλοῦνται ἀπό τήν ὑπεροργάνωση και τόν ὑπερπληθυσμό δικαιώνονται και παρουσιάζονται σάν καλά. «Ἐνα τέτοιο σύστημα ἀξιῶν βρίσκεται σέ συμφωνία μ' αύτά πού ξέρουμε γιά τήν ἀνθρώπινη φυσιολογία και ίδιοσυγκρασία; Η Κοινωνική Ἡθική πιστεύει ὅτι στόν καθορισμό τῆς ἀνθρώπινης συμπεριφορᾶς αὐτό πού ἔχει ὅλη τή σημασία είναι ή ἀνατροφή και ὅτι ή φύση – ὁ ψυχοσωματικός ἔξοπλισμός μέ τόν ὅποιο γεννιοῦνται τά ἄτομα – είναι ἀμελητέος παράγοντας. Ἀλλά είναι ἀλήθεια αύτό; Είναι ἀλήθεια ὅτι τά ἀνθρώπινα πλάσματα δέν είναι παρά τά προϊόντα τού κοινωνικού τους περιβάλλοντος; Κι ἂν δέν είναι, ποιό ἐπιχείρημα μπορεῖ νά ὑπάρξει γιά νά δικαιώσει τήν ἀποψη, ὅτι τό ἄτομο ἔχει λιγότερη σπουδαιότητα ἀπό τήν ὄμαδα τῆς ὅποιας ἀποτελεῖ μέλος;

«Ολα τά διαθέσιμα στοιχεία καταλήγουν στό συμπέρασμα ὅτι, στή ζωή τῶν ἀτόμων και τῶν κοινωνιῶν, η κληρονομικότητα δέν είναι λιγότερο σημαντική ἀπό τό πολιτιστικό πλαίσιο. Κάθε ἄτομο είναι βιολογικά μοναδικό και ἀνόμοιο ἀπό ὅποιο-

δήποτε ἄλλο ἄτομο. Η έλευθερία είναι ἐπομένωα μεγάλο ἀγαθό, ή ἀνεκτικότητα μεγάλη ἀφετή και ἡ ἐπιβολή ὁμοιομορφίας μεγάλη πληγή. Γιά πρακτικούς ή θεωρητικούς λόγους, οι δικτάτορες, οι διάφοροι εἰδικοί ἐπί τῶν ὄργανώσεων και ὅρισμένοι ἐπιστήμονες ἀνυπομονοῦν νά μειώσουν τήν ἔξοργιστική ποικιλία τῶν ἀνθρώπων και νά τήν μετατρέψουν σέ κάποιο είλιδος πιό εὐχρηστής ὁμοιομορφίας. Στόν πρώτο του ζῆλο, ὅταν ἡταν νεοφύτιστος ὀπαδός τῆς Σχολῆς Συμπεριφορᾶς, ο J. B. Watson ἐδήλωσε καθαρά ὅτι δέν μποροῦσε νά θρεῖ «Τίποτε πού νά ύποστηρίζει τίς κληρονομικές μεταβολές στή συμπεριφορά ή στίς εἰδικές ίκανότητες (μουσική, τέχνη κλπ.) πού ύποτιθεται ὅτι κληρονομοῦνται». Άκομη και σήμερα ύπάρχει ἔνας διακριμένος ψυχολόγος, ο καθηγητής B. F. Skinner τοῦ Πανεπιστημίου Χάρβαρντ, πού ἐπιμένει ὅτι «καθώς ή ἐπιστημονική ἐξήγηση γίνεται ὅλο και πιό ἐμπεριστατωμένη, ή συνεισφορά πού θά μποροῦσε νά διεκδικήσει τό ἄτομο αύτό καθαυτό φαίνεται νά τείνει πρός τό μηδέν. Οι περίφημες δημιουργικές ίκανότητες τοῦ ἀνθρώπου, τά κατορθώματά του στήν τέχνη, στήν ἐπιστήμη και τήν ἡθική, ή ίκανότητά του νά διαλέγει και τό δικαίωμα πού ἔχουμε νά τό θεωροῦμε ύπευθυνο γιά τίς συνέπειες τῆς ἔκλογῆς του – τίποτε ἀπ' ὅλα αύτά δέ φανερώνεται στή νέα ἐπιστημονική αύτοπροσωπογραφία». Κοντολογίς, τά ἔργα τοῦ Σαίξπηρ δέ γράφτηκαν ἀπό τόν Σαίξπηρ κι οὕτε κάν ἀπό τόν Μπέηκον ή τόν Κόμη (Earl) τῆς Ὀξφόρδης: γράφτηκαν ἀπό τήν Έλισαβετιανή Ἀγγλία.

Θά ἔχουν περάσει περισσότερα ἀπό ἔξηντα χρόνια ἀφότου ὁ Οὐίλλιαμ Τζέημς ἔγραψε μιά πραγματεία γιά τούς «Μεγάλους Ἄνδρες και τό Περιβάλλον τους» στήν ὅποια ύπερασπίστηκε τά ἔξεχοντα ἄτομα ἀπό τίς ἐπιθέσεις τοῦ Χέρμπερτ Σπένσερ. Ο Σπένσερ είχε διακηρύξει ὅτι ή «ἐπιστήμη» (αύτή ή ύπέροχα θολική προσωποποίηση τῶν ἀπόψεων, σέ μιά δοσμένη ἐποχή, τῶν καθηγητῶν X, Ψ και Ω) είχε καταργήσει τή Μεγάλη Προσωπικότητα. «Ο μεγάλος ἄνδρας», είχε γράψει, «πρέπει νά ἐνταχθεῖ σ' ὅλα τά ἄλλα φαινόμενα τής κοινωνίας πού τόν γέννησε, σάν προϊόν τῶν προηγουμένων τῆς». Ο μεγάλος ἄνδρας μπορεῖ νά είναι (ἢ φαίνεται νά είναι) «περίπου ὁ πρωτοπόρος τῶν μεταβολῶν... Ἀλλά ἂν ύπάρχει μιά ἀληθινή ἐξήγηση αύτῶν τῶν μεταβολῶν, πρέπει νά ἀναζητηθεῖ στό σύνολο τῶν συνθηκῶν ἀπό τίς ὅποιες ἀπέρρευσαν και αύτός και αύτές». Αύτή είναι μιά ἀπό τίς φαινομενικά βαθυστόχαστες ἀλλά κενές φράσεις, πού δέν μπορεῖ κανείς νά τούς προσδώσει κανένα ούσιαστικό νόημα. Ο φιλόσοφος μας μᾶς λέει, ὅτι προτού μπορέσουμε νά καταλάβουμε καλά ἔνα μέρος τοῦ προβλήμα-

τος, πρέπει νά ξέρουμε τό πρόβλημα στό σύνολό του. Δέθα ήταν άσχημα. Άλλα σήν πραγματικότητα ποτέ οι γνώσεις μας δέν είναι καθολικές. Πρέπει έπομένως νά είμαστε ίκανοποιημένοι από τή μερική κατανόηση καί τόν κατά προσέγγιση καθορισμό αίτιων καί αιτιατών – συμπεριλαμβανομένης καί τής έπιρροής τών μεγάλων άνδρων. «Άν κάτι μπορεῖ νά είναι απόλυτα θεθαιο», γράφει ο Ούλλιαμ Τζένης, αύτό είναι ότι ή κοινωνία τού μεγάλου άνδρος, ής τήν πούμε έτσι, δέν τόν δημιουργεῖ προτού αύτός νά μπορεῖ νά τήν άναδημιουργήσει. Φυσιολογικές δυνάμεις είναι αύτές πού τόν δημιουργοῦν· καί μέ τίς φυσιολογικές δυνάμεις οι κοινωνικές, οι πολιτικές, οι γεωγραφικές καί, σέ μεγάλη έκταση, οι άνθρωπολογικές συνθήκες έχουν άκριθῶς τόση σχέση, δση έχει καί ή κρατήρας τού Βεζούβιου μέ τό τρεμούλιασμα τής φλόγας, πού κάτω από τό φῶς της γράφω. Είναι δυνατόν ή κ. Σπένσερ νά ύποστηριζει ότι οι κοινωνιολογικές πιέσεις συνέκλισαν καί προσέκρουσαν μέ τέτοια άκριθεια στό Στράτφορντ-άπόν.» Ένθων, ώστε έπρεπε άπαραιτητα νά γεννηθεῖ έκει στίς 26 Απριλίου τού 1564, κάποιος Ούλλιαμ Σαΐξπηρ μέ δλες τίς πνευματικές του ίδιορρυθμίες;... Καί μήπως έννοει, ότι ḥν ή προαναφερθείς Ούλλιαμ Σαΐξπηρ είχε πεθάνει από χολέρα στήν παιδική του ήλικια, μιά άλλη μητέρα στό Στράτφορντ-άπόν.» Ένθων θά έπρεπε νά είχε γεννήσει ένα πανομοιότυπο παιδί, γιά νά άποκαταστήσει τήν κοινωνιολογική ισορροπία;

Ό καθηγητής Σκίννερ είναι πειραματιστής ψυχολόγος καί ή διατριθή του στό θέμα «έπιστήμη καί άνθρωπινη συμπεριφορά», βασίζεται στερεά πάνω σέ γεγονότα. Δυστυχῶς ίμως τά γεγονότα είναι τόσο περιορισμένα, ώστε όταν τελικά άποτολμᾶ μιά γενίκευση, τά συμπεράσματά του στερούνται ρεαλισμού τόσο όλοκληρωτικά, ήσο καί τά συμπεράσματα τού Βικτωριανού θεωριστή. Αναπόφευκτα θέθαια, γιατί ή άδιαφορία τού καθηγητή Σκίννερ γιά τίς όνομαζόμενες από τόν Τζένης «φυσιολογικές δυνάμεις» είναι σχεδόν τόσο πλήρης ήσο καί τού Χέρμπερτ Σπένσερ. Τούς γενετικούς παράγοντες πού καθορίζουν τήν άνθρωπινη συμπεριφορά, τούς έχει περιορίσει σέ λιγότερο από μιά σελίδα. Στό βιθλίο του δέν ύπάρχει καμιά άναφορά γιά τίς άνακαλύψεις τής ιατρικής σχετικά μέ τήν κράση τού άνθρωπινου σώματος, ούτε κανένας ύπαινιγμός γιά τήν ψυχοφυσιολογία, πού μέ τή βοήθειά της (αύτής καί μόνον αύτής, ήπως προσωπικά νομίζω) θά ήταν δυνατό νά γραφεῖ μιά πλήρης καί ρεαλιστική βιογραφία ένός άτομου σέ σχέση μέ τούς καθοριστικούς παράγοντες τής ύπαρξης του – τό σώμα του, τήν ίδιοσυγκρασία του, τά πνευματικά του χαρίσματα, τό

άμεσο περιθάλλον του στίς διάφορες φάσεις τής ζωῆς του. Καθώς καί τό χώρο, τήν έποχή καί τόν πολιτισμό, στά πλαίσια τών όποιων έζησε. Ή μελέτη τών άνθρωπινης συμπεριφορᾶς είναι σάν τή μελέτη τής κίνησης αύτής καθ' έαυτής – άπαραιτητη ήλλα έντελως άνεπαρκής γιά τήν έξηγηση τών γεγονότων. Ής πάρουμε ένα έντομο, ένα πύραυλο κι ένα κύμα πού σπάζει στήν άκρογιαλιά. Απεικονίζουν καί τά τρία τούς ίδιους θεμελιώδεις νόμους τής κίνησης. Τούς άπεικονίζουν ίμως μέ διαφορετικούς τρόπους καί οι διαφορές τους είναι τουλάχιστον τό ίδιο σημαντικές ήσο καί οι ίδιοι οίδηστές τους. Από μόνη της μιά μελέτη τής κίνησης δέ μᾶς πληροφορεῖ σχεδόν καθόλου σχετικά μέ τό άντικείμενο πού κινεῖται σέ μιά δεδομένη περίπτωση. «Έτσι καί μιά μελέτη τής συμπεριφορᾶς δέ μπορεῖ από μόνη της νά μᾶς δώσει σχεδόν καμιά πληροφορία σχετικά μέ τό πνεῦμα ή τό σώμα τού άτομου πού, σέ κάθε ειδική περίπτωση, συμπεριφέρεται κατά ένα δρισμένο τρόπο. Άλλα γιά μᾶς πού είμαστε πνεῦμα καί σώμα, ή γνώση γι' αύτό τό σύνολο (πνεῦμα καί σώμα) έχει πρωταρχική σημασία. Έπίσης ξέρουμε από τήν παρατήρηση καί τήν πείρα ότι οι διαφορές άναμεσα στίς άτομικές ίδιοσυγκρασίες είναι τρομακτικά μεγάλες καί ότι μερικά άτομα μποροῦν νά έπτρεάσουν, καί άντως έπτρεάζουν, σέ μεγάλη έκταση τό κοινωνικό τους περιθάλλον. Σ' αύτό τό τελευταίο σημείο ή κ. Μπέρτραντ Ράσσελ συμφωνεῖ άπόλυτα μέ τον Ούλλιαμ Τζένης – καί σχεδόν μέ δλους, έκτός από τούς ίδιοδούς τού Σπένσερ καί τής Σχολής τής Συμπεριφορᾶς (Behaviorism). Κατά τήν άποψη τού Ράσσελ, τά αίτια τών ίστορικων μεταβολών χωρίζονται σέ τρεις κατηγορίες – οίκονομική ήλλαγή, πολιτική θεωρία, καί σημαίνοντα άτομα. «Δέν πιστεύω», λέει ή κ. Ράσσελ, – ότι κανένας ήπ' αύτούς τούς τρεις παράγοντες μπορεῖ ν' άγνοηθεῖ ή νά έξηγηθεῖ καθ' άλοκληρίαν σάν τό άποτέλεσμα αίτιων κάποιου άλλου παράγοντα». Έτσι, ḥν ή Βίσμαρκ καί ή Λένιν είχαν πεθάνει σέ παιδική ήλικια, ή κόσμος μας θά ήταν πολύ διαφορετικός ήπ' ίδιας είναι τώρα έξ αιτίας, ήν μέρει, τού Βίσμαρκ καί τού Λένιν. «Η ίστορία δέν είναι άκομη έπιστήμη· τό μόνο πού μπορεῖ κανείς είναι νά τήν κάνει νά φαίνεται έπιστημονική μέ τή βοήθεια παραποιήσεων καί παραλείψεων». Στήν πραγματική ζωή, ήπως τή ζούμε από μέρα σέ μέρα, τό άτομο δέν μπορεῖ ποτέ νά έξηγηθεῖ πέρα γιά πέρα. Μόνο στή θεωρία ή συνεισφορά του φαίνεται νά προσεγγίζει τό μηδέν· στήν πραγματικότητα έχει μεγάλη σημασία. «Οταν ένα έργο γίνεται στόν κόσμο, ποιός τό κάνει στήν πραγματικότητα; Τίνος τά μάτια καί τά αύτιά άντιλαμβάνονται, τίνος ή έγκεφαλος σκέφτεται, τίνος είναι τά αίσθηματα πού

δραστηριοποιούν, ή θέληση πού ξεπερνάει τά έμπόδια; 'Ασφαλώς όχι τού κοινωνικού περιβάλλοντος' μιά όμαδα δέν είναι ζωντανός δργανισμός, άλλ' άπλως τυφλή άσυνείδητη δργάνωση. Κάθε τί πού γίνεται μέσα σέ μιά κοινωνία, γίνεται άπό ατομα. Τά ατομα αύτά, φυσικά, ύψιστανται τή βαθιά έπιδραση τής τοπικής πολιτιστικής παράδοσης, τῶν ταμπού και τής ήθικής, τῶν όρθων και λανθασμένων πληροφοριῶν άπό τό παρελθόν, πού διατηρήθηκαν μέ τή μορφή τῶν προφορικῶν παραδόσεων και τῆς γραφτής φιλολογίας. 'Άλλα ό,τι κι ἄν παίρνει τό δτομο άπό τήν κοινωνία (ή, γιά νά είμαστε πιο άκριθείς, ό,τι παίρνει άπό άλλα ατομα συνενωμένα σέ δμάδες ή άπό τίς συμβολικές καταγραφές πού συνέλεξαν άλλα ατομα, ζωντανά ή νεκρά) θά τό χρησιμοποιήσει κατά τό δικό του μοναδικό τρόπο – μέ τίς δικές του αισθήσεις μέ τή δική του βιοχημική συγκρότηση, τή δική του σωματική διάπλαση και ίδιοσυγκρασία, και όχι κανενός άλλου. Καμιά έπιστημονική έζηγηση, δόσοδήποτε έμπειριστατωμένη, δέ μπορεί νά άγνοήσει αύτόμης τούς δφθαλμοφανεῖς παράγοντες. 'Ἄς θυμηθοῦμε δτι η έπιστημονικό πορτραίτο τού άνθρωπου πού έφτιαξε ό καθηγητής Σκίννερ, και πού παρουσιάζει τόν άνθρωπο σάν τό προϊόν τού κοινωνικού περιβάλλοντος, δέν είναι τό μόνο έπιστημονικό πορτραίτο. Υπάρχουν άλλα πού παρουσιάζουν πιό ρεαλιστικές όμοιότητες. 'Ἄς πάρουμε γιά παράδειγμα τό πορτραίτο πού δίνει ό καθηγητής Ρότζερ Ούλλιαμς. Αύτό πού ζωγραφίζει δέν είναι ή συμπειριφορά κατά τήν άφηρημένη έννοια, άλλα συγκεκριμένα ατομα άποτελούμενα άπό πνεύμα και σώμα, πού συμπειφέρονται μέ τόν α ή θ τρόπο και παρουσιάζονται σάν προϊόντα τόσο τού περιβάλλοντος πού μοιράζονται μέ τά άλλα ατομα, δσο και τής ίδιας τους τής κληρονομικότητας. Στά βιβλία του Τά άνθρωπινα σύνορα «The Human Frontier» και Έλευθεροι άλλα άνισοι «Free but unequal» ό καθηγητής Ούλλιαμς έχει μακρηγορήσει, χρησιμοποιώντας άφθονες λεπτομερειακές άποδείξεις γιά τίς έμφυτες διαφορές μεταξύ τῶν άτομων, πού ό Δρ. Ούωτσον δέν μπορούσε νά βρει έπιχειρήματα γιά τήν ύποστηριξή τους και πού ή σημασία τους γιά τόν καθηγητή Σκίννερ ήταν μηδαμινή. Στά ζώα ή βιολογική ποικιλία σ' ένα δεδομένο είδος γίνεται όλο και πιό φανερή καθώς άνερχόμαστε στήν κλίμακα τής έξ-έλιξης. Αύτή ή βιολογική ποικιλία έμφανίζεται στόν ύψιστο βαθμό στόν άνθρωπο: τά άνθρωπινα πλάσματα έμφανίζουν ποικιλία βιοχημικῶν λειτουργιῶν, κράσεως και ίδιοσυγκρασίας σέ μεγαλύτερο βαθμό άπό τά μέλη όποιουδήποτε άλλου είδους. Αύτό είναι ένα άλοφάνερο γεγονός. 'Άλλα αύτό πού έχω όνομάσει Θέληση γιά Τάξη, ή έπιθυμία νά έπιθληθει μιά καταληπτή

όμοιομορφία στήν άνησυχαστική πολλαπλότητα πραγμάτων και γεγονότων, έχει όδηγησει πολλούς άνθρωπους στό νά άγνοήσουν αύτό τό γεγονός. 'Έχουν περιορίσει έντελως τή σημασία τής βιολογικής μοναδικότητας και έχουν συγκεντρώσει όλη τους τήν προσοχή στούς άπλούστερους και πιό κατανοητούς, σύμφωνα μέ τήν τρέχουσα φάση τῶν γνώσεων, παράγοντες πού έχουν σχέση μέ τό περιβάλλον και καθορίζουν τήν άνθρωπην συμπειριφορά. «Σάν άποτέλεσμα αύτής τής βασισμένης στήν έπιδραση τού περιβάλλοντος σκέψης και έρευνας», γράφει ό καθηγητής Ούλλιαμς, «τό δόγμα τής ούσιωδους όμοιομορφίας τῶν άνθρωπινων νηπίων έχει γίνει πλατιά παραδεκτό κι ύποστηρίζεται άπό πληθώρα ψυχοκοινωνιολόγων, κοινωνιολόγων, άνθρωποκοινωνιολόγων και πολλών άλλων, πού άναμεσά τους συμπειριλαμβάνονται ίστορικοί, οίκονομολόγοι, έκπαιδευτικοί, νομικοί και δημόσιοι άνδρες. Αύτό τό δόγμα έχει ένσωματωθεί στόν έπικρατούντα τρόπο σκέψης πολλών άπ' ίδσους έχουν άσχοληθεί μέ τή διαμόρφωση τής έκπαιδευτικής και κυβερνητικής πολιτικής και τό άποδέχονται συχνά, χωρίς έρωτήματα, ίδσοι δέ συνηθίζουν νά προβληματίζονται γιά λογαριασμό τους».

"Ένα ήθικό σύστημα πού βασίζεται σέ μιά άρκετά ρεαλιστική έκτιμηση τῶν δεδομένων τής έμπειριας, είναι πιθανό νά ωφελήσει μάλλον παρά νά βλάψει. 'Άλλα πολλά ήθικά συστήματα έχουν βασισθεί σέ μιά έκτιμηση τής έμπειριας, σέ μιά άποψη τής φύσης τῶν πραγμάτων άπελπιστικά έξωπραγματική. 'Ένα τέτοιο ήθικό σύστημα είναι πιθανό πολύ περισσότερο νά βλάψει παρά νά ωφελήσει. 'Ετσι, σέ όχι πολύ παλιές έποχές έπικρατούσε ή γενική πεποίθηση δτι ό κακός καιρός, οί άρρωστιες τῶν βοδιών και ή σεξουαλική άνικανότητα μπορούσαν νά προέρχονται και σέ πολλές περιπτώσεις πράγματι προέρχονταν άπό τίς κακόβουλες ένέργειες τῶν μάγων. Έπομένως ή σύλληψη και θανάτωση τῶν μάγων, ήταν καθήκον – και μάλιστα καθήκον κατοχυρωμένο άπό θεϊκή έντολή στό δεύτερο βιβλίο τού Μωσή: «Μάγισσαν δέν θέλεις άφησει νά ζή.» Τά ήθικά και νομικά συστήματα πού βασίστηκαν σ' αύτή τήν έσφαλμένη άποψη, σχετικά μέ τή φύση τῶν πραγμάτων, έγιναν ή αιτία (διά μέσου τῶν αιώνων, και έφόσον οί έκπρόσωποι τής έξουσίας τά έπαιρναν σοθαρά ύπ' όψη τους) τῶν πιό φρικτῶν άνομημάτων. Τό οργιό τής κατασκοπείας, τῶν λυντσαρισμάτων και τῶν θανατικῶν καταδικών, πού οί λανθασμένες αύτές άπόψεις περί μαγείας τό έκαναν νά φαίνεται σά λογικό και έπιτακτικό, δέν είχε βρει τό άμοιό του μέχρι τήν έποχή μας, όπότε ή Κομμουνιστική ήθική, βασισμένη σέ λανθασμένες άπόψεις σχετικά μέ

τήν οίκονομία καί ἡ Ναζιστική ἡθική, βασισμένη σέ εσφαλμένες ἀπόψεις σχετικά μέ τίς φυλές, προέτρεψαν καί δικαιώσαν θηριωδίες σέ ἀκόμη μεγαλύτερη κλίμακα. Συνέπειες δχι λιγότερο ἀνεπιθύμητες ἀκολουθοῦν τή γενική υἱοθέτηση μιᾶς Κοινωνικῆς Ἡθικῆς βασισμένης στήν εσφαλμένη ἄποψη, δτι εἰμαστε ἔνα ἐντελῶς κοινωνικό εἶδος, δτι οἱ ἀνθρωποι γεννιοῦνται ἴδιοι καί δτι τά ἄτομα είναι προϊόντα τοῦ συλλογικοῦ περιβάλλοντος μέ ιδιότητες πού καθορίζονται ἀπό αὐτό. "Αν αὐτές οἱ ἀπόψεις ἡταν σωστές, ἀν τά ἀνθρώπινα ὄντα ἡταν πράγματι τά μέλη ἐνός πέρα γιά πέρα κοινωνικοῦ εἶδους, ἀν οἱ ἀτομικές τους διαφορές ἡταν μηδαμινές καί μποροῦσαν νά ἐκλείψουν μέ τήν ἐφαρμογή καταλλήλων μεθόδων, τότε, φανερά, δέ θά ὑπῆρχε καμιά ἀνάγκη γιά ἐλευθερία καί τό Κράτος θά είχε δίκιο νά καταδιώκει τούς αίρετικούς πού θά τή ζητοῦσαν. Γιά τόν καθένα τερμίτη ἡ ὑπηρεσία πρός τό σύνολο είναι ἀπόλυτη ἐλευθερία. Ἀλλά τά ἀνθρώπινα ὄντα δέν είναι ἐντελῶς κοινωνικά· είναι μόνο μέτρια ἀγελαία. Οι κοινωνίες τους δέν είναι ὀργανισμοί, σάν τήν κυψέλη καί τή μηρμυγκοφαλιά· είναι ὀργανώσεις, μέ ἄλλα λόγια μηχανές πού ἔχουν σχηματιστεῖ ειδικά γιά τήν ὁμαδική ζωή. Ἐπί πλέον οἱ διαφορές μεταξύ τῶν ἀτόμων είναι τόσο μεγάλες, ὥστε δση πίεση καί νά ἀσκηθεῖ γιά τήν ἐπίτευξη πολιτιστικῆς ὁμοιομορφίας, ἔνας ἀμιγής ἐνδομορφικός τύπος (γιά νά χρησιμοποιήσουμε τήν ὀρολογία τοῦ W.H. Sheldon) θά διατηρεῖ τά ἐνδόμυχα κοινωνικά του χαρακτηριστικά, ἔνας ἀμιγής μεσομορφικός θά παραμένει ἐνεργητικά σωματοτονικός, δτι κι ἂν γίνει κι ἔνας ἀμιγής ἔξωμορφικός θά είναι πάντοτε ἐγκεφαλικά ἐσωστρεφής καί ὑπερευαίσθητος. Στό Θαυμαστό Νέο Κόσμο τοῦ μύθου μου ἡ κοινωνικά ἐπιθυμητή συμπεριφορά ἔξασφαλιζόταν μέ μιά διπλή μέθοδο, γενετικοῦ ἐλέγχου καί συμμόρφωσης τῶν παιδιῶν, πού ἀρχίζε ἀμέσως μετά τή γέννηση τους. Τά ἔμβρυα ἀναπτύσσονταν μέσα σέ φιάλες. "Ένας μεγάλος βαθμός ὁμοιομορφίας στήν ἀνθρώπινη παραγωγή ἔξασφαλιζόταν μέ τή χρησιμοποίηση ὀράριων πού λαμβάνονταν μόνο ἀπό δρισμένες γυναικες· κάθε ἔνα ἀπό τά ὡάρια αύτά ὑφίστατο ειδική ἐπεξεργασία ἔτσι ὥστε νά διχοτομεῖται συνεχῶς δημιουργώντας ἑκατό ἡ καί περισσότερα πανομοιότυπα δίδυμα. Μ' αὐτό τόν τρόπο ἡταν δυνατό νά παραχθοῦν τυποποιημένα μηχανικά ὄντα μέ προορισμό νά χειρίζονται τυποποιημένες μηχανές. Ἡ τυποποίηση τῶν μηχανικῶν ὄντων τελειοποιοῦνταν μετά τή γέννηση, μέ τήν ειδική διαπαιδαγώγηση τῶν νηπίων, τήν ὑπνοπαίδεια καί ἀργότερα τήν εύφορια τήν δημιουργούμενη ἀπό χημικά μέσα, σάν υποκατάστατο τής ίκανονοποίησης πού νοιώθει ὁ ἀνθρωπος ἀπό τήν ἐλευθερία του καί

τή δημιουργητικότητά του. Στόν κόσμο πού ζοῦμε, ὅπως ἔχει τονισθεῖ σέ προηγούμενα κεφάλαια, ισχυρότατες ἀπρόσωπες δυνάμεις δόηγοῦν στό συγκεντρωτισμό τής ἔξουσίας καί στήν τυποποίηση τής κοινωνίας. Ἡ γενετική τυποποίηση τῶν ἀτόμων είναι ἀκόμη ἀνέφικτη. Ἀλλά ἡ Μεγάλη Κυβέρνηση καί ἡ Μεγάλη Ἐπιχείρηση ἡδη κατέχουν, ἡ πολύ γρήγορα θ' ἀποκτήσουν, ὀλες τίς μεθόδους γιά τό χειρισμό τοῦ ἀνθρώπινου νοῦ, πού περιγράφτηκαν στόν Θαυμαστό Νέο Κόσμο μαζί μέ ἄλλες, πού δέν ἔμουν ἀρκετά εύφανταστος γιά νά τίς δραματιστῶ. Ἐφόσον οἱ αύριανοι ἡγέτες τοῦ ὑπερβολικά πυκνοκατοικημένου καί ὑπεροργανωμένου κόσμου δέ θά ἔχουν τήν ίκανότητα νά ἐπιθάλλουν γενετική ὁμοιομορφία στά ἔμβρυα, θά προσπαθήσουν νά ἐπιθάλλουν κοινωνική καί πολιτιστική ὁμοιομορφία στούς ἐνήλικους καί τά παιδιά τους. Γιά νά ἐπιτύχουν αύτό τό σκοπό θά χρησιμοποιήσουν (ἐκτός ἀν ἐμποδισθοῦν) ὀλες τίς μεθόδους χειρισμοῦ τοῦ νοῦ, πού θά ἔχουν στή διάθεσή τους, καί δέ θά διστάσουν νά ἐνισχύσουν αύτές τίς μεθόδους τής μή ὀρθολογιστικής πειθοῦς μέ οίκονομικές πιέσεις καί ἀπειλές ἐπιβολῆς βίας. "Αν θέλουμε ν' ἀποφευχθεῖ αύτό τό εἶδος τής τυραννίας, πρέπει νά ἀρχίσουμε χωρίς ἀργοπορία νά ἐκπαιδεύμαστε καί μεῖς καί τά παιδιά μας γιά τήν ἐλευθερία καί τήν αύτοκυβέρνηση.

Αύτή ἡ ἐκπαίδευση τής ἐλευθερίας θά πρέπει νά είναι, ὅπως ἔχω πεῖ, πρώτα ἀπ' ὅλα ἐκπαίδευση ὅλων γιά τά γεγονότα καί τίς ἀξίες – τό γεγονός τῶν ἀτομικῶν διαφορῶν καί τής γενετικής μοναδικότητας τοῦ ἀτόμου καί τίς ἀξίες τής ἐλευθερίας, τής ἀνεκτικότητας καί τής ἀμοιβαίας φιλανθρωπίας, πού είναι τά ἡθικά πορίσματα αύτῶν τῶν γεγονότων. Δυστυχῶς ὅμως ἡ σωστή γνώση καί οἱ ὑγιεῖς ἀρχές δέν ἀρκοῦν. Μιά δχι καί τόσο συγκλονιστική ἀλήθεια μπορεῖ νά ἐπισκιασθεῖ ἀπό ἔνα ἐντεχνα εἰπωμένο ψέμα. Μιά ἐπιδέξια ἐπίκληση στό συναίσθημα συχνά φθάνει γιά νά ἀναστείλει τόν ὀρθολογισμό τοῦ ἀτόμου. Τά ἀποτελέσματα τής λανθασμένης καί καταστρεπτικής προπαγάνδας δέ μποροῦν νά ἔξουδετερωθοῦν, παρά μόνο μέ τή συστηματική ἐκπαίδευση στήν τέχνη τής ἀνάλυσης τῶν μεθόδων τής καί τής ἐπίγνωσης τῶν σοφιστιῶν τής. Ἡ γλώσσα ἔκανε δυνατή τήν ἐξέλιξη τοῦ ἀνθρώπου ἀπό τή ζωώδη κατάσταση στόν πολιτισμό. Ἀλλά ἡ γλώσσα ἔχει ἐπίσης ἐμπνεύσει καί στηρίξει τή μωρία, καί τή συστηματική, τή γνήσια διαθολική φαυλότητα, πού δέν είναι λιγότερο χαρακτηριστικές τής ἀνθρώπινης συμπεριφορᾶς ἀπ' δτι οἱ ἀπό τή γλώσσα ἐμπνεύσμενες καί στηριγμένες ἀρετές τής συστηματικῆς προνοητικότητας καί τής ἀγγελικῆς καλοσύνης. Ἡ γλώσσα

έπιτρέπει σ' αύτούς πού τή χρησιμοποιούν νά παρατηροῦν πράγματα, πρόσωπα και γεγονότα, άκόμη και δταν τά πράγματα και τά πρόσωπα άπουσιάζουν και τά γεγονότα δέ λαμβάνουν χώρα. Ή γλώσσα δίνει δρισμό στίς άναμνήσεις μας και, μεταφράζοντας τίς έμπειρίες σέ σύμβολα, μετατρέπει τήν άμεσότητα τής σφοδρής έπιθυμίας ή άπεχθειας, τού μίσους ή τής άγάπης, σέ σταθερές άρχες αισθημάτων και συμπεριφορᾶς. Κατά κάποιο τρόπο, μέι μιά διαδικασία έντελως άσυνείδητη, θ δικτυωτός δήμητασιμός τού έγκεφαλου διαλέγει μέσα δτ' τό άναριθμητο πλῆθος τών έρεθισμών τίς λίγες έκεινες έμπειρίες, πού έχουν πρακτική σημασία γιά μᾶς. 'Απ' αύτές τίς άσυνείδητα έπλεγμένες έμπειρίες, διαλέγουμε και άφαιρούμε, περισσότερο ή λιγότερο συνειδητά, ένα μικρότερο άριθμό έμπειρών τίς τελευταίες αύτές τίς τιτλοφορούμε μέι λέξεις άπό τό λεξιλόγιο μας και κατόπιν τίς ταξινομούμε στά πλαίσια ένός συστήματος πού είναι ταυτόχρονα μεταφυσικό, έπιστημονικό και ήθικό, και πού είναι καμωμένο άπό άλλες λέξεις ή ένα ύψηλότερο έπίπεδο άφαιρεσης. Σέ περιπτώσεις δπου ή διαλογή κι ή άφαιρεση έχουν ύπαγορευθεί άπό ένα σύστημα πού δέν είναι και τόσο έσφαλμένο σάν άποψη τής φύσης τών πραγμάτων, δπου τά λεκτικά σήματα έχουν έξηπτα έκλεγει και ή συμβολική τους φύση έχει γίνει καλά κατανοητή, ή συμπεριφορά μας μπορεί νά είναι ρεαλιστική και άρκετά εύπρεπής. 'Άλλα ύπό τήν έπιδραση δσχημα διαλεγμένων λέξεων πού έφαρμόζονται χωρίς καμιά κατανόηση τού καθαρά συμβολικού τους χαρακτήρα, σέ έμπειρίες πού ή έπιλογή τους και ή άφαιρεσή τους έχει βασισθεί σέ ένα σύστημα έσφαλμένων ίδεων, είμαστε ίκανοι νά συμπεριφερόμαστε μέτεοια κατεντρέχεια και άργανμένη ήλιθιότητα, πού τά άλλα ζώα (άκριβώς έπειδή είναι άλλα και δέν μπορούν νά μιλήσουν) θά ήταν, εύτυχως, άνικανα νά έπιδείξουν.

Στήν άντιορθολογιστική τους προπαγάνδα οι έχθροί τής έλευθερίας διαστρέφουν συστηματικά τίς δυνατότητες τής γλώσσας μέ σκοπό νά καλοπιάσουν ή νά πανικοθάλλουν τά θύματά τους και νά τά κάνουν νά σκέπτονται, νά αισθάνονται και νά ένεργούν, όπως έκεινοι θέλουν. Η παιδεία γιά τήν έλευθερία (και γιά τήν άγάπη και τή νοημοσύνη, πού είναι συνάμα οι όροι και τά άποτελέσματα τής έλευθερίας) πρέπει νά είναι, μεταξύ άλλων, και παιδεία γιά τους άρθρους τρόπους χρήσης τής γλώσσας. Κατά τίς δυό ή τρεῖς τελευταίες γενεές, οι φιλόσοφοι έχουν άφιερωσει μεγάλο μέρος τού χρόνου και τής σκέψης τους στήν άνάλυση τών συμβόλων και τήν έννοια τής έννοιας. Πώς συνδέονται οι λέξεις και οι προτάσεις, όπως μι-

λάμε, μέ τά πράγματα, τά πρόσωπα και τά γεγονότα μέ τά όποια έρχόμαστε σ' έπαφή στήν καθημερινή ζωή; Γιά νά συζητήσουμε αύτό τό πρόθλημα θά έπρεπε νά άφιερώσουμε πολύ χρόνο και θά μᾶς δόηγούσε πολύ μακριά άπό τό θέμα μας. Είναι άρκετό νά πούμε δτι ήλα τά πνευματικά ύλικά γιά μιά σωστή έκπαίδευση πάνω στήν κατάλληλη χρήση τής γλώσσας - έκπαίδευση σέ κάθε έπίπεδο, άπό τό νηπιαγωγείο ώς τίς μεταπτυχιακές σπουδές - είναι τώρα δυνατή. Μιά τέτοια έκπαίδευση στήν τέχνη τής διάκρισης μεταξύ τού κατάλληλου και άκατάλληλου τρόπου χρήσης τών συμβόλων, θά μπορούσε ν' άρχισει άμεσως. Θά μπορούσε μάλιστα νά είχε έφαρμοσθεί σέ όποια δήποτε χρονική στιγμή κατά τά τελευταία τριάντα ή σαράντα χρόνια. Μά άκόμη πουθενά τά παιδιά δέν άρχισαν νά διδάσκονται, μέ συστηματικό τρόπο, νά ξεχωρίζουν τίς άληθινές άπό τίς έσφαλμένες ή τίς μεστές νοήματος άπό τίς κενές νοήματος προτάσεις. Γιατί άραγε συμβαίνει αύτό; Μά γιατί οι μεγαλύτεροι τους, άκόμα και στίς δημοκρατικές χώρες, δέ θέλουν νά τους δώσουν άπό τό είδος τής παιδείας. Σχετικά μέ τό θέμα αύτό, η σύντομη και θλιβερή ιστορία τού 'Ινστιτούτου 'Ανάλυσης τής Προπαγάνδας είναι πολύ σημαντική. Τό 'Ινστιτούτο ίδρυθηκε τό 1937, δταν ή προπαγάνδα τών Ναζί θρισκόταν στό άποκορύφωμα τής, άπό τόν κ. Filepene, τόν φιλανθρωπιστή τής Νέας Αγγλίας. 'Υπό τήν αιγίδα τού 'Ινστιτούτου έγιναν άναλύσεις τής μή άρθρολογιστικής προπαγάνδας και προετοιμάσθηκαν άρκετά κείμενα γιά τήν κατατόπιση τών μαθητών τών σχολείων και τών σπουδαστών τών άνωτάτων σχολών. Κατόπιν ήρθε θ πόλεμος - ένας πόλεμος καθολικός, σ' ήλα τά μέτωπα, ήχι λιγότερο στό διανοητικό πεδίο ήπ' θτι στά πεδία τής μάχης. Μέ ήλες τίς συμμαχικές κυβερνήσεις νά έχουν περιπλακεί σέ μιά «ψυχολογική πολεμική έπιχειρηση», φάνηκε λίγο άτοπη ή έπιμονή στήν άνάγκη γιά άναλυση τής προπαγάνδας. Τό 'Ινστιτούτο έκλεισε τό 1941. 'Άλλα και πρίν άπό τήν έναρξη τών έχθροπραξιών, ύπηρχαν πολλοί άνθρωποι πού είχαν θεωρήσει τίς δραστηριότητες τού 'Ινστιτούτου σάν βαθιά άπαραδεκτες. 'Ορισμένοι καθηγητές, λόγου χάριν, άπεδοκίμασαν τή διδασκαλία τής άναλυσης τής προπαγάνδας, μέ τό έπιχειρημα πώς θά έκανε τους έφηβους άναρμοστα κυνικούς. Ούτε οι στρατιωτικές άρχες τήν είδαν μέ καλό μάτι, γιατί φοβήθηκαν δτι οι νεοσύλλεκτοι θά άρχιζαν ν' άναλύουν τήν συμπεριφορά τών έκπαιδευτών λοχιών. Και ύπηρχαν άκόμη οι κληρικοί και οι διαφημιστές. Οι κληρικοί ήταν έναντιον τής άναλυσης τής προπαγάνδας γιατί θά συνέτεινε στήν ύπονόμευση τής πίστης και θά έλαττωνε τόν άριθμό τών έκκλησιαζομένων. Οι διαφημιστές

έναντιώθηκαν μέ τό ἐπιχείρημα πώς θά ύπονόμευε τήν ἐμπιστοσύνη στίς ἐπιχειρήσεις καί θά ἐλάττωνε τίς πωλήσεις.

Αὐτοί οἱ φόβοι καὶ οἱ ἀνησυχίες δέν ἤταν ἀθάσιμοι. Ἡ ἐφαρμογή μᾶς ἔξουχιστικῆς ἔρευνας τῶν δσων λέγονται ἀπό τούς ἑκκλησιαστικούς καὶ πολιτικούς ἡγέτες τους, ἐκ μέρους μεγάλου ἀριθμοῦ μέσων ἀνθρώπων, θά μποροῦσε ν' ἀποδειχθεῖ ὑπερβολικά ἀνατρεπτική. Ἡ συνέχεια τῆς ὑπαρξῆς τῆς κοινωνικῆς τάξης στή σημερινή τῆς μορφή ἔχαρταί ἀπό τήν ἀπόδοξή, χωρίς ἔνοχλητικές ἐρωτήσεις, τῆς προπαγάνδας πού ἀσκεῖται ἀπό τούς ἀνθρώπους τῆς ἔξουσίας καὶ τῆς προπαγάνδας πού καθαγιάζεται ἀπό τίς τοπικές παραδόσεις. Τό πρόβλημα, γιά ἄλλη μιά φορά, εἶναι νά θρεθεῖ ὁ μέσος δρόμος. Τά ἄτομα πρέπει νά είναι ἀρκετά εὔεπιδεκτα ὥστε νά είναι πρόθυμα κι ἵκανά νά κάνουν τήν κοινωνία τους νά λειτουργήσει, ἀλλά ὅχι τόσο εὔεπιδεκτα ὥστε νά ὑποκύπτουν, ἀπλα, στή γόντεια τῶν ἐπαγγελματῶν χειριστῶν τοῦ νοῦ. Μέ τόν ἴδιο τρόπο, τά ἄτομα θά πρέπει νά διδαχθοῦν ἀρκετά σχετικά μέ τήν ἀνάλυση τῆς προπαγάνδας γιά νά προφυλάγονται ἀπό τήν ἄκριτη πίστη σέ καθαρές θλακείες, ἀλλ' ὅχι καὶ τόσο πολλά ὥστε νά ἀπορρίψουν ἐντελῶς τά ὅχι πάντοτε λογικά συμπεράσματα τῶν καλοπροσάρτετων φρουρῶν τῆς παράδοσης. Πιθανόν ὁ μέσος δρόμος μεταξύ τή εύπιστίας καὶ τοῦ ἀπόλυτου σκεπτικισμοῦ δέν μπορεῖ ποτέ νά ἀνακαλυφθεῖ καὶ νά ὑποστηριχθεῖ μέ σκέτη τήν ἀνάλυση. Αὐτή ἡ μᾶλλον ἀρνητική προσέγγιση στό πρόβλημα θά πρέπει νά συμπληρωθεῖ ἀπό κάτι περισσότερο θετικό – τήν ἀναγγελία μᾶς σειρᾶς γενικά ἀποδεκτῶν ἀξιῶν, βασισμένων σέ καθαρά θεμελιώμενα γεγονότα. Ἡ ἀξία, πρώτα ἀπ' ὅλα, τῆς ἀτομικῆς ἐλευθερίας, βασισμένη στά γεγονότα τῆς ἀνθρώπινης ποικιλίας καὶ τῆς γενετικῆς μοναδικότητας· ἡ ἀξία τῆς φιλανθρωπίας καὶ τῆς εὐσπλαχνίας, βασισμένη στό ἀπό πολύ παλιά γνωστό γεγονός, πού τό ἔχει ἐπαληθεύσει πρόσφατα ἡ σύγχρονη ψυχιατρική – τό γεγονός ὅτι, ὅποιες κι ἄν είναι οἱ πνευματικές καὶ σωματικές διαφορές τῶν ἀνθρώπων, ἡ ἀγάπη τούς είναι τόσο ἀπαραίτητη ὅσο καὶ ἡ τροφή καὶ ἡ στέγη· τέλος ἡ ἀξία τῆς νομοσύνης, πού χωρίς αύτήν ἡ ἀγάπη είναι ἀνίσχυρη καὶ ἡ ἐλευθερία ἀνέφικτη. Αὐτή ἡ σειρά ἀξιῶν θά μᾶς δώσει ἔνα κριτήριο, μέ τό ὅποιο θά μπορεῖ νά κρίνεται ἡ προπαγάνδα. Ἡ προπαγάνδα πού θά κριθεῖ ἀνόητη κι ἀνήθικη, θά ἀπορρίπτεται. Αὐτή πού είναι ἀπλά καὶ μόνο παράλογη, ἀλλά συμβιθάζεται μέ τήν ἀγάπη καὶ τήν ἐλευθερία, καὶ πού δέν βασίζεται σέ ἀρχές πού ἀντιτίθενται στήν ἔξασκηση τῆς νομοσύνης μπορεῖ νά γίνει προσωρινά ἀποδεκτή, ὅσο τό ἀξίει.

12. Τί μπορεῖ νά γίνει;

Μποροῦμε νά ὄργανώσουμε τήν ἐκπαίδευσή μας γιά τήν ἐλευθερία καὶ νά θελτιώσουμε πολύ τήν τωρινή μας κατάσταση. Ἄλλα ἡ ἐλευθερία, ὅπως προσπάθησα νά δείξω, ἀπειλεῖται ἀπό πολλές πλευρές καὶ οἱ ἀπειλές είναι πολλῶν καὶ διαφόρων εἰδῶν – δημογραφικές, κοινωνικές, πολιτικές, ψυχολογικές. Ἡ ἀσθένειά μας παρουσιάζει πολλαπλότητα ἀλληλενδέτων αἰτίων καὶ δέν μπορεῖ νά θεραπευθεῖ παρά μέ τήν ἐφαρμογή πολλαπλότητας ἀλληλενδέτων θεραπειῶν. Στήν ἀντιμετώπιση ὁποιασδήποτε πολυσύνθετης ἀνθρώπινης κατάστασης, πρέπει νά λογαριάσουμε ὅλους τούς σχετικούς μ' αὐτήν παράγοντες, κι ὅχι ἕνα μόνο ἀπ' αὐτούς. Τίποτε δέν είναι πραγματικά ἀρκετό, ἀν ἔχετασθεῖ ἀνεξάρτητα ἀπό ὅλα τά ἄλλα. Ἡ ἐλευθερία ἀπειλεῖται καὶ ἡ ἐκπαίδευση τής ἐλευθερίας είναι ἀπαραίτητη καὶ ἐπείγουσα. Ἄλλα τό ἴδιο συμβαίνει καὶ μέ πολλά ἄλλα πράγματα – λόγου χάρη, τήν κοινωνική ὄργάνωση μέ σκοπό τήν ἐλευθερία, τόν ἔλεγχο τῶν γεννήσεων χάρη τῆς ἐλευθερίας, τή νομοθεσία γιά τήν λευθερία. "Ἄς ἀρχίσουμε μέ τό τελευταίο ἀπό αὐτά τά θέματα.

'Από τήν ἐποχή τῆς Μάγκνα Κάρτα καὶ ἀκόμα νωρίτερα, οἱ "Ἄγγλοι νομοθέτες είχαν ἐνδιαφερθεῖ γιά τήν προστασία τῆς σωματικῆς ἐλευθερίας τοῦ ἀτόμου. Τό πρόσωπο πού κρατεῖται στή φυλακή σάν ὑπόπτο γιά παράνομες πράξεις, ἔχει τό δικαίωμα σύμφωνα μέ τήν ποινική νομοθεσία, ὅπως διασαφήνιστηκε ἀπό τόν ειδικό νόμο τοῦ 1679, ν' ἀπειθυνθεῖ σ' ἔνα ἀπό τά ἀνώτερα δικαστήρια γιά ἔνα ἔγγραφο *habeas corpus*. Τό ἔγγραφο αὐτό ἀπειθύνεται ἀπό ἔνα δικαστή τοῦ ἀνώτερου δικαστηρίου σ' ἔναν ἀστυνόμο ἢ δεσμοφύλακα καὶ τόν διατάζει, μέσα σέ καθορισμένα χρονικά ὥρια νά δηγήσει τόν κρατούμενο μέ συνοδεία στό δικαστήριο γιά ἔξεταση τής ὑπόθεσής του – νά δηγήσει, ἃς σημειωθεῖ, ὅχι τήν ἔγγραφη καταγγελία τοῦ κρατουμένου ἢ τούς νομικούς του ἀντιπροσώπους, ἀλλά τό *corpus*, τό σώμα του, τήν ἴδια τή σάρκα πού καταδικάστηκε νά κοιμᾶται στά σανίδια, ν' ἀναπνέει τό βρώμικο ἀέρα τής φυλακῆς καὶ νά τρώει τό ἀηδιαστικό τής συσσίτιο. Αὐτό τό ἐνδιαφέρον γιά τό βασικό ὥρο τής ἐλευθερίας – τήν ἀπουσία σωματικοῦ ἔξαναγκασμοῦ – είναι ἀναμφισθήτητα ἀπαραίτητο, ἀλλά ὅχι καὶ ἀρκετό. Μπορεῖ κάποιος νά βρίσκεται ἔξω ἀπό τή φυλακή κι ὅμως νά μήν είναι ἐλεύθερος – νά μήν ὑπόκειται σέ σωματικό ἔξαναγκασμό, ἀλλά νά είναι ψυχολογικός αἰχμάλωτος, πού τόν ἔξαναγκάζουν νά σκέπτεται, νά αισθάνεται καὶ νά

ένεργει ὅπως θέλουν οἱ ἐκπρόσωποι τοῦ Κράτους ἢ κάποιου ἰδιωτικοῦ συμφέροντος μέσα στή χώρα του. Ποτέ δέ θά ύπάρξει ἔγγραφο habeas mentem, γιατί κανένας ἀστυνόμος ἢ δεσμοφύλακας δέ μπορεῖ νά προσαγάγει ἑνα παράνομα αἰχμαλωτισμένο νοῦ ἐνώπιον τοῦ δικαστηρίου· κι ἀκόμα κανένα ἄτομο, πού δ νοῦς του αἰχμαλωτίστηκε μέ τίς μεθόδους πού περιγράψαμε στά προηγούμενα κεφάλαια, δέ θά ἡταν σέ θέση νά παραπονεθεῖ γιά τήν αἰχμαλωσία του. Ή φύση τῆς ψυχολογικῆς καταπίεσης είναι τέτοια, ώστε αύτοί πού ἐνεργοῦν κάτω ἀπό τήν ἐπίδρασή της, μένουν μέ τήν ἐντύπωση ὅτι ἐνεργοῦν μέ δική τους πρωτοβουλία. Τό θύμα τῶν χειριστῶν τοῦ νοῦ δέν ξέρει ὅτι είναι θύμα. Οι τοῖχοι τῆς φυλακῆς του είναι ἀόρατοι γι' αὐτό· πιστεύει ὅτι είναι ἐλεύθερος ἀνθρώπος. Τό ὅτι δέν είναι ἐλεύθερος είναι φανερό μόνο στούς ἄλλους ἀνθρώπους. Ή δουλεία του είναι καθαρά ἀντικειμενική.

"Οχι, ἐπαναλαμβάνω, ποτέ δέν μπορεῖ νά ύπάρξει ἑνα ἔγγραφο habeas mentem. Ἀλλά μπορεῖ νά ύπάρξει προληπτική νομοθεσία – μιά προγραφή τοῦ ἐμπορίου ψυχολογικῆς δουλείας, ἔνας ειδικός νόμος γιά τήν προστασία τοῦ νοῦ ἀπό τούς ἀσυνείδητους προμηθευτές τῆς δηλητηριάδους προπαγάνδας, μέ πρότυπο τή νομοθεσία γιά τήν προστασία τοῦ σώματος ἀπό τούς ἀσυνείδητους προμηθευτές τῶν νοθευμένων τροφῶν καί τῶν ἐπικίνδυνων ναρκωτικῶν. Λόγου χάρη, μπορεῖ, καί νομίζω ὅτι πρέπει, νά ύπάρξει νομοθεσία πού νά περιορίζει τό δικαίωμα τῶν δημοσίων λειτουργῶν, πολιτικῶν ἢ στρατιωτικῶν, νά ύποβάλλουν τά αἰχμάλωτα ἀκροατήρια πού τυχόν θά ἔχουν ύπο τίς διαταγές τους ἢ ύπο τήν ἐπιτήρησή τους, σέ ύπονοπαιδεία. Μπορεῖ, καί νομίζω ὅτι πρέπει, νά ύπάρξει νομοθεσία πού νά ἀπαγορεύει τή χρήση προβολῶν πού ἐπηρεάζουν τό ύποσυνείδητο, σέ δημόσιους χώρους ἢ στίς δύναντες τῶν τηλεοράσεων. Μπορεῖ, καί νομίζω ὅτι πρέπει, να ύπάρξει νομοθεσία πού θά ἐμποδίζει τούς ύποψηφίους πολιτικούς ὅχι μόνο ἀπό τό νά ξοδεύουν περισσότερο ἀπό ἑνα ὄρισμένο χρηματικό ποσό γιά τήν προεκλογική ἐκστρατεία τους, ἀλλά καί ἀπό τό νά καταφεύγουν στό είδος τῆς ἀντιορθολογιστικῆς προπαγάνδας, πού ἀφαιρεῖ κάθε νόημα ἀπό τήν ὅλη δημοκρατική διαδικασία.

Μιά τέτοια προληπτική νομοθεσία μπορεῖ κάπως νά ὠφελήσει· ἀλλά ἀν οι μεγάλες ἀπρόσωπες δυνάμεις πού ἀπειλοῦν τώρα τήν ἐλευθερία, ἔξακολουθήσουν ν' ἀποκτοῦντις ισχύ, δέν πρόκειται νά ὠφελήσει γιά πολύ. Τά καλύτερα δυνατά συντάγματα καί ἡ καλύτερη δυνατή προληπτική νομοθεσία θά ἀποδειχθοῦν ἀνίσχυρα μπροστά στίς σταθερά αὔξανόμενες πιέσεις τοῦ ύπερπληθυσμοῦ καί τής ύπεροργάνωσης, πού ἐπιβάλλονται

ἀπό τήν αὕηση τοῦ πληθυσμοῦ καί τήν πρόοδο τής τεχνολογίας. Τά συντάγματα δέν θά καταργηθοῦν καί οι καλοί νόμοι θά παραμείνουν στούς νομικούς κώδικες· ἀλλά αύτές οι φιλελεύθερες μορφές θά χρησιμεύσουν μόνο σάν προσωπεῖο καί ἔξωραίσμός μιάς τελείως ἀνελεύθερης ούσιας. "Αν δέν κατορθωθεῖ νά μποῦν ό ύπερπληθυσμός καί η ύπεροργάνωση κάτω ἀπό κάποιον ἔλεγχο, θά πρέπει νά περιμένουμε, στίς δημοκρατικές χώρες, μιά ἀναστροφή τής διαδικασίας πού μετέβαλε τήν Ἀγγλία σέ δημοκρατία, ἐνῶ διατηροῦσε δλους τούς ἔξωτερικούς τύπους τῆς μοναρχίας. Κάτω ἀπό τήν ἀμείλικτη πίεση τοῦ ἐπιταχυνόμενου ύπερπληθυσμοῦ καί τής ἐντεινόμενης ύπεροργάνωσης, καί μέ τή χρησιμοποίηση ἀκόμη πιό ἀποτελεσματικῶν μεθόδων χειρισμοῦ τοῦ νοῦ, η φύση τῶν δημοκρατῶν θά ἀλλάξει. Οι ἄψογοι παλιοί τύποι – ἐκλογές, κοινοβούλια, Ἀνώτατα Δικαστήρια κ.τ.λ. – θά παραμείνουν. Ή ούσια ὅμως πού θά κρύβεται κάτω ἀπό τήν ἐπιφάνεια, θά είναι ἑνα νέο είδος όλοκληρωτισμοῦ, χωρίς βία. "Ολα τά παραδοσιακά δύνομα, δλα τά καθαγιασμένα συνθήματα θά παραμείνουν, ὅπως ἀκριβῶς ήταν τούς παλιούς καλούς καιρούς. Ή δημοκρατία καί η ἐλευθερία θά είναι τό θέμα κάθε ραδιοφωνικοῦ σχολίου καί κάθε κύριου ἀρθρου ἐφημερίδας – ἀλλά η δημοκρατία καί η ἐλευθερία σέ αύστηρά «θεωρητικό» ἐπίπεδο. Στό μεταξύ η ἄρχουσα όλιγαρχία καί οι ύποστηρικτές τους, οι καλοεκπαιδευμένοι ἐκλεκτοί στρατιωτικοί, ἀστυνομικοί, βιομήχανοι τῆς σκέψης καί χειριστές τοῦ νοῦ θά κατευθύνουν τά πράγματα μέ τόν τρόπο πού θά κρίνουν κατάλληλο σέ κάθε περίσταση.

Πῶς μποροῦμε νά ἐλέγχουμε τίς πανίσχυρες ἀπρόσωπες δυνάμεις πού ἀπειλοῦν τώρα τίς δύσκολα ἀποκτημένες ἐλευθερίες μας; Στό ἐπίπεδο τοῦ λόγου καί σέ γενικές γραμμές, μπορεῖ κανείς νά ἀπαντήσει στήν ἐρώτηση μέ τή μεγαλύτερη εύκολια. "Ας πάρουμε τό πρόβλημα τοῦ ύπερπληθυσμοῦ. Τά ἀνθρώπινα πλήθη πού πολλαπλασιάζονται ταχύτατα, περισφίγουν δλο καί πιό πολύ τούς φυσικούς πόρους ἀγαθῶν. Τί πρέπει νά γίνει; Είναι φανερό: πρέπει νά ἐλαττώσουμε, δσο πιό γρήγορα μποροῦμε, τό ρυθμό τῶν γεννήσεων ὡς τό σημείο δέν δέ θά ύπερβαίνει τό ρυθμό τῶν θανάτων. Συγχρόνως πρέπει, τό συντομώτερο νά αὔξησουμε τήν παραγωγή τροφίμων πρέπει νά θεσπίσουμε καί νά βάλουμε σ' ἐφαρμογή μιά τακτική σέ παγκόσμια κλίμακα γιά τή διατήρηση τῶν ἐδαφῶν καί τῶν δασῶν μας· πρέπει ν' ἀνακαλύψουμε πρακτικά ύποκατάστατα, κατά προτίμηση λιγότερο ἐπικίνδυνα καί βραδύτερα ἔξαντλούμενα ἀπ' δ, τι τό ούρανο, γιά τά τωρινά μας καύσιμα· κι ἀκόμα, ἐνῶ θά συνεχίζουμε, μέ δσο τό δυνατό μεγαλύτερη

οίκονομία, τήν έξαγωγή δρυκτῶν ἀπό τίς πιό εύπρόσιτες φυσικές πηγές πού θά έξαντλούνται δύλενα καί περισσότερο, πρέπει νά έπινοήσουμε νέες κι όχι πολύ δαπανηρές μεθόδους γιά τήν έξαγωγή αύτῶν τῶν δρυκτῶν ἀπ' δύλενα καί φτωχότερες πηγές μεταλλευμάτων, μέ τελική πηγή τή φτωχότερη ἀπ' δύλενα, τό θαλασσινό νερό. Ἀλλά δύλα αύτά, δέ χρειάζεται νά τό πούμε, είναι σχεδόν ἀπειρα εύκολωτερο νά είπωθοῦν παρά νά γίνουν. Ή έτσια αὔξηση τοῦ πληθυσμοῦ θά πρέπει νά έλαττωθεῖ. Ἀλλά πώς; Ὑπάρχουν δύο δυνατότητες ἐκλογῆς – λιμός, λοιμός καί πόλεμος ἀπό τή μιά μεριά, ἔλεγχος γεννήσεων ἀπό τήν ἄλλη. Οι περισσότεροι ἀπό μᾶς διαλέγουν τόν ἔλεγχο τῶν γεννήσεων – κι ἀμέσως ἔχουν ν' ἀντιμετωπίσουν ἔνα πρόβλημα πού ἀποτελεῖ γρίφο ταυτόχρονα γιά τή φυσιολογία, τή φαρμακολογία, τήν κοινωνιολογία, τήν ψυχολογία, ἀκόμη καί γιά τή θεολογία. «Τό Θαυματουργό Χάπι» δέν ἔχει ἀκόμη ἐφευρεθεῖ. Οταν, καί ἄν ἐφευρεθεῖ, πώς μπορεῖ νά διανέμεται στίς ἑκατοντάδες ἐκατομμυρίων πιθανῶν μητέρων (ἢ, ἄν τό χάπι θά ἐπενεργεῖ στούς ἄρρενες, τῶν πιθανῶν πατέρων), πού θά πρέπει νά τό παίρνουν γιά νά έλαττωθεῖ ὁ ρυθμός τῶν γεννήσεων; Δεδομένων τῶν ὑπαρχόντων κοινωνικῶν ἡθῶν καί τῶν δυνάμεων τής πολιτιστικῆς καί ψυχολογικῆς ἀδράνειας, πώς μποροῦν νά πεισθοῦν ν' ἀλλάξουν γνώμη αὐτοί πού πρέπει, ἀλλά δέ θέλουν νά πάρουν τό χάπι; «Ἐπειτα, τί θά γίνει μέ τίς ἀντιρρήσεις τής Ρωμαιοκαθολικῆς ἐκκλησίας, πού δέ δέχεται καμιά μορφή ἔλεγχου γεννήσεων ἐκτός ἀπό τή μέθοδο τής ἀποχής δρισμένες μέρες τό μήνα; (Μάλιστα ή μέθοδος αὐτή ἔχει ἀποδειχθεῖ ὡς τώρα σχεδόν ἐντελῶς ἀχρηστή γιά τήν ἔλαττωση τοῦ ρυθμοῦ γεννήσεων στίς βιομηχανικά καθυστερημένες κοινωνίες, δηλαδή ἀκριθῶς ἔκει ὅπου ή ἔλαττωση είναι πιό ἐπιτακτικά ἀπαραίτητη). Τά ἔρωτήματα αύτά σχετικά μέ τό μελλοντικό ὑποθετικό Χάπι, ίσχυουν καί σχετικά μέ τίς ἡδη διαθέσιμες χημικές καί μηχανικές μεθόδους τοῦ ἔλεγχου τῶν γεννήσεων· καί ή πιθανότητα νά θρεθοῦν ίκανοποιητικές λύσεις είναι ἔξισου μικρή.

Περνώντας ἀπό τά προβλήματα τοῦ ἔλεγχου τῶν γεννήσεων στά προβλήματα πού ἀφοροῦν τήν αὔξηση τῶν διαθεσίμων τροφίμων καί τή διατήρηση τῶν φυσικῶν πηγῶν τῶν ἀγαθῶν, θρισκόμαστε ἀντιμέτωποι μέ δυσκολίες ἵσως ὄχι τό ἴδιο μεγάλες, ἀλλά ὀπωσδήποτε τεράστιες. Πρώτα ἀπ' δύλα ὑπάρχει τό πρόβλημα τής ἐκπαίδευσης. Πόσο γρήγορα μποροῦν οι ἀναρίθμητοι χωρικοί καί ἀγρότες, στούς ὅποίους ὀφείλεται κατά κύριο λόγο ή παγκόσμια παραγωγή τροφίμων, νά ἐκπαιδευθοῦν στή θελτιώση τῶν μεθόδων πού χρησιμοποιοῦν; Καί

ὅταν καί ἄν ἐκπαιδευθοῦν, πού θά θροῦν τά κεφάλαια γιά νά ἐφοδιαστοῦν μέ μηχανές, καύσιμα, λάδια, ἡλεκτρική ἰσχύ, λιπάσματα καί θελτιώμένα εἴδη φυτῶν καί οἰκιακῶν ζώων, χωρίς τά ὄποια καί ή καλύτερη ἀγροτική ἐκπαίδευση είναι ἀχρηστη; Ἀκόμα, ποιός πρόκειται νά ἐκπαιδεύσει τό ἀνθρώπινο γένος στίς ἀρχές καί τήν ἐφαρμογή τής συντήρησης τῶν φυσικῶν πηγῶν ἀγαθῶν; «Ἐπειτα, πώς μποροῦν οι πεινασμένοι χωρικοί μιᾶς χώρας, πού ό πληθυσμός της καί οι ἀνάγκες της σέ τρόφιμα αύξανονται δύλενα καί πιό πολύ, νά ἐμποδισθοῦν ἀπό τό νά ἔξαντλούν τό ἔδαφος;» Καί ἄν μποροῦν νά ἐμποδισθοῦν, ποιός θά πληρώνει γιά τή συντήρησή τους, δσον καιρό θά χρειαστεῖ γιά νά ἀναρρώσει σιγά-σιγά ἡ πληγωμένη καί ἔξαντλημένη γῆ, ἄν βέβαια είναι ἀκόμη κατορθωτό νά ξανανιώσει καί νά γίνει γόνιμη; «Η ἄς πάρουμε τίς ὑπανάπτυκτες χῶρες πού τώρα προσπαθοῦν νά ἐκβιομηχανιστοῦν. «Αν τό πετύχουν, ποιός θά τίς ἐμποδίσει ἀπό τό νά κατασπαταλοῦν στίς ἀπεγνωσμένες προσπάθειές τους νά προφθάσουν καί νά συμβαδίσουν, τίς ἀναντικατάστατες πηγές ἀγαθῶν τοῦ πλανήτη μας, ὅπως ἀνόητα κι ἀχαλιναγώγητα γινόταν καί γίνεται ἀκόμα ἀπό ἐκείνες πού προηγοῦνται; Κι ὅταν ἔλθει ἡ ἡμέρα τής κρίσεως, πού θά θρεθοῦν στίς φτωχότερες χῶρες τό ἐπιστημονικό δυναμικό καί τά τεράστια κεφάλαια, πού θά ἀπαιτηθοῦν γιά τήν έξαγωγή τῶν ἀπαραίτητων μεταλλευμάτων ἀπό δρυκτά μέ περιεκτικότητα πολύ μικρή, κάτω ἀπό τίς ὑπάρχουσες συνθήκες, ἔτσι ώστε ἡ έξαγωγή νά είναι τεχνητά δυνατή καί οἰκονομικά συμφέρουσα; Μπορεῖ μέ τόν καιρό νά θρεθεῖ μιά πρακτική ἀπάντηση σ' δύλες αὐτές τίς ἐρωτήσεις. Ἀλλά σέ πόσο καιρό; Σέ κάθε συναγωνισμό μεταξύ τοῦ πληθυσμοῦ καί τῶν φυσικῶν πηγῶν ἀγαθῶν, ὁ χρόνος είναι ἐναντίον μας. Μέχρι τό τέλος τοῦ αἰώνα μας θά ὑπάρχουν, ἄν προσπαθήσουμε πολύ σκληρά, διπλάσια τρόφιμα στίς ἀγορές τοῦ κόσμου μας ἀπ' δσα ὑπάρχουν σήμερα. Θά ὑπάρχει ὅμως τότε καί διπλάσιος περίπου πληθυσμός καί ἀρκετά δισεκατομμύρια τοῦ πληθυσμοῦ αύτοῦ θά ζοῦν σέ μερικά βιομηχανοποιημένες χῶρες καί θά καταναλώνουν δέκα φορές περισσότερη ἐνέργεια, νερό, ξυλεία καί ἀναντικατάστατα μεταλλεύματα ἀπ' δι, τι σήμερα. Μέ λίγα λόγια, ή κατάσταση σχετικά μέ τό θέμα τῶν τροφίμων θά είναι τό ἴδιο ἄσχημη μέ τή σημερινή· ὅσο γιά τίς ἀκατέργαστες πρώτες ύλες, θά είναι πολύ χειρότερερη.

Η ἔξεύρεση μιᾶς λύσης στό πρόβλημα τής ὑπεροργάνωσης δέν είναι πολύ πιό εύκολη ἀπό τήν έξεύρεση λύσεων γιά τά προβλήματα τῶν φυσικῶν πηγῶν ἀγαθῶν καί τής αὔξησης τοῦ πληθυσμοῦ. Στό ἐπίπεδο τοῦ λόγου καί σέ γενικές γραμ-

μές ή ἀπάντηση είναι ἀπλούστατη. Ἡ πρόταση δτι ή ισχύς ἀκολουθεῖ τήν ιδιοκτησία, ἀποτελεῖ πολιτικό ἀξίωμα. Ἀπό τήν ἄλλη μεριά, είναι τώρα ιστορικό γεγονός, δτι τά μέσα τῆς παραγωγῆς μεταβάλλονται γοργά σε μονοπωλιακή ιδιοκτησία τῆς Μεγάλης Ἐπιχείρησης καὶ τῆς Ὑπερκυβέρνησης. Ἐπομένως, ἂν πιστεύετε στή δημοκρατία δέν ἔχετε παρά νά φροντίσετε ώστε νά διαμοιρασθεῖ η ιδιοκτησία σε δσο τό δυνατόν εύρυτερη κλίμακα.

Ἡ ἄς πάρουμε τό δικαίωμα τῆς ψήφου. Θεωρητικά πρόκειται γιά πολύ, σημαντικό προνόμιο. Πρακτικά, δπως ἔχει δείξει ἐπανειλημένα η πρόσφατη ιστορία, τό δικαίωμα τῆς ψήφου αύτό καθαυτό δέν ἀποτελεῖ καὶ ἐγγύηση ἐλευθερίας. Πρέπει λοιπόν, ἂν ἐπιθυμοῦμε νά ἀποφύγουμε μέ δημοψήφισμα τή δικτατορία νά μετατρέψουμε τίς κολλεκτίθες τῆς σύγχρονης κοινωνίας, πού ἀπλῶς λειτουργοῦν, σε αὐτοκυβερνώμενες καὶ ἐθελοντικά συνεργαζόμενες ὁμάδες, ίκανές νά λειτουργοῦν ἀνεξάρτητα ἀπό τά γραφειοκρατικά συστήματα τῆς Μεγάλης Ἐπιχείρησης καὶ τῆς Ὑπερκυβέρνησης.

Ὁ ὑπερπληθυσμός καὶ η ὑπεροργάνωση ἔχουν δημιουργήσει τή μοντέρνα μητρόπολη, δπου μία ἐντελῶς ἀνθρώπινη ζωή μέ πολλαπλές προσωπικές σχέσεις είναι κάτι σχεδόν ἀδύνατο. Ἀν θέλουμε λοιπόν ν' ἀποφύγουμε τόν πνευματικό μαρασμό καὶ τών ἀτόμων καὶ ὀλοκλήρων τῶν κοινωνῶν, πρέπει ν' ἀφήσουμε τή μητρόπολη καὶ νά ξαναδώσουμε ζωή στή μικρή κοινότητα τῆς ὑπαίθρου η ἐναλλακτικά νά ἔξανθρωπίσουμε τή μητρόπολη, δημιουργώντας, μέσα στό δίκτυο τῆς μηχανικῆς ὄργάνωσης, ἀστικά ισοδύναμα τῶν μικρῶν κοινοτήτων τῆς ὑπαίθρου, δπου τά ἀτομα θά μποροῦν νά συναντιοῦνται καὶ νά συνεργάζονται σάν ὀλοκληρωμένοι ἀνθρωποι κι ὅχι σάν τά ἀπλά ἐνσωματώματα εἰδίκευμένων λειτουργῶν.

Ολα αύτά είναι φανερά σήμερα, δπως ήταν, ἄλλωστε καὶ πρίν ἀπό πενήντα χρόνια. Ἀπό τόν Hilaire Belloc ὡς τόν K. Mortimer Adler, ἀπό τούς πρώτους ἀποστόλους τῶν συνεργατικῶν ἐνώσεων ὡς τούς ἀγροτικούς μεταρρυθμιστές στή σημερινή Ἰταλία καὶ τήν Ἰαπωνία, ἀνθρωποι μέ καλή θέληση ἐπί ὀλόκληρες γενεές συνηγόρησαν ὑπέρ τῆς ἀποκέντρωσης τῆς οἰκονομικῆς ισχύος καὶ τῆς εὔρειας διανομῆς τῆς ιδιοκτησίας. Πόσα εύφυη σχέδια δέν ἔχουν προταθεῖ, γιά τή διανομή τῆς παραγωγῆς, γιά μιά ἐπιστροφή στήν ἀγροτική βιομηχανία μικρῆς κλίμακας! Ὑπῆρξαν ἔπειτα τά περίτεχνα προγράμματα τού Dubreuil, πού ήθελε νά δώσει ἔνα μέτρο αὐτονομίας καὶ πρωτοβουλίας στά διάφορα τμήματα μιᾶς μόνο μεγάλης βιομηχανικῆς ὄργάνωσης. Ὑπῆρξαν οι Συνδικαλιστές μέ τίς συντα-

γές τους γιά μιά κοινωνία χωρίς κράτος, δργανωμένη σάν ὄμοσπονδία παραγωγικῶν ὁμάδων κάτω ἀπό τήν προστασία τῶν συνδικάτων. Στήν Ἀμερική οι Arthur Morgan καὶ Baker Brownell ἔξεθεσαν τή θεωρία καὶ πειρέγραψαν τήν πρακτική ἐφαρμογή ἐνός νέου είδους κοινότητας πού θά ζει κατά τό πρότυπο τοῦ χωριοῦ καὶ τής μικρῆς πόλης.

Ὀ καθηγητής Σκίννερ τοῦ Πανεπιστημίου Χάρβαρντ ἔξεθεσε μιά ψυχολογική ἀποψη τοῦ προβλήματος στό βιβλίο του *Βάλντεν ὑπ' ἄρ. δύο* (*Walden two*), ἔνα ούτοπιστικό μυθιστόρημα σχετικά μέ μιά αύτάρκη κι αύτόνομη κοινότητα, τόσο ἐπιστημονικά ὄργανωμένη, ώστε ποτέ κανείς νά μή φθάνει στόν πειρασμό τῆς ἀντικοινωνικῆς συμπεριφορᾶς καὶ, χωρίς καμιά θία η ἀνεπιθύμητη προπαγάνδα, καθένας νά κάνει δτι πρέπει καὶ νά είναι εύτυχισμένος καὶ δημιουργικός. Στή Γαλλία, κατά τό Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο καὶ μετά ἀπό αύτόν, ὁ Marcel Barbu καὶ οι ὄπαδοί του ἔξεθεσαν ἔνα ἀριθμό αὐτοδιοικουμένων, μή ἱεραρχικῶν κοινότητων παραγωγῆς, πού ήταν ἐπίσης κοινότητες ἀμοιβαίας βοήθειας καὶ πραγματικά ἀνθρώπινου τρόπου ζωῆς. Στό μεταξύ, στό Λονδίνο, τό Πειράμα Peckham ἔχει ἀποδείξει δτι είναι δυνατόν νά δημιουργηθεῖ μιά ἀληθινή κοινότητα ἀκόμη καὶ μέσα σε μιά μητρόπολη, ἂν συντονισθεῖ η λειτουργία τῶν ὑπηρεσιῶν ύγιεινῆς μέ τά πλατύτερα συμφέροντα τῆς ὁμάδας.

Βλέπουμε λοιπόν, δτι ο κίνδυνος τῆς ὑπεροργάνωσης σάν ἀρρώστιας ἔχει καθαρά ἀναγνωρισθεῖ, δτι ἔχουν προταθεῖ διάφορα φάρμακα γιά τήν ἀντιμετώπισή της καὶ δτι ἔχουν ήδη ἐφαρμοσθεῖ ἔδω κι ἐκεί πειραματικές θεραπείες τῶν συμπτωμάτων, συχνά μέ ἀξιοσημείωτη ἐπιτυχία. Κι ὅμως παρ' ὅλα αύτά τά κηρύγματα καὶ τήν ὑποδειγματική πρακτική ἐφαρμογή θεραπείας, η ἀσθένεια χειροτερεύει σταθερά. Ξέρουμε δτι δέν είναι ἀσφαλές ν' ἀφήνουμε νά συγκεντρώνεται ισχύς στά χέρια μιᾶς ἄρχουσας ὀλιγαρχίας· κι ωστόσο η ισχύς πραγματικά συγκεντρώνεται σ' ὅλο καὶ λιγότερα χέρια. Ξέρουμε δτι γιά πολλούς ἀνθρώπους η ζωή στίς τεράστιες σύγχρονες πόλεις είναι ἀνώνυμη, ἀτομική καὶ ὅχι ἐντελῶς ἀνθρώπινη· παρ' ὅλα αύτά ὅλο καὶ λιγότερα καὶ πιό πολύ καὶ ὁ ἀστικο-βιομηχανικός τρόπος ζωῆς παραμένει ἀμετάβλητος. Ξέρουμε δτι σέ μιά πολύ μεγάλη καὶ πολύπλοκη κοινωνία, η δημοκρατία δέν ἔχει σχέδιον κανένα νόημα παρά μόνο σε σχέση μέ αὐτόνομες ὁμάδες, πού νά μποροῦν εύκολα νά διοικηθοῦν· παρ' ὅλα αύτά ὅλο καὶ πειραστέρες είναι οι ύποθέσεις τοῦ κάθε κράτους πού περνοῦν στήν ἀρμοδιότητα τῶν γραφειοκρατῶν τῆς Ὑπερκυβέρνησης καὶ τής Μεγάλης Ἐπιχείρησης.

Είναι λοιπόν όλοφάνερο ότι, πρακτικά, τό πρόβλημα τής ύπερογράνωσης είναι σχεδόν τό ίδιο δύσκολο νά λυθεί μέ τό πρόβλημα τοῦ ύπερπληθυσμοῦ. Καὶ στίς δυό περιπτώσεις ξέρουμε τί θά ἔπρεπε νά γίνει. Ἀλλά σέ καμιά ἀπό τίς δυό περιπτώσεις δέν σταθήκαμε ἵκανοι, ὡς τά τώρα, νά ἐνεργήσουμε ἀποτελεσματικά μέ βάση τίς γνώσεις μας.

Σ' αύτό τό σημεῖο βρισκόμαστε ἀντιμέτωποι μέ μιά πολύ ἀνησυχαστική ἔρωτηση: Ἐπιθυμοῦμε πραγματικά νά ἐνεργοῦμε σύμφωνα μέ τίς γνώσεις μας; Θεωρεῖ ἄραγε ἡ πλειονότητα τοῦ ἀνθρώπινου πληθυσμοῦ, ότι ἀξίζει νά κοπιάσει, γιά νά σταματήσει καί, ἀν είναι δυνατό, νά ἀναστρέψει τήν τρέχουσα πορεία πρός τόν όλοκληρωτικό ἔλεγχο τοῦ κάθε τί; Στίς Ἡνωμένες Πολιτεῖες – ἡ Ἀμερική είναι ἡ προφητική εἰκόνα τοῦ ὑπόλοιπου ἀστικο-θιομηχανικοῦ κόσμου, ὅπως θά είναι μετά ἀπό λίγα χρόνια – πρόσφατες σφυγμομετρήσεις τῆς κοινῆς γνώμης ἀποκάλυψαν, ότι σήμερα ἡ πλειονότητα τῶν νεαρῶν, πού δέν ἔχουν συμπληρώσει τά εἴκοσί τους χρόνια, δηλαδή τῶν αὐριανῶν ψηφοφόρων, δέν πιστεύουν στούς δημοκρατικούς θεσμούς, δέ θλέπουν τίποτε τό ἀπαράδεκτο στή λογοκρισία τῶν ἀντιπαθητικῶν ιδεῶν, δέν πιστεύουν ότι ἡ διακυβέρνηση τοῦ λαοῦ ἀπό τό λαό είναι δυνατή καί θά είναι ἀπόλυτα ἵκανοποιημένοι, ἀν ἔξακολουθήσουν νά ζοῦν μέ τόν πυρετικό ρυθμό πού ἔχουν συνηθίσει καί νά κυθερώνται ἐκ τῶν ἄνω ἀπό μιά ὀλιγαρχία διαφόρων εἰδικῶν. Τό ότι τόσο πολλοί καλοζωϊσμένοι νεαροί θεατές τής τηλεόρασης, στήν ισχυρότερη δημοκρατία τοῦ κόσμου, είναι τόσο όλοκληρωτικά ἀδιάφοροι στήν ιδέα τῆς αὐτοκυβέρνησης, τόσο ἀπαθεῖς γιά τήν ἐλευθερία τῆς σκέψης καί γιά τό δικαίωμα τῆς διαμαρτυρίας είναι λυπηρό ἀλλά ὅχι καί ἐκπληκτικό. «Ἐλεύθερος σάν πουλί», λέμε, καί ζηλεύουμε τά φτερωτά πλάσματα γιά τήν ἵκανονότητά τῆς ἀπεριόριστης κίνησης καί στίς τρεῖς διαστάσεις. Ἀλλοίμονο ὅμως, ξεχνάμε τό πουλί *dodo*²⁵. Κάθε πουλί πού ἔχει μάθει πῶς νά ἔξασφαλίζει τήν τροφή του χωρίς νά είναι ἀναγκασμένο νά χρησιμοποιήσει τά φτερά του, γρήγορα θά ἀπαρνηθεῖ τό προνόμιο τοῦ πετάγματος καί θά μένει πιά συνεχῶς στό ἔδαφος. Κάτι ἀνάλογο συμβαίνει καί μέ τά ἀνθρώπινα πλάσματα. «Αν τό ψωμί προμηθεύεται κανονικά κι ἀφθονα τρεῖς φορές τήν ἡμέρα, πολλοί ἀπό τούς ἀνθρώπους θά είναι ἐντελώς ἵκανοποιημένοι νά ζοῦν μέ μόνο τό ψωμί – ἡ τουλάχιστο μόνο μέ ψωμί καί θεάματα. «Στό τέλος», λέγει ὁ Μεγάλος Ιεροεξεταστής στήν παραβολή τοῦ Ντοστογιέφσκι, «στό τέλος θά ἐναποθέσουν τήν ἐλευθερία τους μπροστά στά πόδια μας καί θά μᾶς ποῦν «κάντε μας σκλάβους σας, ἀλλά δῶστε μας τροφή» Κι ὅταν ὁ Ἀλιόσα Κα-

ραμαζώφ ρωτάει τόν ἀδελφό του, πού διηγεῖται τήν ιστορία, ἀν ὁ Μεγάλος Ιεροεξεταστής μιλάει εἰρωνικά, ὁ Ἰθάν ἀπαντάει: «Καθόλου μάλιστα! Τό καυχιέται σάν ἀθλο, γιά τόν ἑαυτό του καί γιά τήν Ἐκκλησία του, πού νίκησαν τήν ἐλευθερία κι αὐτό γιά νά κάνουν τούς ἀνθρώπους εύτυχισμένους». Ναί, γιά νά κάνουν τούς ἀνθρώπους εύτυχισμένους: «Γιατί τίποτε», ἐπιμένει ὁ Μεγάλος Ιεροεξεταστής, «δέν ὑπῆρξε πιό ἀνυπόφορο γιά τόν ἀνθρώπο η τήν ἀνθρώπινη κοινωνία ἀπό τήν ἐλευθερία». Τίποτε, ἐκτός ἀπό τήν ἔλλειψη τής ἐλευθερίας· γιατί ὅταν τά πράγματα χειροτερέψουν καί οι μερίδες ἐλαττωθοῦν τά πουλιά τοῦ ἔδαφους θά ἀπαιτήσουν πάλι τά φτερά τους – γιά νά τ' ἀπαρνηθοῦν ἄλλη μιά φορά ὅταν καλυτερέψουν οἱ καιροί καί οι πτηνοτρόφοι τους γίνουν πιό ἐπιεικεῖς καί γενναιόδωροι. Οι νεαροί πού τόσο λίγο ἐκτιμοῦν τώρα τή δημοκρατία, μπορεῖ μεγαλώνοντας νά γίνουν μαχητές τής ἐλευθερίας. Ή κραυγή «Δῶστε μας τηλεόραση καί σάντουίτς, ἀλλά μή μᾶς σκοτίζετε μέ τίς εύθυνες τής ἐλευθερίας «μπορεῖ ν' ἀντικατασταθεῖ, ἀν οἱ περιστάσεις ἀλλάξουν ἀπό τήν κραυγή «ἐλευθερία η θάνατος». "Αν γίνει μιά τέτοια ἐπανάσταση, αὐτό θά ὀφείλεται ἐν μέρει στή λειτουργία δυνάμεων πού δέν μποροῦν νά τίς ἐλέγξουν παρά ἐλάχιστα ἀκόμα καί οι πιό ισχυροί ἡγέτες, καί ἐν μέρει στήν ἀνικανότητα τῶν ἡγετῶν αὐτῶν, στήν ἀδυναμία τους νά χρησιμοποιήσουν ἀποτελεσματικά τά μέσα γιά τόν ἐπηρεασμό τοῦ νοῦ, πού ή ἐπιστήμη καί ή τεχνολογία ἔχουν προμηθέψει καί θά συνεχίσουν νά προμηθεύουν στούς ὑποψήφιους τυράννους. "Αν λάθουμε ύπ' ὅψη μας πόσο λίγες γνώσεις καί πόσο ἀνεπαρκή ἐφοδιασμό είχαν οἱ Μεγάλοι Ιεροεξεταστές τῶν παλιῶν καιρῶν, θά πρέπει νά παραδεχθοῦμε ότι τά κατάφερναν ἀρκετά καλά. Ἀλλά οι διάδοχοί τους, οἱ καλά πληροφορημένοι, ἐπιστημονικοί δικτάτορες τοῦ μέλλοντος θά είναι ἀναμφίθιοι ἵκανοι νά τά καταφέρουν πολύ καλύτερα. Ο Μεγάλος Ιεροεξεταστής κατακρίνει τό Χριστό πού δίδασκε τήν ἐλευθερία στούς ἀνθρώπους καί τοῦ λέγει: «διορθώσαμε τό ἔργο Σου καί τό στηρίξαμε στό θαῦμα, τό μυστήριο καί τήν ἔξουσία». Ἀλλά τό θαῦμα, τό μυστήριο κι ἡ ἔξουσία δέν είναι ἀρκετά γιά νά ἐγγυηθοῦν ἐπ' ἀόριστο τήν ἐπιθώση μᾶς δικτατορίας. Στό μύθο τοῦ Θαυμαστοῦ Νέου Κόσμου, οἱ δικτάτορες προσέθεσαν στόν κατάλογο τήν ἐπιστήμη, κι ἔτσι μπόρεσαν νά ἐνισχύουν τήν ἔξουσία τους μέ τό χειρισμό τῶν ἐμβρύων, τῶν ἀντανακλαστικῶν τῶν νηπίων καί τῶν μυαλῶν τῶν παιδιῶν καί τῶν ἐνηλίκων. Καί ἀντί νά μιλάνε ἀπλῶς γιά θαύματα καί νά ὑπαίνισσονται συμβολικά τά μυστήρια, είχαν τή δυνατότητα, μέσω ναρκωτικῶν, νά δίνουν στούς ὑπηκόους τους τήν ἄμεση

έμπειρία τῶν μυστηρίων καὶ τῶν θαυμάτων – νά μεταμορφώνουν τήν ἀπλή πίστη σέ ἐκστατική γνώση. Οἱ παλιοί δικτάτορες ἐπεφταν ἀπό τήν ἔξουσία, ἐπειδή ποτέ δέν μποροῦσαν νά προμηθέψουν στούς ύπηκόους τους ἀρκετό ψωμί, ἀρκετά θεάματα, ἀρκετά θαύματα καὶ ἀρκετά μυστήρια. Οὔτε είχαν στή διάθεσή τους ἕνα πραγματικά ἀποτελεσματικό σύστημα χειρισμοῦ τοῦ νοῦ. Στό παρελθόν οἱ ἐλεύθεροι στοχαστές καὶ οἱ ἐπαναστάτες συχνά ἦταν προϊόντα τῆς πιό εύσεβοῦς ὁρθόδοξης παιδείας. Αὐτό δέ μᾶς ἐκπλήσσει. Οἱ μέθοδοι πού υἱοθέτησαν οἱ ὁρθόδοξοι διδάσκαλοι ἦταν καὶ εἶναι ἀκόμα ύπερβολικά ἀνεπαρκεῖς. Σέ μια ἐπιστημονική δικτατορία ἡ παιδεία θά γίνει πραγματικά ἀποτελεσματική: ἔτσι οἱ περισσότεροι ἄντρες καὶ οἱ γυναῖκες θά μεγαλώνουν ἀγαπώντας τή σκλαβιά τους καὶ δέ θά τούς περάσει ποτέ ἀπ' τό μυαλό νά ξεσηκωθοῦν. Δέ φαίνεται νά ύπάρχει κανένας εύσταθής λόγος πού νά δικαιολογεῖ τήν ἀνατροπή μᾶς τέλειας ἐπιστημονικῆς δικτατορίας.

‘Ωστόσο ἔχει ἀπομείνει ἀκόμα λίγη ἐλευθερία στόν κόσμο. Εἶναι ἀλήθεια ὅτι πολλοί νέοι ἄνθρωποι δέ φαίνονται νά ἐκτιμοῦν τήν ἐλευθερία. Μερικοί ἀπό μᾶς ὅμως ἀκόμα πιστεύουν, ὅτι χωρίς ἐλευθερία οἱ ἄνθρωποι δέ μποροῦν νά ὀλοκληρώθουν σάν ἄνθρωποι καὶ γι' αὐτό ἡ ἐλευθερία εἶναι ἐξαιρετικά πολύτιμη. ‘Ισως οἱ δυνάμεις πού ἀπειλοῦν τώρα τήν ἐλευθερία εἶναι ύπερβολικά ἰσχυρές ώστε νά μπορέσουμε ν' ἀντισταθοῦμε γιά πολύ. Τό καθῆκον μας πάντως εἶναι νά κάνουμε ὅτιδήποτε μποροῦμε γιά ν' ἀντισταθοῦμε.

ALDOUS HUXLEY

Ο Aldous Leonard Huxley γεννήθηκε στό Surrey τής Ἀγγλίας στίς 26 Ιουλίου τοῦ 1894. Εἶναι ὁ τρίτος γιούς τοῦ Dr. Leonard Huxley καὶ τής Julia Arnold, ἀνεψιᾶς τοῦ Matthew Arnold κι ἀδελφῆς τής κας Humphrey Ward. Εἶναι ὁ ἐγγονός τοῦ ἐπιστήμονα T.H. Huxley.

«Σπούδασα στό ‘Hton» γράφει ὁ Ἰδιος ἀπ' ὅπου ἔφυγα στά δεκαεφτά μου ἐξαιτίας μιᾶς πάθησης τῶν ματιῶν μου πού μέ ἀφησε σχεδόν τυφλό γιά δυό ἡ τρία χρόνια. Τό γεγονός αὐτό μ' ἐμπόδισε νά τελειώσω ὀλες τίς σπουδές πού ἀπαιτοῦνται γιά ἔνα τέλειο ‘Ἄγγλο τζέντλεμαν’. Η θεία πρόνοια μερικές φορές ἀποδεικνύεται καλή ἀκόμη κι ὅταν δίνει τήν ἐντύπωση ὅτι εἶναι σκληρή. ‘Η παροδική τύφλωσή μου μ' ἐμπόδισε ἐπίσης ἀπό τό νά γίνω γιατρός, πού καὶ γι' αὐτό τής χρωστώ εύγνωμοσύνη. Γιατί βλέποντας ὅτι κόντεψα νά πεθάνω ἀπό ύπερκόπωση σά δημοσιογράφος, συμπεραίνω ὅτι θά είχα ἀσφαλῶς ἔχοντωθεῖ στό πολύ πιό σκληρό ἐπάγγελμα τοῦ γιατροῦ. ‘Από τήν ἄλλη μεριά, λυπούμαι πάρα πολύ γιά τήν ἐπιστημονική ἐκπαίδευση πού ἔχασα λόγω τής τύφλωσής μου. Εἶναι ἀστείο νά ζεις στόν είκοστό αιώνα ἐφοδιασμένος μέ μία κομψή λογοτεχνική παιδεία, πού θά ταίριαζε ἀπόλυτα στό δέκατο ἔθδομο. ‘Αμέσως μόλις βελτιώθηκε ἡ ὥρασή μου τόσο, ώστε νά μπορῶ νά διαθάω μέ μεγεθυντικό φακό, πήγα στήν ‘Οξφόρδη, ὅπου πήρα τό δίπλωμα τής Ἀγγλικῆς φιλολογίας. Τά δυό χρόνια τής παραμονῆς μου στήν ‘Οξφόρδη ἦταν χρόνια πολέμου. Μετά, ώσπου νά τελειώσει ὁ πόλεμος, ἐργάσθηκα σάν ξυλοκόπος, σέ κυβερνητικό γραφεῖο – ὅσο καιρό ἡ ὥρασή μου μποροῦσε ν' ἀντέξει στήν προσπάθεια – καὶ δίδαξα σέ σχολεῖο».

‘Ακολούθησαν μερικά χρόνια δημοσιογραφίας, μουσικῆς καὶ καλλιτεχνικῆς κριτικῆς, ἄρθρων γιά ἀρχιτεκτονικά καὶ διακοσμητικά θέματα καὶ βιβλιοκρισίας. Σ' αὐτή τήν περίοδο ὁ ‘A. Huxley’ ἄρχισε νά γράφει ποιήματα, δοκίμια καὶ ιστορικά ἔργα, πού συνέχισε σ' ὅλη τή διάρκεια τής φιλολογικῆς του καριέρας. Άλλά τήν προσοχή τοῦ κοινοῦ τήν τράβηξε πρώτα μέ τά σατιρικά του μυθιστορήματα.

‘Ο Huxley ἔγινε διάσημος πρίν ἀπό τά τριάντα του καὶ ὑπῆρξε γόνιμος συγγραφέας. Γιά μερικά χρόνια ἔζησε στήν Ἰταλία, ὅπου δημιούργησε στενές σχέσεις μέ τόν D. H. Lawrence, τοῦ ὅποιου τά γράμματα ἐδημοσίευσε τό 1933. Τά περισσότερα ἀπό τά πρώτα μυθιστορήματα τοῦ Huxley γράφτηκαν στήν Ἰταλία καὶ νότια Γαλλία, τά τελευταία στό Νέο Μεξικό καὶ στήν Καλιφόρνια.

“Οταν τό μυθιστόρημα Θαυμαστός Νέος Κόσμος ἐμφανίστηκε στά 1932, ή συνταρακτική του ἀνάλυση μιᾶς ἐπιστημονι-

κής δικτατορίας, φάνηκε σάν προθολή στό μακρινό μέλλον. Σήμερα ή έπιστημη τοῦ έλεγχου τῆς σκέψης ἔχει ξεπεράσει κατά πολύ τά σημεια τοῦ Χίτλερ και τοῦ Στάλιν. Οι μέθοδοι γιά τήν καταστροφή τῆς ἀτομικῆς ἐλευθερίας ἀναπτύσσονται γρήγορα και οι πιέσεις νά τίς υιοθετήσουμε γίνονται ὄλο και πιό ισχυρές. Τώρα, σ' ἓνα ἀπό τό πιό σπουδαῖα, γοητευτικά και τρομαχτικά βιβλία τῆς καριέρας του ὁ "Άλντους Χάξλεϋ, ἔξετάζει λεπτομερῶς αὐτές τίς μεθόδους και τούς ἄλλους κινδύνους γιά τήν ἀνθρωπότητα κι ἔξηγει γιατί ἵσως νά είναι ἀδύνατον νά τούς ἀντισταθοῦμε. Μ' ἐκπληκτική δύναμη, αὐτό τό βιβλίο πού ἐκυκλοφόρησε στό 1958 είναι μιά πρόκληση στήν ἐπανάπταση και μιά ἔκκληση στήν ἀνθρωπότητα νά ἐτοιμασθεῖ γιά τήν ἐλευθερία προτοῦ είναι πολύ ἀργά.

'Από τά πιό γνωστά του βιβλία είναι τά: «Στίξη και ἀντίστιξη» (Point Counterpoint), «Τό χαμόγελο τῆς Τζοκόντας» (The Gioconda Smile), «Οι Πύλες τῆς ἐνόρασης» (The Doors of Perception), «Ο μεγαλοφυής και ἡ θεά» (The Genius and the Goddess).

Στά 1959 ο Aldous Huxley ἔλαβε τό τιμητικό βραβεῖο γιά τό μυθιστόρημα, ἀπό τήν Ἀμερικανική Ἀκαδημία Γραμμάτων και Τεχνών. 'Ο Huxley πήγε στίς Ἡνωμένες Πολιτείες τό 1937 και ζούσε στήν Καλιφόρνια μέχρι τήν ἡμέρα τοῦ θανάτου του, στίς 22 Νοεμβρίου τοῦ 1963.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ ΤΟΥ ΜΕΤΑΦΡΑΣΤΗ

1. **Σόμα:** 'Αναρριχητικό φυτό τής Ἰνδίας. Τό μεθυστικό ποτό πού παρασκευάζοταν παλιά ἀπό τό γαλακτώδη χυμό του, ἐπίναν οι Ιερεῖς κι οι εύγενεις στή λατρεία τοῦ θεοῦ Ἰντρα, τοῦ Ὁμερίου Δία τοῦ Βεδικού Πανθέου.
2. **John Stewart Mill:** "Ἄγγελος φιλόσοφος και οἰκονομολόγος (1806-1873). Ἰδρυτής τοῦ ἀγγλικοῦ θετικισμοῦ και στήν ηθική ὁ σημαντικότερος ἐκπρόσωπος τοῦ ὡφελιμισμοῦ.
3. **Ἀδρεναλίνη:** 'Απομονώθηκε ἀπό τά ἐπινεφρίδια . Προκαλεῖ ἀγγειοσυστολή, θροχοδιαστολή κι είναι ισχυρό καρδιοτονωτικό.
4. **Νοραδρεναλίνη ἡ νορεπινεφρίνη ἡ ἀρτιρενόλη:** Παράγεται ἀπό τήν ἀδρεναλίνη, είναι πιό ἀγγειοσυστατική ἀπό τήν ἀδρεναλίνη. Χρησιμοποιεῖται στή θεραπεία τής καταπληξίας (shock) και τής αιμορραγίας.
5. **Ἀδρενόχρωμα:** Προϊόν δέξιδωσης τής ἀδρεναλίνης. Ἐπιδρᾶ ἐρεθιστικῶς στό συμπαθητικό νευρικό σύστημα, στενώνει τά περιεφερειακά ἀγγεία και αύξανει πολύ τήν πίεση τοῦ αἵματος.
6. **Σεροτονίνη:** 'Ορμονική ούσια ἐκκρινόμενη θασικά ἀπό τά χρωμόφυλλα κύτταρα τοῦ ἐντέρου. Είναι ισχυρό ἀγγειοσυστατικό και δρᾶ ἀνταγωνιστικά πρός τό διαιθυλαμιδίο τοῦ λυσεργικοῦ δέξιος (LSD). Θεωρεῖται νευροτονικό διάμεσο πού ἐπιδρᾶ στό παρασυμπαθητικό σύστημα.
7. **"Οπιο:** Τό δρυπού είναι ὁ ἀποξεραμένος χυμός τῶν ἀγουρῶν σπερματοκαψῶν τοῦ μήκωνα τοῦ ὑπνοφόρου. Ἡ χρήση του προκαλεῖ ὑπνο πού πού συνοδεύεται ἀπό εὔχαριστα σημεῖα. "Αν δημως παρατείνεται ἡ χρήση ἐπιφέρει ἀδυνάτισμα, σωματική και ψυχική κατάπτωση κι ἀλλες θαρείες βλάβες.
8. **Ματέ:** (ή τσάι τῆς Βραζιλίας) ἀφέψημα πού παρασκευάζεται ἀπό τά καβουρδίσμένα φύλλα τοῦ Ληκος τοῦ παραγουαΐνου.
9. **Κοκαΐνη:** 'Αλκαλοειδές τῶν φύλλων τοῦ φυτοῦ κόκα. Προκαλεῖ μυδρίαση, ἀνύψωση τής θερμοκρασίας, ίλιγγους, διέγερση και τελικά παράλυση. Προκαλεῖ ἐθισμό.

10. Άμφεταμίνη ή θενζεδρίνη: Φάρμακο πού παρουσιάζει χαρακτηριστικές ένέργειες στό συμπαθητικό σύστημα και τήν ψυχική σφαίρα. Έπιφέρει ένταση τής διάθεσης γιά ανάληψη πρωτοβουλίας, τόνωση τής αύτοπεποθησης, εύφορια, όμιλητητά, εύκολη συγκέντρωση τής προσοχής, αύξηση τής διανοητικής απόδοσης.

11. Πεγιότλ: Από τό πεγιότλ (είδος μεξικανικού κάκτου) λαμβάνεται τό άλκαλοειδές μεσκαλίνη, πού έχει τήν ιδιότητα νά προκαλεί ιδιαίτερα έντονες και συχνά πολύ άκριες οπτικές ψευδαισθήσεις, πού μοιάζουν μέ τις παρατηρούμενες στή σχιζοφρένεια.

12. Χασίς: Λαμβάνεται άπο ξεραμμένα φύλλα ή τίς άνθισμένες κορυφές τοῦ φυτοῦ ίνδικη κάνναβις. Τό χασίς μασάται ή καπνίζεται σά διεγερτικό πού προκαλεί εύχαριστη μέθη μέ παραισθήσεις.

13. Ρεσερπίνη ή ρεζερπίνη: Άλκαλοειδές πού ύπαρχει στό ρίζωμα και τή ρίζα τοῦ φυτοῦ Ραουθόλφια σερπεντίνα. Σάν φάρμακο κατεβάζει τήν πίεση τοῦ αίματος (χρησιμοποιείται κατά τής υπέρτασης), δρᾶ σάν ήρεμιστικό και χρησιμοποιείται έναντίον διαφόρων νευρικών παθήσεων και διαταραχών περιλαμβανομένων τής σχιζοφρένειας, μανίας, χορείας, τοῦ χρόνιου άλκοολισμού και τῶν τοξικομανῶν καταστάσεων.

14. Χλωροπρομαζίνη: Ήρεμιστικό φάρμακο πού άνήκει στά παράγωγα τής φαινοθειαζίνης. Έχει ίσχυρή ήρεμιστική ένέργεια και χρησιμοποιείται στή θεραπευτική σέ χρόνιες ψυχώσεις.

15. Μεπροβαμάτη: Αγχολυτικό φάρμακο.

16. Βαρβιτουρικά: Είναι ύποκαταστημένα παράγωγα τοῦ βαρβιτουρικοῦ δέξιος, πού χρησιμοποιούνται στή θεραπευτική μόνα ή σέ μίγμα μέ άλλες ούσεις σάν ύπνωτικά και σά βασικά ναρκωτικά.

17. LSD — 25: Παρασκευάστηκε συνθετικώς και προκαλεί, παροδικά, καταστάσεις άναλογες μέ τή σχιζοφρένεια. "Όταν έπιδράσει παρατηρείται στήν άρχη άθεταιότητα τῶν κινήσεων, διεύρυνση τῆς κόρης τοῦ ματιοῦ, ταχυπαλμία, ίδωμα, έλαττωση τής ικανότητας συγκέντρωσης, χάσμω ή μετατόπιση τής αισθησης τοῦ χρόνου, τάση γιά γέλιο ή κατάσταση τρόμου, άκουστικές και οπτικές παραισθήσεις. Συχνά παρατηρείται άπωλεια ή διχασμός τής προσωπικότητας, ένν ή μνήμη και ή συνείδηση παραμένουν.

18. Ίπρονιαζίδη: άντικαταθλητικό φάρμακο. Έχει κυρίως θυμοαναληπτική δράση. Προκαλεί άναστροφή τής ψυχικής διάθεσης άπό τήν κατάθλιψη στήν εύφορια, μειώνει τήν ύπνωτική λειτουργία και άνεβάζει τόν ψυχικό τόνο.

19. Deaner: Η δεανόλη έχει άσθενική διεγερτική ένέργεια. Καταπολεμά τήν κόπωση και τήν έλαφριά κατάθλιψη τής νευρασθένειας, αύξανοντας τή σωματική ρώμη.

20. Άκετυλοχολίνη: (ή άσετυλοχολίνη) Παράγωγο τής χολίνης. Έρεθιζει τό παρασυμπαθητικό τμήμα τοῦ αύτόνομου νευρικοῦ συστήματος, φαίνεται δέ ότι μεταδίει τούς έρεθισμούς μέσα άπό τά κινητήρια νεύρα.

21. Σκοπολαμίνη: Άλκαλοειδές πού προκαλεί μυδρίαση και ένεργειη παραλυτικά στό νευρικό σύστημα. Χρησιμοποιείται σάν κατευναστικό και ναρκωτικό σέ συνδυασμό μέ τή μορφίνη.

22. Πεντοθάλη: Χρησιμοποιείται σά γενικό άναισθητικό.

23. Άμυλοθαρβιτόνη: Ίσχυρό ύπνωτικό πού σέ θεραπευτική δόση προκαλεί ύπνο 6-8 ώρών σέ άτομα άσυνθήσιτα, και κατάπτωση μετά άπό αύτόν.

24. Κάθαρση: (abreaction therapy). Άναλυτική μέθοδος ψυχοθεραπείας μέ τήν όποια έπιτυχάνεται ή έπαναφορά στή συνείδηση μιάς ιδέας ή άνάμνησης, πού ή άπωθησή τής έχει προκαλέσει διαταραχές.

25. Dodo: "Ενα μεγάλο άχαρο πουλί, σχεδόν στό μέγεθος τής γαλοπούλας, πού δέν είχε τήν ικανότητα νά πετάει. Βρέθηκε κάποτε στό νησί τοῦ Μαυρίκιου και τή Μαδαγασκάρη, άλλ' έξαφανίστηκε στό τέλος τοῦ 17ου αιώνα..

26. John Dewey: Άμερικανός φιλόσοφος, κοινωνιολόγος και παιδαγωγός (1859-1952). Υποστήριξε τόν πραγματισμό τόν όποιο τροποποίησε και μετονόμασε σέ ίνστρουμενταλισμό.

ΕΠΙΣΤΡΟΦΗ ΣΤΟ ΘΑΥΜΑΣΤΟ ΝΕΟ ΚΟΣΜΟ

Στο βιβλίο αυτό ο Χάξλεϋ εξετάζει
τις τάσεις της σύγχρονης κοινωνίας
σε αντίστιχη με τις προφητικές ιδέες που
είχε εκφράσει στο μυθιστόρημά του

Ο Θαυμαστός Νέος Κόσμος,
εντοπίζοντας τις παραμέτρους που
υπονομεύουν την ελευθερία
των ανθρώπων, μετατρέποντάς τους
σε υποχείρια της όποιας εξουσίας